

Donáth Péter

**A „BŰNÖS, LIBERÁLIS BUDAPEST”
KÖZSÉGI ISKOLÁI ÁLLAMOSÍTÁSÁNAK
KÍSÉRLETE 1919-1920-BAN**

TREZOR KIADÓ
Budapest, 2022

Donáth Péter
A „bűnös, liberális Budapest”
községi iskolái államosításának kísérlete
1919–1920-ban

Donáth Péter

*A „bűnös, liberális Budapest” községi iskolái
államosításának kísérlete
1919–1920-ban*

Trezor Kiadó
Budapest, 2022.

Benczik Vilmos emlékére

ISBN 978-963-8144-57-7

© Donáth Péter 2022

Borítóterv: Csengeri Andrea

Kiadja a Trezor Könyv- és Lapkiadó, Terjesztő Bt.
1149 Budapest, Egressy köz 6.
Telefon: 1-363-0276 E-mail: trezorkiado@gmail.com
Internet: <http://www.trezorkiado.fw.hu>
Felelős kiadó: Benczik Mónika

Tartalom

<i>Előszó</i>	6
<i>1. Imre Sándor államtitkár a fővárosi iskolák feletti állami befolyás növelésére irányuló kezdeményezéséről</i>	10
<i>2. A fővárosi törvényhatósági bizottság átszervezésének folyamatáról – röviden</i>	15
<i>3. A VKM tanácskozásai a fővárosi iskolák államosításáról, állami kezelésbe vételéről</i>	20
<i>4. A fővárosi iskolák állami kezelésbe vételére vonatkozó törvénytervezet, s a fővárosi Tanács azt elutasító véleménye</i>	38
<i>5. A fővárosi iskolák államosítása tervének visszhangja a sajtóban, a pedagógusok körében, s a Nemzetgyűlésben (1920 április-május)</i>	56
<i>6. Értekezéslet „a fővárosi iskolák államosításáról” az érintett pedagógusok szervezeteinek képviselőivel a VKM-ben, 1920. május 20-án</i>	79
<i>7. A törvényjavaslat indokolása: vádirat a „bűnös, liberális” Budapest oktatáspolitikájáról, pedagógusainak a forradalmakban játszott szerepéről</i>	102
<i>8. Végjáték</i>	123
<i>Levéltári rövidítések, felhasznált irodalom</i>	136

Előszó

Mára szinte teljesen elfeledett,¹ a „keresztény-nemzeti kurzus” fővárosi iskolákkal kapcsolatos kormányzati terveinek és Imre Sándor egykori megbízott miniszter/adminisztratív államtitkár, majd Huszár Károly és Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszterek kezdeményező szerepének megismerése és megítélése szempontjából egyaránt releváns történetet ajánlunk olvasóink figyelmébe.

¹ Egyetlen rövid tanulmányban foglalkozott a témával S. Heksch Ágnes még 1980-ban: Törekvések a fővárosi iskolák államosítására. In: *Tanulmányok a nevelésügy XVII-XX. századi történetéből*. Szerk.: Mészáros István. Budapest, 1980. 243-256. Nem említik ezt pl. Hamvas József: Budapest székesfőváros iskolaügye 1920-tól 1938-ig. *Statisztikai Közlemények*, 91. k. 3. sz. Budapest, 1940, 4-7.; Jóború Magda: *A köznevelés a Horthy-korszakban. Alsó és középfokú oktatás*. Kossuth Könyvkiadó – Tankönyvkiadó, Budapest, 1972, 7-40.; S. Heksch Ágnes: *Imre Sándor művelődéspolitikai rendszere*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1969, 133-209.; Sárközi István: *Az ellenforradalmi rendszer népiskolai politikája Magyarországon 1919. augusztus-1944*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980, 43-60.; Mann Miklós: *Budapest oktatásügye 1873-2000*. ÖNKONET, Budapest, 2002, 105-112.; Egy lábjegyzetben említi ugyan, de pontatlanul: *Források Budapest múltjából. III. k. Források Budapest történetéhez 1919-1945*. (Szerk. Szekeres József) BFL Kiadványai, Budapest, 1972- 32.

Szakmai körökben köztudott, hogy a Tanácsköztársaság az ifjúság „forradalmasításának” érdekében és reményében az ország valamennyi iskoláját államosította, s a vallásoktatást, a klerikus pedagógusokat, valamint a nacionalizmussal azonosított hazafias nevelést néhány hétre kiszorította az iskolák túlnyomó többségéből. Az már kevésbé ismert, hogy az általános államosításból kihagyták a budapesti községi iskolákat. Az általuk elvárt politikai-világnézeti célok szempontjából ugyanis jó kezekben látták azokat a megbízható fővárosi elvtársaik irányítása alatt.

Ennek sajátos ellenreakciójaként *a korai ellenforradalmi korszakban fennen hangoztatott „keresztény-nemzeti kurzus” – mely az egyháznak és községeknek, magánosoknak stb. visszaadta azok iskoláit – a „vörös rongyokba öltözött”, „liberális” Budapest iskoláinak állami kezelésbe vételét, „államosítását” kezdeményezte.*

Minisztériumi tanácskozások során készítették elő a nemzetgyűlés elé terjeszteni kívánt törvénytervezetet. Annak kimunkálásához a minisztertanács is hozzájárult. Összeállítói a főváros Tanácsának és a községi alkalmazásban állt pedagógusok többségének ellenvéleményét félretolva, „a nemzet” – keresztény-nemzeti beállítottságúnak vélt többségének – érdekeire hivatkozva a fővárosi óvodák, iskolák állami kezelésbe vételét tervezték oly módon, hogy épületeik, telkük ellenszolgáltatás nélkül állami kezelésbe kerültek volna. A fenntartásukkal és az újak építésével kapcsolatos terheket és az összesen 10%-os iskolai adókat a fővárosnak kellett volna viselnie, miközben az iskolák oktató-nevelő munkájának

irányítására és ellenőrzésére vonatkozó addigi jogosultságait a főváros elvesztette volna.

Eljárásukat a fővárosi oktatási osztály, tanácsnokok, oktatási bizottság, törvényhatósági bizottság – már a forradalmakat megelőzően is – az állami irányítást, ellenőrzést elutasítónak ítélt magatartásával, s ennek következményeként a fővárosi pedagógusok jelentős részének szabadkőműves, liberális, radikális és szociáldemokrata befolyás alá kerülésével magyarázták. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium megítélése szerint ők – több, mint ötszázan – a forradalmak alatt megszegték a vallásos és hazafias nevelésre tett fogadalmukat, s a forradalmak alatti tevékenységükkel káros befolyással voltak az ifjúságra.

Mindennek következtében Budapest eltávolodott „a nemesen konzervatívnak, vallásosnak és nemzeti elkötelezettségűnek” vélt vidéktől. A törvényjavaslat szerint a fővárosban végzett pedagógusoknak is pályájuk első szakaszát vidéken kellett volna eltölteniük, hogy az ottani „gazdák egészséges” szemléletét elsajátítva, azzal felvértezve jöjjenek később tanítani Budapestre, ahol így jó hatással lennének a főváros „romlott légkörében” szocializálódó gyermekekre. A törvényjavaslat – az államháztartás tragikus helyzete miatt – nem kapta meg a pénzügyminiszter hozzájárulását, így 1920 végén lekerült a napirendről.

Dokumentatív-elbeszélő módszerrel készült kisonográfánkban – nagyrészt levéltári forrásokból, korabeli sajtóból, nemzetgyűlési naplókból stb. – közöljük, illetve részben idézzük a kortársak érvelését, a törvénytervezet szövegét és általános indokolását. Sajátos adalékokkal szolgálunk a magyarországi óvoda-

és iskolaállamosítások, valamint Budapest és – a jórészt a vidékkel azonosított – „nemzeti keresztény” tábor szembenállása toposz kialakulásának történetéhez.

Kötetünk, már csak hiányos forrásaink okán sem lép fel a téma teljes, kimerítő feldolgozásának igényével. Inkább figyelemfelhívás szeretne lenni, remélve, hogy nyomán ifjabb, illetve a főváros történetében a szerzőnél jártasabb kollégák újabb kutatásokkal, ismeretekkel egészítik ki e történetet. Pontosító észrevételeiket őszinte érdeklődéssel várom.

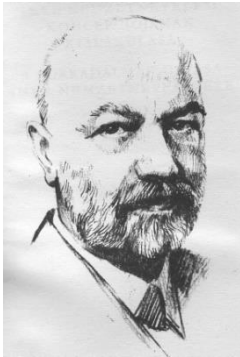
Hálásan köszönöm Szatmári Judit PhD, levéltár-igazgató asszonynak (Ráday Levéltár) és Sipos András PhD főosztályvezető úrnak (Budapest Főváros Levéltára) kutatásomhoz nyújtott segítségét

Budapest, 2022. március 1.

Donáth Péter
donathpeter48@gmail.com

1. Imre Sándor államtitkár a fővárosi iskolák feletti állami befolyás növelésére irányuló kezdeményezéséről

Az egykori ügyvivő miniszter/adminisztratív államtitkár

Imre Sándor² 1923. évi memoárjában olvashatjuk: „Már az októberi forradalom után nagyon bántó volt a fővárosi községi iskoláinak a szerepe a politikai mozgalmakban, egészen egyoldalú, erőszakos uralma tanügyi kérdésekben. Még kirívóbb lett ez a proletárdiktatúra alatt, amikor

szembetűnően csak zsidó, radikális-bolsevista irányúnak látszott a fővárosi tanügyi személyzete. A proletárdiktatúra

² Imre Sándor (1877–1945) pedagógus, művelődéspolitikus. 1918 novemberétől 1919. március 20-ig a VKM helyettes államtitkára, majd a Tanácsköztársaság bukása után 1919. augusztus 7–15-ig ügyvivő miniszter, majd de facto augusztus 16-tól 1922. szeptemberéig adminisztratív államtitkár. Lásd róla pl. S. Heksch: Imre Sándor; Donáth Péter: Imre Sándor művelődéspolitikai nézeteinek formálódása, minisztériumi szerepvállalásának motívumai, körülményei. In: Gombos Norbert szerk. *Imre Sándor emlékkötet. Tanulmányok a nemzetnevelő pedagógus, művelődéspolitikus halálának 75. évfordulójára.* KRLE – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2021, 27–86.; Donáth Péter: Imre Sándor feljegyzései „ügyvivő” miniszterségének napjairól (1919. augusztus 7–15.) *Polymatheia*, XIX. évf. 2022. 1–2. sz. (Megjelenés alatt).

alatt kelt feljegyzéseimben már ott volt, hogy a főváros iskoláival valamit csinálni kell a nemzet érdekében.

Ez volt az oka annak, hogy *a legelső minisztertanácsban, vagy a másodikban indítványoztam* a bolsevik népbiztosság intézkedéseinek érvényben tartását mindaddig, míg egyenként át nem vizsgáljuk, és nem döntünk. Szűry János kereskedelmi miniszter kérdezte »mire vonatkozik ez, csak nem akarom tán a felekezeti iskolákat az állam kezében tartani?« Mondtam, hogy nem, hiszen az egyházak vagyonát már vissza is adtam, ellenben feltétlenül *jónak látnám, ha az államnak nagyobb befolyása lenne a fővárosi iskolákra.*³ Ezt igen helyeselték.

Amint *Huszár [Károly]* ⁴*miniszter lett, megjelöltem ezt is megoldandó kérdésnek. Már tudott*

³ Imre Sándor visszaemlékezéséből nem világos, hogy miért tartotta összekapcsolhatónak a KN rendeleteinek visszavonását a fővárosi községi iskolákkal, hiszen a fővárosi községi iskolákat a Tanácsköztársaság nem államosította. Talán az iskolák fenntartási terheinek augusztus 1-jei átvételével kapcsolatos tervekre gondolhatott, melyekből a Tanácsköztársaság bukása miatt természetesen semmi sem lett. Ám némi precedenssel, joggalappal szolgálhatott volna?

⁴ Huszár Károly (1882-1941) pályáját tanítóként kezdte, majd az újságírói pályát választotta. A keresztényszocialista mozgalom egyik központi szervezőtitkárként rész vett a Katolikus Népszövetség létrehozásában. 1910-1918 között néppárti programmal országgyűlési képviselő volt. 1918 decemberében az Országos Keresztényszocialista Néppárt vezetője, majd a Tanácsköztársaság túsza volt. 1919. augusztus 15-től november 24-ig vallás- és közoktatásügyi miniszterré, majd miniszterelnökké lett 1920. március 15-ig. Lásd róla: Huszár Károly. *Nemzetnevelés*, I. évf. 1. sz. 2.; Mann Miklós: *Magyar oktatási miniszterek 1848-2002*. ÖNKONET, Budapest, 2005. 73-

róla, s hajlandó volt a teljes államosításra. Augusztus 19-re szűkebb, bizalmas értekezletet hívott össze, s véleményt kért: »miképpen lehetne elérni, hogy a főváros iskoláiban ezután ne forradalmi célokat szolgáló destruktív irányok legyenek úrrá, hanem az állam szabja meg a szellemüket és működésüket«?

Utána én szóltam, s az értekezlet tagjai számára így fogalmaztam meg a kérdéseket: *»Igazoltnak tartják-e azt a közfelfogást, hogy a felfordulás melegeggya a fővárosi tanítóóság volt, mely nemcsak iskolai, hanem politikai téren is vezető szerepet vitt? Ennek oka az volt-e, hogy nem érvényesült az állam ellenőrző szerepe? Az állam befolyása hogyan biztosíttassék törvény útján, s a törvényalkotásig is mily lépéseket lehetne tenni«?*

A kialakult vélemény alapján állandóan folyt e kérdésben a felmerülő egyes esetek miatt a tanácskozás. Egyelőre nem volt mód törvényalkotásra, nem is lett volna jó elhamarkodni (az államosítás nem olyan kétélű, mint a főváros autonómiája), s ezért *legelsőbbben azt akartam biztosítani, hogy a mi embereink látogassák a főváros iskoláit. Mivel pedig azokban sok volt a nagyon tanult, radikális ember, feltétlenül olyan látogatókat kívántam, akik előtt, pedagógiai értelemben azok is kénytelenek legyenek meghajolni. Így indult ki tőlem a fővárosi tanfelügyelőségnek tanítóképző tanárokkal való kiegészítése.⁵ Egyúttal megbízást adtam a*

74.; Romsics Ignác: *A Horthy-korszak. Válogatott tanulmányok.* Helikon, 2018.194-198.

⁵ Imre Sándor e kezdeményezése a tanítóképzők tanárainak azon törekvéséhez kapcsolódott, mely szerint az egész országban kívánatosnak tartották a tanítóképzők arra érdemes tanárainak bevonását a népiskolák felügyeletébe. Egy 1919. szeptember 6-i feljegyzése szerint már akkor kezdeményezte ezt. (RL C/39. 26. cs.)

*művelődéspolitikai ügyosztálynak a törvényes intézkedések előkészítésére, mindenik ügyosztállyal összeállítottam a tájékoztató adatokat.*⁶

November 8-án apróra végigtárgyaltam értekezleten az egész anyagot, s *kormánybiztos kiküldésében állapodtam meg a fővárosi iskolák személyi kérdéseinek rendezésére. Pogány Frigyes*⁷ ötlete volt, hogy *ez Klebelsberg Kuno gróf legyen.* Javasoltam is Huszárnak, de a már akkor zavaros helyzetben nem jutottunk intézkedésig, mert a miniszternek nem volt ideje alaposan foglalkozni az ügygel.⁸

Így átnyúlt a kérdés Haller [István]⁹ idejére. A törvényjavaslatot első ízben 1920. február 21-én tárgyaltam egy kebelbeli bizottsággal, s csak május 20-án került nyilvános értekezleten a fővárosi tanítószék képviselői elé. Ekkorra már »keresztény-nemzeti« körökben nagyon megoszlott a vélemény, mert a tanítók féltették uralmukat és kiváltságos fővárosi helyzetüket

⁶ Az iskolafajonként készült kimutatásokat lásd: RL C/39. 25. cs. 318-323.

⁷ Pogány Frigyes (1874-1957) jogász, statisztikus, 1914-től a VKM osztálytanácsosa, 1919-ben a művelődéspolitikai ügyosztály vezetője, később helyettes államtitkár, országgyűlési képviselő, majd a KSH könyvtárának vezetője.

⁸ Huszár Károly akkoriban már a következő, 1919. november 24-től általa vezetett kormány megalakításával volt elfoglalva.

⁹ Haller István (1880-1964) négy évig a szatmári papnevelő intézet növendéke volt, majd keresztényszocialista újságíróvá, s 1908-1918 között a Katolikus Népszövetség főtítkárává vált. Az 1919. augusztus 15-én felálló Friedrich-kormányban propagandaminiszter, majd az azt követő három kormányban vallás- és közoktatásügyi miniszter lett. 1920-tól a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának elnöke. Lásd róla: Mann Miklós: Magyar oktatási, 75-78.

egy államosítástól, a hatalomra jutott Wolff Károly-tábor meg látta, hogy így hatalmi eszközt veszítene!

Nekem már 1920. április 9-től fogva nem volt közöm a dologhoz a Haller-féle új ügybeosztás következtében. A májusi értekezletre azonban a miniszter meghívott, az elnöklést rám hagyta. De én pusztán vezettem az ülést, véleményt már nem mondtam, s azóta sem tudok semmit az ügyről. Az állapotok mutatják, hogy a fővárosban minden a régiben van, csak éppen fordított irányban!”-írta, vélhetően az oktatásirányítás politikai klikkek általi befolyásolására utalva, 1923 júliusi visszaemlékezésében Imre Sándor.¹⁰

Memoárjából nyilvánvaló: megbízott miniszterként ő kezdeményezte a fővárosi iskolák fölötti állami kontroll erősítését, s később erre ösztönözte Huszár Károly és Haller István minisztereket is. Igaz, ahogy a régi magyar szólás mondja: „könnyű Katót táncba vinni, ha maga is akarja”. E miniszterek ugyanis egyetértettek államtitkárjuk felvetésével, olyannyira, hogy – mint alább szó lesz erről – Haller István már Imre Sándor nélkül is folytatta erőfeszítéseit a fővárosi iskolák állami kezelésbe vételéért.

A rendelkezésünkre álló levéltári és egyéb források – még töredékes voltukban is – lehetővé teszik az 1919-1920-ban a fővárosi iskolák állami befolyás alá vonása érdekében történtek részletesebb felidézését. E

¹⁰ RL C/39. 13. cs. Államtitkári működéséről, 73. (Kiemelések tőlem – D. P.) Az államosítás szándéka már jóval korábban foglalkoztatta Imre Sándort. 1911-ből fennmaradt „Az állami köznevelés ügyében” címmel készült kéziratában ezt írta: „fontos, hogy az államosítás hívei arról tudják meggyőzni ellenfeleiket, köztük Bárczy Istvánt is, hogy abból a haladás szabadságára semmi veszedelem nem következne”. (RL C/39. XXIII. k. 2.)

história a Tanácsköztársaság bukását követő év, a fokozatosan berendezkedő ellenforradalmi rendszer, az ún. „keresztény kurzus” térhódításának időszakában játszódott, szoros összefüggésben a forradalmak központjául szolgált „bűnös várossal” kapcsolatos általános politikai manőverekkel.

Ahogy Imre Sándor utalt rá, már a „hivatalnok” Friedrich-kormány első minisztertanácsi ülésén szóba került e téma, mely a „megbízhatatlan” főváros autonómiájával kapcsolatos problémák részét képezte.

2. A fővárosi törvényhatósági bizottság átszervezésének folyamatáról – röviden

Az autonómiával kapcsolatban a Bódy Tivadar¹¹ polgármester vezetésével József főherceg ideiglenes kormányzónál és a miniszterelnöknél 1919. augusztus 9-én megjelent tisztelgő budapesti küldöttség előtt *Friedrich István* jelezte: kéri és elvárja Budapest lojális támogatását, majd hozzátette: „Nagy és fontos személyi kérdések várnak elintézésre. E tekintetben vigyenek tőlem egy üzenetet.

¹¹ Bódy Tivadar (1868-1934) Budapest alpolgármestere 1911-1918., majd polgármestere 1918-1920. Királyi udvari tanácsos, felsőházi tag. (Varsányi Erika: Bódy Tivadar 1918-1920. In: *A főváros élén. Budapest főpolgármesterei és polgármesterei 1873-1950.* Szerk.: Feitl István. Napvilág Kiadó, Budapest, 2008. 179-184.)

A régi pártrendszernek a városházán is meg kell szűnni, legalább egy két évre. A régi klikkrendszernek el kell tűnnie. Az most a jó hazafi, aki vissza tud vonulni, aki bele tud nyugodni abba, hogyha már egyszer-kétszer lekopott a politikai küzdelemben, most ne kívánja, hogy amikor a nemzet az újjászületés útja felé megy, akkor újból az ő munkájukat vegye igénybe. Erre ezek az urak most nem számíthatnak. Jöjjön egy friss lendület a fővárosnál is.”

Mire Bódy Tivadar – a miniszterelnök szavait legalábbis látszólag, nem magára véve – azt válaszolta, hogy „általános és törvényes alapon óhajt mindenkivel szemben eljárni, aki a múltban esetleg kompromittálta magát.” Végül „intézkedést kért a törvényhatóság összehívása tárgyában”, mire Friedrich István azt válaszolta, hogy „erre nézve az intézkedés jogát magának tartja fenn”.¹²

A diplomatikus válaszból még nem volt egyértelmű, de a következő év során azzá lett: az egymást követő ellenforradalmi kormányok egyike sem akart a régi összetételű törvényhatósági bizottsággal együttműködni. A politikai helyzet tisztázódásáig – a vidékiektől eltérően – az új szabályok révén megválasztandó, új összetételű törvényhatóság létrejöttéig nem kívánta a fővárosi törvényhatóságot összehívni, s ezáltal Budapest autonómiáját a forradalmak előtti formájában helyreállítani.

¹² *Budapesti Közlöny*, 1919. 73. sz. 1919. augusztus 9. 2-3. (Kiemelések tőlem – D. P.)

Részlegesen, átmenetileg a halaszthatatlan ügyekben a Tanács rendelkezett valamelyes intézkedési joggal. *Sipőcz Jenőt*¹³ 1920. március 29-én kormánybiztossá, április 6-án főpolgármesterré nevezték ki „a liberálisnak mondott városvezetés autonómiájának korlátozására”.¹⁴

Majd a május 13-án kihirdetett 1920. év VIII. törvényben ideiglenesen határoztak a főváros közigazgatásában szükséges átmeneti intézkedésekről. Ennek nyomán *Sipőcz Jenő* május 19-én hívta össze először a törvényhatóság nevében a halaszthatatlan ügyekben eljárható Tanács ülését.¹⁵

Június 15-én a törvényhatóság újjászervezéséről jelent meg az 1920. évi IX. törvény. Az ennek szabályai szerint július 11-12-én – minden addiginél szélesebb választói körrel, ám aránytalan választói körzetekkel, virilisták s a szociáldemokraták formális részvétele

¹³ Sipőcz Jenő (1878-1937) ügyvéd, budapesti kormánybiztos, polgármester, főpolgármester. (Varsányi Erika: Sipőcz Jenő 1920-1934. (főpolgármester 1920-1923, 1934-1937.) In: A főváros élen.187-199.; Sipos András: Egy megrögzött agglegény megnősül. Sipőcz Jenő házassága magánéleti és közéleti konfliktusok tükrében. *Sic itur ad astra*, 60. 2009.181-194.)

¹⁴ Gergely Jenő: *A Keresztény Községi (Wolff) Párt*. Gondolat Kiadó – MTA-ELTE Pártok, pártrendszerek, parlamentarizmus kutatócsoport, Budapest, 2010. 41-42. Lásd ehhez továbbá: Schweitzer Gábor: *Az önkormányzatiság színe és fonákja. A fővárosi törvényhatósági bizottság szabályozása 1920 és 1930 között*. L'Harmattan, Budapest, 2010. 55-57.

¹⁵ *Az 1920. február 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés irományai*. I. k. Pesti Könyvnyomda RT, Budapest, 1920. 237., 269.

nélkül – tartott fővárosi választáson a keresztény pártok 71%-os győzelemmel 167 mandátumot szereztek a 240+22 tagú törvényhatóságban.¹⁶ A július 28-i alakuló ülésen Sipőcz Jenő programbeszédében a főváros autonómiájának teljes helyreállítása mellett szállt síkra.¹⁷

A keresztény-nemzeti irányvonal fontosságát hangsúlyozta az augusztus 11-i alakuló ülésen, az addigra már létrejött *Keresztény Községi Párt vezetője Wolff Károly*, a bizottsági választásoknál elutasítva az arányosság elvét.

Így a többségi párt képviselőiből választották meg az új fővárosi vezetést, jelezve: a tisztviselői kartól is elvárják a párt értékeinek képviselését.

„Amit mi hirdetünk... az nem antiszemitizmus, mert ez csak egy negatívum, mi azonban *pozitív kereszténységet akarunk, mi intézményes biztosítékot akarunk teremteni az egész társadalmi és politikai életben*, hogy azt emberi fejlődésnek ez a kilendülése és természetellenes medrekbe való terelése a jövőben mindenkorra lehetetlen legyen. Ez a keresztény szellem, amely itt

¹⁶ Lásd ehhez pl.: Gergely: *Keresztény Községi (Wolff) Párt*, 46-62.; Schweitzer: *Az önkormányzatiság színe és fonákja*, 57-79.; Ignác Károly: *Keresztény párti hatalomátvétel a városházán – 1920*. In: *Önkormányzati választások Budapesten*. Szerk.: Feitl István – Ignác Károly, Napvilág Kiadó, Budapest, 2010. 54-67.

¹⁷ *Források Budapest múltjából. III. k. Források Budapest történetéhez 1919-1945*. (Szerk.: Szekeres József) BFL Kiadványai, Budapest, 1972. 49-50.

győzedelmeskedett, győzedelmeskedik odakünn a nagy politikai életben... *Az ősz magyar lakosság követeli azt, hogy képviselői a székesfőváros kormányzásában egyedül a keresztény magyar faji érdekek jegyében dolgozzanak.*¹⁸ ... Ezért kívánjuk, hogy a tisztviselői kar a keresztény községi párt által hirdetett programra ne úgy tekintsen, mint egy múltó jelenségre, mint egy új demokrata pártra, hanem, mint egy elaltatott, de immár fölébredt nemzeti többség akarata! ...

A tanüggyel a jövő generáció ügyét akarjuk legelsősorban szolgálni. Nem azt akarjuk, hogy... pompás várszerű épületeket építsenek az iskolák részére, odabent pedig lehetséges legyen az internacionális szellem ápolása, hanem *azt akarjuk, hogy a főváros iskolái azok a belső várak legyenek, amelyek a jövő generációjánál megtakarítják a hasonló küzdelmeket. ... [H]aladunk előre, és meg is valósítjuk a keresztény magyar Budapestet*”.¹⁹

Az 1920. szeptember 1-jei rendkívüli közgyűlésen a nyugdíjazott Bódy Tivadar helyére 170:51 arányban *Sipőcz Jenőt* választották polgármesterré, akinek kormánybiztossága rövidesen megszűnt, ám egy ideig még a h. főpolgármesteri tisztséget is betöltötte. Székfoglaló beszédében leszögezte: „Engem a *polgármesteri székben a*

¹⁸ Lásd ehhez pl.: Katus László: Budapest népessége, népesedése és társadalma a 19-20. század fordulóján. In: *A „világváros” Budapest két századfordulón*, 247-287.; Karády Viktor: Mennyire volt „magyar” a honi értelmiség a századfordulón? In: Lackó Miklós szerk.: *Filozófia és kultúra. Írások a modern magyar művelődéstörténet köréből*. MTA TTI, Budapest, 2001. 267-299.

¹⁹ Források Budapest múltjából III. k., 57-60. (Kiemelések tőlem – D. P.)

keresztény és nemzeti gondolat fog vezetni. ... Budapest ma erkölcsi és anyagi romokban hever, pénzügyi egyensúlya megbontva, közművei megzilálva, a munkafegyelem meglazulva. ...[N]agyon fontos, hogy a főváros törvényhatósága és az állami kormányzat között a legszebb harmónia, a legnagyobb egyetértés legyen. A főváros törvényhatóságának alá kell magát rendelnie a nagy egyetemes államérdekeknek, de viszont, az állami kormányzatnak is ügyelnie kell arra, hogy a főváros törvényhatóságának autonómiáját megvédjé, azt szilárdítsa, abból semmit el ne vegyen.”²⁰

Ezzel lezárult Budapest törvényhatóságának, Tanácsának, s bizottságainak a keresztény-nemzeti kurzus jegyében való átszervezése.

3. A VKM tanácskozásai a fővárosi iskolák államosításáról, állami kezelésbe vételéről

Ezen általános folyamatok árnyékában zajlott a fővárosi iskolák feletti befolyás, rendelkezés megszerzéséért/megtartásáért folytatott játszma a VKM, a fővárosi Tanács, a tanfelügyelet és az érintett pedagógusok reprezentánsainak részvételével. A továbbiakban már erre fókuszálunk.

Elsőként térjünk vissza az 1919. augusztusában történetekre. Imre Sándornak a minisztertanácsban elhangzott, a fővárosi iskolák feletti állami befolyás növelésére vonatkozó, idézett megjegyzését követően augusztus 12-13-án *Városhy Gyula* tanácsnok, a fővárosi

²⁰ Források Budapest múltjából III. k., 69-70. (Kiemelések tőlem – D. P.)

közoktatási ügyosztály vezetője körlevélben tájékoztatta az intézményeket.²¹ Ebben – a VKM-ben megfogalmazott elvárásokhoz hasonlóan – közölte, hogy minden a Tanácsköztársaság alatt történt kinevezést semmisnek tekintenek, s a vezetőket visszahelyezik a diktatúra előtti pozíciójukba.

Egyben közölte: a vezető *„első dolgának tekinti, hogy a négyhónapos kommunista uralomnak még a nyomait is eltörölje az iskolából és visszahelyezze jogaiba az erkölcsöt, a nemzeti érzést és tiszta emberszeretetet.* Fokozott erővel kell a főváros tanítóinak a munkát folytatniuk, hogy mielőbb fel lehessen a főváros oktatásügyét legalább arra a fokra emelni, amelyről a kommunista kormányzat alatt lesiklott.

Akik részesek voltak abban a bűnös rombolásban, amely négy hónapon át pusztította a fővárosnak és nemzetnek legdrágább és legszentebb értékeit, el fogják venni megérdemelt büntetésüket.

²¹ Tempora mutantur: Városov Gyula 1919. január 11-i 5/1919. VII. kör. 1. számú körlevelében még – az akkori minisztériumi ösztönzéseknek megfelelően – arról írt, hogy „az iskoláknak is be kell fogadniuk a diadalmas új eszméket, s ezentúl szabadabban és hathatósabban kell szolgálniuk az emberek együvé tartozásának, az emberi együttműködés szükségességének nagy elvét, nem maradhatnak többé a lehanyagolt rendszer és megszűnt intézmények támogatói. ... A saját nemzetünkkel szemben való elfogultság helyébe a nemzetközi együttműködés szükségességének tisztánlátása, a nemzetek szövetségének elve hangsúlyozandó. ... Az ember és ember között emelt faji, felekezeti, osztály- és rangellentétek ellen is vegye fel a küzdelmet az iskola, amely ekként az emberek közötti kölcsönös megértésnek és az emberiség egyeteme közötti mesterséges korlátok ledöntésének legcélravezetőbb eszköze lesz... stb.” (RL C/39. XLVII. k.)

Azontúl azonban nem a gyűlöletet, hanem a szeretetet és a megértést kell a katedráról hirdetni. ... [A]képpen kell vezetni a tanítóknak a kezükre bízott gyermeksereget, hogy tántoríthatatlan hazafiak, emberszerető emberek és kötelességüket ismerő komoly munkások váljanak belőlük. ... Ez az egyetlen módja annak, *hogy elfelejtse a főváros és az egész ország népével azt a szerepet, amelyet éppen a fővárosi tanítóságnak egy része játszott a Tanácsköztársaság idejében, és amellyel a magukról, megfélelkezettek foltot ejtettek az egész fővárosi tanítóságnak becsülettel szerzett jó hírnevén és megingatták a joggal beléjük helyezett bizalmat.*²²

1919. augusztus 14-én az államot képviselő *budapesti tanfelügyelő* hasonló követelést közvetített a fővárosi vezetés felé. „A tanácskormány fennállása alatt a fővárosi községi népoktatási intézetek tanítói és tanára közül sokan megfélelkezve a magyar haza, az ifjúság nevelése iránt fogadott kötelességeikről, oly súlyos bűnöket és vétségeket követtek el, amelyek – eltekintve a büntetőjogi követelményeiktől – teljesen kizárják azt, hogy az ily tanítók kezébe az ifjúság nevelése és oktatása meghagyassék, és az iskolában megtűrhetőek legyenek.

Az ország léte, fennállása és biztonsága, *a magyarság nemzeti és faji fennmaradásának érdeke megköveteli, hogy... ellenük eltávolításuk, illetve megbüntetésük céljából a megfelelő eljárás megindíttassék.* ... Tisztelettel kérem, hogy az ilyképpen kihagyott, vád illetve fegyelmi eljárás alá vont

²² *Budapesti Közlöny*, 1919. 81. sz. 1919. augusztus 13. esti kiadás, 4. (Kiemelések tőlem- D. P.)

tanszemélyzeti tagok névsorát velem régi beosztásuk megjelölésével sürgősen közölni méltóztassék.”²³

A tanfelügyelőség e követelésének nyilvánvaló célja az volt, hogy nyomás alá helyezze a fővárosi szerveket az ellenforradalmi fordulatból adódó szemléleti és személyi konzekvenciák gyors és hatékony érvényesítéséért.

Figyelmeztetően hathatott a főváros oktatási osztályát vezetők számára a Huszár Károly miniszter által 1919. augusztus 16-án²⁴ szignált – a *Budapesti Közlöny* augusztus 23-i számában megjelent – 4507/1919. eln. számú VKM rendelet „*a nevelési és oktatási intézetek köztulajdonba vétele és a művelődés és oktatás ügyei igazgatásának szabályozása tárgyában a volt tanácskormány által kiadott rendelkezések hatályon kívül helyezéséről*” is.

Hiszen a rendelet 4. §-ában a következőt olvashatták: „A Budapest főváros által fenntartott tanintézetekre, tekintettel arra, hogy a főváros iskolafenntartói jogának és iskolai igazgatásának kérdése külön tárgyalás alatt áll, ez a rendelet nem vonatkozik”.²⁵

A főváros vezetői akkor még nem tudhattak az Imre Sándor memoárjában említett, *a VKM-ben 1919. augusztus 19-én a fővárosi községi iskolák ügyében*

²³ Politikai iratok gyűjteménye, Budapesti Tanfelügyelőség 1919 – 2877. fogalmazvány. In: Források Budapest múltjából III. k., 17. (Kiemelések tőlem – D. P.)

²⁴ S. Heksch Ágnes tanulmányában a korrektül idézett rendelet dátumát – tévesen – augusztus 10-re tette, ami már csak azért is valószínűtlen, mert akkor még Imre Sándor volt az ügyvivő miniszter. (S. Heksch: Törekvések a fővárosi, 243.)

²⁵ *Budapesti Közlöny*, 92. sz. 1919. augusztus 23. 1.

tartott értekezletről, melynek történetünk szempontjából fontos jegyzőkönyvét olvasóink figyelmébe ajánljuk.²⁶

Huszar Károly miniszter megnyitójában hangsúlyozta: „A közelmúltban lefolyt események egyik jelentékeny oka a budapesti iskolák és a tanszemélyzet dezorganizációjában, s helytelen irányban való terelésében volt. Szeretné, ha... tájékoztatnák az iránt, *nem lehetne-e a főváros iskolaállítási és fenntartási jogát módosítani, hogy az irányítást, a vezetést az állam vegye kezébe. Így lehetne talán elérni, hogy ezen iskolákban ne a forradalmi célokat szolgáló destruktív irányok legyenek úrrá, hanem az állam szabja meg szellemüket és működésüket.* Tudomása szerint a fővárosi tanszemélyzet jobb érzésű részében ily irányú mozgalom meg is indult már.”²⁷

A minisztert követően Imre Sándor államtitkár vetette fel az idézett memoárjában fentiekben idézett kérdéseket.

Pogány Frigyes, a művelődéspolitikai ügyosztály vezetője, felszólalását azzal kezdte, hogy „a fővárosi közgyűlés többsége mindig magához hasonlókat ültetett be az iskolákba. A tanügyi ügyosztály élére került már zsidó, s most is a tanügyi osztály egy zsidónak, Dérinek²⁸ főcsoportjába tartozik. *A keresztény*

²⁶ RL C/39. 25. cs. 311.

²⁷ RL C/39. 25. cs. 311. 1. (Kiemelés tőlem – D. P.)

²⁸ Déri Ferenc (1874-1948) demokrata politikus, 1910-től tanácsnok, 1912-től a közoktatási ügyosztályt vezette, majd 1915-1920-ig alpolgármester volt. 1920 őszén a Keresztény Községi Párt

nemzeti párt a fővárosi községi iskolák teljes államosítását kívánja. A főváros vezetősége azonban, tudomása szerint, nagyon ragaszkodik a főváros tanügyi autonómiájához. Alternatív javaslatot tesz I. a főváros iskolafenntartói jogát törvénnyel – ideiglenes minisztertanácsi határozattal – megszüntetni. Ez természetesen igen kényes dolog és nagy anyagi áldozatokkal jár.

Huszár Károly miniszter: A cél megérdemli az áldozatot.

Pogány Frigyes: A második megoldás: Csak a személyekben és a pedagógiai irányításban kívánunk az államnak döntő szerepet. Esetleg adhatunk a fővárosnak a személyek tekintetében kijelölő jogot, a kinevezést fenntartva az államnak. Államosítás esetén a minisztérium kebelén belül fővárosi ügyosztály volna szervezhető.

*Gévy-Wolff Nándor*²⁹ [miniszteri tanácsos, majd c./h. államtitkár]: Fontos, hogy azonnal hozzáfogjunk a purifikáláshoz, az oda nem való elem eltávolításához. Az első kérdés, hogy történjék az iskolák megtisztítása, s az

uralta többség nem volt hajlandó – az egyébként vétlen tisztviselő Dérit alpolgármesterként újra jelölni, annak zsidó származása miatt. Másokat szabadkőműves múltjukra hivatkozva nem jelöltek. A liberális ellenzék rendkívüli közgyűlés összehívását kényszerítette ki ám azon Wolff Károly közölte: „Önök saját faji érdekeiket állítják szembe, mi majd megoltalmazzuk a nagy keresztény magyart faji érdeket”. (Idézi és a kontextust jelzi: Sipos András: *A fővárosi törvényhatóság közigazgatási apparátusa. Összeállítás a budapesti közigazgatási önkormányzat múltjából.* Szerk. és a bevezetőt írta: Lőrincz Lajos. Budapest, FŐSZINFORM, 1990. 76. Lásd továbbá: Ujvári Péter szerk.: *Zsidó Lexikon.* Budapest, 1929. 195.)

²⁹ Gévy-Wolff Nándor (1874-1943) miniszteri tanácsos, majd helyettes államtitkár.

úgy előállt hiány pótlása. Városcy megígérte, hogy mindent meg fognak tenni az iránt, hogy az oda nem való elemek eltávolíttassanak. De mivel ebben bízni nem lehet, *szerinte egy bizottságot kellene a minisztérium részéről delegálni, melybe néhány tagot a főváros vezetőségéből is bevehetnénk.*

*Mosdóssy Imre*³⁰: ...mióta fővárosi tanfelügyelő, állandó harca volt a fővárossal, mely az állami felügyeletet és ellenőrzést semmiféle formában sem akarta elismerni, s e merev ellenszegülés miatt sok összeütközés is volt. Hiába vitatta ő az állami felügyelet jogosságát, a főváros vezetői mindig a főváros speciális viszonyaira hivatkoztak. *Csak 1913 óta tudott némi engedményt elérni, amikor a tanulmányi vezetés a királyi tanfelügyelő hatáskörébe jutott. Október 31. után a tanács rögtön kijelentette, hogy az állami tanfelügyelőnek semmiféle intézkedését nem szabad végrehajtani.* Rendet csak akkor lehet teremteni, ha a tanulmányi ügyek egész vezetése az állam kezébe kerül. Ez a mai rendszer fenntartása esetén nem lehetséges. *Javasolja, hogy a dologi szükségleteket a főváros fedezze és intézze; a személyi ügyeket, tanulmányi ügyeket, órarendet az állam vegye a kezébe.* A fegyelmi jogokat a jelenlegi jogállapot szerint nem lehet kivonni a főváros kezéből, de joga van az államnak kijelölni azokat, akik ellen fegyelmit kíván indítani”- jelezte

³⁰ Mosdóssy Imre (1862-1945) jogász, pedagógus 1896-tól nyugdíjazásáig fővárosi tanfelügyelő. Bárczy István polgármester ezzel szemben 1911-ben azt írta, hogy a fővárosnak „nem szabad saját iskoláira saját emberei által szabadon felügyeletet gyakorolnia”. (Bárczy István: Népiskoláink államosítása. *Magyar Figyelő*, I. évf. 1. sz.1911. január 1. 26.)

Mosdóssy Imre, egyben a fővároshoz intézett felszólítása háttérét is megvilágítva.³¹

Gévay-Wolff Nándor

egy minisztériumközi tanácskozásra hivatkozott: „Ez az értekezlet azt a javaslatot terjesztette a minisztertanács elé, hogy az egyes igazolóbizottságok fegyelmi bírósági jogkörrel ruháztassanak fel. Ha ezt a

minisztertanács elfogadja, *e felhatalmazás alapján lehetne eljárni a fővárosi tanszemélyzettel szemben. Amennyiben ezen igazoló eljárás folyamán a fővárosi tanítósnagyság nagy tömege bizonyulna bűnösnek, ez indokoltá tehetné a főváros tanügyi autonómiájának azonnali felfüggesztését; ezzel egyidejűleg kormánybiztost lehetne kiküldeni.*

*Hidasi Sándor:*³² A múltban tanügyi téren minden baj Budapestről indult ki, innen mentek az agitátorok vidékre. ... A kommunizmus alatt abban állapotok meg, hogy a főváros megtartja tanügyi autonómiáját, de a tanügyi terheket augusztus 1-én az állam vette át.³³ *Javasolja, hogy a dologi terheket a főváros, a személyieket az állam viselje.* Ennek a

³¹ RL C/39. 25. cs. 311. 2-3. (Kiemelés tőlem – D. P.)

³² Hidasi Sándor 1900-tól Ung vármegye tanfelügyelője. 1918 december 30-án került a VKM-be címzetes miniszteri tanácsosként és átvette az elvi pedagógiai és felügyeleti ügyosztály vezetését. (Welker: A VKM, II. k. 212.)

³³ Lehetséges, hogy Imre Sándor erre gondolva kérte a KN rendeleteinek egyenkénti átvizsgálását, hiszen, ha az állam állná a terheket, az az irányítás és ellenőrzés átvételét is jelenthette volna.

tehercsökkentésnek a főváros józan polgársága csak örülni fog. *A főváros autonómiájáról szóló törvényt megfelelően módosítani kell, s azután a fővárosi iskolákkal minden tekintetben úgy kell eljárni, mint bármely község községi iskolájával.*

*Benisch Arthur:*³⁴ A főváros már évekkel ezelőtt kérte a minisztériumot, hogy iskoláinak rohamosan növekvő költségeit az állam térítse meg a fővárosnak. Szóló akkor behatóan tanulmányozta a kérdést és konstatálta, hogy *a kiadások rohamos növekedését a fővárosnak a tanügy minden terén tanúsított nagy pazarlása okozta.* Az építkezésekben fölösleges luxust fejtett ki, a tanszemélyzetet nem foglalkoztatta kellőleg és így nagyon sok felesleges tanerőt alkalmazott. Véleménye szerint *a személyi kiadásokat és ezzel együtt a személyiekben való diszponálás jogát feltétlenül az államnak kell elvállalnia. Csak így lehetséges a rendcsinálás, a meg nem felelők áthelyezése és kicserélése, pótlása megbízható menekült hazafias tanerőkkel.* Sok terhet se jelentene az államra, mert jobb gazdálkodás mellett kevesebb volna a személyi kiadás, és ezek nagy részét hamarosan amúgy is az államnak kellene segély alakjában biztosítania. A megoldásra *van egy jó precedens* is: a II. kerületi főreáliskola, amelynek összes dologi szükségleteit a főváros fedezi, de az intézet ügyeibe semmiféle beleszólása nincs.

Huszár Károly miniszter: *Alkalmos módon kellene a fővárosi tanítóságot oly irányba terelni, hogy*

³⁴ Benisch Artúr (Némethy) (1881-1972) statisztikus, főreáliskolai tanár, 1914-től a VKM tisztviselője. Imre Sándor és Klebelsberg Kuno megítélése szerint statisztikai ügyekben megbízható szakember volt.

ezt a kérdést állandóan napirenden tartásák, és az állami beavatkozás gondolatának teremtsenek propagandát. Jó volna röviden az emellett szóló argumentumokat összegyűjteni. A sajtóban is kell majd cikkeket elhelyezni vidéki tanítók tanárok tollából, kik a fővárosi tanári állásokat a menekült tanerők számára reklamálják. Az agitáció legyen minél szélesebb körű. A miniszter úr a tervnek meg kívánja nyerni a minisztertanácsot. Döntés előtt szeretné a főváros illetékeseit tanácskozásra hívni.

Imre Sándor államtitkár: A jelenlegi körülmények közt nem híve a fővárossal való tanácskozásnak.

Huszár Károly miniszter: A legközelebb követendő eljárásra nézve azt találná helyesnek, ha fegyelmi jogkörrel bíró igazolóbizottság vizsgálná meg a fővárosi tanszemélyzet viselkedését és a bizottságba a minisztérium is küldene ki tagokat”.³⁵

Közben a „tisztogatás” – a VKM tisztségviselői szerint e tekintetben lanyha – fővárosban is nagy sebességre kapcsolt. 1919 augusztusában 207 tanítót és 32 középiskolai tanár függesztettek fel, vagy állítottak fegyelmi eljárás elé. Szeptemberben ezt további 119 tanító és 21 középiskolai tanár elleni eljárás követte,³⁶ amivel korántsem lett vége az ilyen eljárásoknak.

Szeptember 5-én a fővárosi iskolák államosításával kapcsolatban a miniszter Imre Sándornak megemlítette, hogy „a minisztertanács várni

³⁵ RL C/39. 25. cs. 311. 3-4. (Kiemelés részben tőlem – D. P.)

³⁶ *Fővárosi Közlöny*, XXX. évf. 32. sz. 1919. augusztus 22. 595-597.; 34. sz. 1919. szeptember 5. 616-617.

akar vele. Vázsonyi [Vilmos] helyesli, hogy »történjék már valami«. ³⁷

Bizonyára ennek is szerepe volt abban, hogy *a fővárosi iskolák és az állam kapcsolatáról – immár Imre Sándor vezetésével – szervezett 1919. november 8-i ülésen* a fegyelmi kérdésekről kevesebb szó esett. E tanácskozásról csak vázlatos, vélhetően Imre Sándor által kézzel írt – helyenként alig olvasható – feljegyzés áll rendelkezésünkre. ³⁸

Néhány a korábbiakat kiegészítő, a későbbi törvényjavaslatot előkészítő mozzanat ebből is kiderül a számunkra.

Szembetűnő, hogy e tanácskozásra meghívták *Wolff Károlyt*, aki akkoriban a fővárosban szervezett Keresztény-nemzeti Ligát képviselhette a tanácskozáson. A későbbi történések szempontjából érdekes, hogy a „liberális” fővárosi vezetéssel szembenálló politikus „a tanügyi autonómiának személyi és tanulmányi tekintetben való azonnali felfüggesztését” kívánta, és az államtól várta, hogy a megbízhatatlanok helyett megbízható pedagógusokkal lássa el a fővárost. A következő évtől a tanítóválasztás addig rendjének megszüntetését kérte, s a jövőben a kinevezéseket a VKM-től tette volna függővé. A tanítók fővárostól való leválasztása érdekében az országos nyugdíjintézetbe való áthelyezésüket szorgalmazta. S végül leszögezte: „minden tanulmányi kérdés az államtól függjön.” ³⁹

³⁷ RL C/39. 26. cs.

³⁸ RL C/39. 25. cs. 317.

³⁹ RL C/39. 25. cs. 317. 1. A politikusok álláspontja, gyakran az ülésponjtjuk függvényében változik. A főváros kormányzását

Felszólalására reagálva *Imre Sándor* – helyeslően – közbevetette: „*Teljesen megbízhatatlan a főváros, hiszen ugyanaz az ember adja ki a teljesen ellentétes szellemű körleveleket*⁴⁰: *Városov Gyula!*”⁴¹

E tanácskozáson is a fővárosi ügyeket legjobban ismerő *Mosdóssy Imre* tanfelügyelő szolgált érdemi „probléma-felsorolással” a jelenlévők számára. Kifejtette, hogy az autonómia a főváros közönségét illeti, ám azt magához vonta a Tanács. A tanítói kinevezések érdemi eldöntése az illetékes tanácsnok kezében volt. Ebben a destruktívnak talált fővárosi

választás révén 1920 őszétől átvevő Keresztény Községi Párt vezetőjeként Wolff Károly – az általa befolyásolt Sipőcz Jenővel együtt – az ellenkező, az oktatásügyben is a megszerzett befolyásukat, a fővárosi autonómiát védőként lépett fel.

⁴⁰ Valószínűleg a fővárosi politikában is aktív Haller István neheztelését érzékelve, s Usetty Ferenc 1920. március 29-i interpellációjára (Nemzetgyűlés Napló 1920. I. k. 298.) is reagálva, Bódy Tivadar polgármester 1920. április 14-én, 39.581/1920.-I. sz. rendeletével Városov Gyulát „saját kérésére” a közoktatásügyi (VII.) ügyosztályról a vízvezetéki és világítási (XII.) ügyosztályra helyezte át. Helyére Buzáth János tanácsnokot nevezte ki, a korábban Városov is megillető kiadmányozási joggal. (*Fővárosi Közlöny*, XXXI. évf. 8. sz. 1920. április 16. 186.)

⁴¹ RL C/39. 25. cs. 317. 1. (Kiemelés tőlem – D. P.) Imre Sándor e megjegyzése legalábbis meglepő egy olyan tisztviselőtől, akit (bár maga nem volt forradalmár) a forradalmi kormány nevezett ki, és aki maga is hasonló szellemű „Felhívás” megszületésén sáfárkodott Benedek Marcell közreműködésével, amely 1918. november 27-i dátummal jelent meg Lovász Márton aláírásával. (RL. C/39. 13. cs. Államtikári működésemről. 20-21.; 22. cs. A. I. 6.; Lovász Márton: Felhívás. A VKM 14796/1918. eln. sz. Valamennyi tankerületi főigazgatóságához, tanfelügyelőséghez, elemi és középfokú tanintézet igazgatóságához és tanítótestületéhez. *Néptanítók Lapja*, LI. évf. 50-51. sz. 1-3.)

pedagógusok megbízható menekültekkel/vidékiekkel való gyors kicserélésének akadályát láthatta. Hangsúlyozta, hogy véleménye szerint a fővárosi tanfelügyeletnek nincs törvényes alapja. Többször ismételte: a kérdés megoldásának kulcsa a személyi kinevezési gyakorlat megváltoztatása, s az irányítás, a felügyelet állami kézbe vétele lenne, a főváros fenntartással kapcsolatos feladatainak és a velük kapcsolatos adminisztrációnak a megőrzésével. A kivételes törvény alapján, minisztertanácsi határozattal kormánybiztos kinevezését javasolta.

A jegyzeteket készítő *Imre Sándor* megjegyezte: „Mosdóssy egész előadása pompás indokolás lesz a kormánybiztos kinevezéséhez”.⁴²

A tanácskozás végén a feladatokat összegezték. Megvizsgálandó, hogy mely tárcák bevonásával lehetséges kezdeményezni a minisztertanácsnál kormánybiztos kinevezését, s milyen hatáskörrel. Felmerült, hogy a felsőkereskedelmi iskolákat is a VKM hatáskörébe kellene vonni, s ha nem megy, ügyükben egyeztetni kell a kereskedelmi tárcával. Felvetették: „csináljunk-e *külön* fővárosi iskolaügyi törvényt”? Vázták a különböző fővárosban működő iskolákkal kapcsolatos tanfelügyelet megerősítésének lehetőségét is. Befejezésül a jelzett témákkal kapcsolatos feladatokat is kiosztották.⁴³

E témában az ezt követő néhány hónapról nem rendelkezünk forrással, egy érintőleges értekezleti jegyzőkönyvet kivéve.

⁴² RL C/39. 25. cs. 317. 1.

⁴³ RL C/39. 25. cs. 316-317.

1919. december 19-én a VKM-ben *Imre Sándor* elnökletével tanácskoztak az ügyosztályvezetők arról, hogy „mit lehetne átadni a minisztérium hatásköréből, a kormánytól tervbe vett kerületi főnökségek hatáskörébe”? A feladatok decentralizálása, az azok végrehajtásához szükséges tisztviselők vidékre rendelését is magával vonta volna, így az értekezlet végső határozatában leszögezte: *„A nemzeti szellemű állami tisztviselőknek fővárosból való tömeges elvitele nagyon könnyen Budapest elnemzetlenedését eredményezhetné. Tanácsosabb volna a gazdasági intézmények, ipari üzemek, közművelődési intézmények decentralizációjával, a főváros autonómiájának felfüggesztésével, a nemzetgyűlés székhelyének más városba való tételével [Sic!] megszüntetni a fővárosnak nemzeti szempontból veszedelmes túlsúlyát”* - írták, majd felsorolták az egyes ügyosztályok hatásköréből átadhatónak vélt ügyeket.⁴⁴

Ahogy *Imre Sándor* memoárjában említette *„a fővárosi községi iskolák államosításával” kapcsolatos következő értekezletre* már a miniszterváltást követően, *1920. február 21-én került* sor a VKM-ben. Az ő vezetésével és a korábbi tanácskozások résztvevőinek egy részével, akikhez ezúttal *Magyary Zoltán* is csatlakozott. E véleménycseréről csak *Imre Sándor* rövid feljegyzése maradt ránk:

„Törvénytervezet: Teljes államosítás!

⁴⁴ RL C/39. 25. cs. X-12. Kerületi főnökségek. 1., 4. (Kiemelés tőlem – D. P.) 1920. február 5-én *Imre Sándor* feljegyezte: jelentette a miniszternek, hogy készül a fővárosi iskolák államosítására vonatkozó törvényjavaslat és indokolása. (RL C/39. 26. cs.)

Ha ez nem megy át, akkor egy olyan, amely a személyi dolgokba való beavatkozást jobban lehetővé teszi.

Mosdóssy csinál a törvénytervezethez rövid indokolást.

*Magyary új törvényjavaslatot!*⁴⁵

E szűkszavú feljegyzésből nyilvánvaló: Imre Sándorra nem hatott – az általa a fenti feljegyzés mellett őrzött, a „gyermektanulmányozó” *Nagy Lászlótól*⁴⁶ származó, datálatlan észrevétel: „A fővárosi iskolák államosítására semmi tárgyi okot nem látok. Eddig az volt az irányzat, hogy az állam vállairól le kell venni mindazokat a közterheket, amelyeket akár más hatóságok, akár a társadalom viselhetnek. *Nem államosítás, hanem hatásosabb állami felügyelet kell!*”⁴⁷

Nagy László megjegyzésének figyelmen kívül hagyása számunkra azért is szimptomatikus, mert Imre Sándor 1920. április 1-jén a VKM előtt álló aktuális feladatok között Haller István számára egyaránt említette: „*Budapest közoktatása (a fővárosi iskolák államosítása)*”, és „*az állam és a felekezetek, községek, megyék (az állam nem bírja tovább emelni a segélyeket,*

⁴⁵ RL C/39. 25. cs. 325. (Kiemelések részben tőlem – D. P.)

⁴⁶ Nagy László (1857-1931) pedagógus, a magyarországi gyermektanulmányi mozgalom vezetője. Szerepéről akkoriban lásd pl.: Donáth Péter: *Adalékok Nagy László pályájához 1918-1922. Publikálatlan önéletrajza, iskolareformterv, a Gyermektanulmányi Társaság, az egyetemi gyermektanulmány-oktatás s a lélektani laboratóriumok dokumentumai 1918-1922-ből.* Trezor Kiadó, Budapest, 2007.

⁴⁷ RL C/39. 25. cs. 329. (Kiemelés részben tőlem – D. P.)

megoldás? Községi, megyei iskolák – de állami vezetés)” témákat.⁴⁸

Eszerint – szükség esetén, állami ellenőrzés mellett – vidéken lehetségesnek vélte a helyi/regionális szervezetek iskolaállítási/fenntartási tevékenységének bővítését, míg a fővárosban a teljes államosítást szorgalmazta. E politikai okkal, motívummal magyarázható ellentmondás aligha tekinthető másnak: a „Nemzetnevelés” önmagát „a tárgyias pedagógiai gondolkodás” megtestesítőjeként aposztrofáló szerzője a Tanácsköztársaság és a történelmi Magyarország felbomlása okozta sok hatására, az adott történelmi helyzetben ritkán manifesztált politikai-világnézeti meggyőződésének, a nemzeti érdeket szolgáló állammal kapcsolatos hitének, s általában kontroll alatt tartott elfogultságának/elkötelezettségének hatása alatt cselekedett.

Erre utal az a körülmény is, hogy bár írásaiban, előadásaiban többször is hitet tett amellett, hogy az oktatási rendszer változtatásával kapcsolatos kérdések tárgyalásába be kell vonni az érintett társadalmi szervezetek, csoportok képviselőit; s hogy nem célszerű, nem is lehetséges ellenükre változtatásokat felülről, erőből keresztülvinni; az adott (a Tanácsköztársaság idején hozzá hasonlóan félreállított) fővárosi vezetéssel – miniszterétől eltérően – nem kívánt tárgyalni. Talán a fővárosi tanügyi vezetésnek (Városov Gyulának) – 1918 novemberétől – az állami felügyeleti jogát is kétségbe vonó magatartásának is szerepe lehetett ebben.

⁴⁸ RL C/39. 13. cs. Államtitkári működéséről, 91-92. (Kiemelések tőlem – D. P.)

Az 1920. február 21-i értekezlet nyomán készültek: a fővárosi iskolák államosítására, ill. részleges államosítására állami kezelésbe vételére vonatkozó törvényjavaslatok.

Az ezzel kapcsolatos politikai döntés érdekében *Haller István a Simonyi-Semadam Sándor vezette kormány 1920. március 25-i ülésén 30. napirendi pontként napirendre tűzte a kérdést.*

„A vallás- és Közoktatásügyi miniszter úr kéri a minisztertanácsot, hogy *elvben mondassék ki, miszerint a főváros által fenntartott tanintézetek és óvodák államosítását sürgősen szükségesnek tartja, és őt felhatalmazza, hogy a főváros tanácsával tárgyalást kezdjen, és lehetőleg azzal egyetértőleg, de ha ez rövid idő alatt nem elérhető, a fővárossal való megegyezés nélkül is, az államosításról törvényjavaslatot mutasson be.*

Végül kéri annak kimondását, hogy az államosítás keresztülvitele az 1920/1921. tanév kezdetére kívánatos lévén, ez az akció *a főváros háztartásának szanálása érdekében teendő egyéb intézkedésekre való tekintet nélkül önállóan tárgyalandó és azokkal junktimba [kapcsolatba] nem hozható*”-olvashatjuk a minisztertanács jegyzőkönyvében, s mellette a határozat: „A minisztertanács hozzájárul.”⁴⁹

⁴⁹ MNL OL K 27. 1920. március 25-i minisztertanácsos ülés naplója. (Kiemelés tőlem – D. P.) <https://www.eleveltar.hu/digitalis-tartalom?source=preservica&ref=ab832475-dd8e-43a6-948f-d354e53a37fc>

Haller István ezek szerint *a fővárosi iskolák államosításáról* való törvényjavaslat elkészítéséhez és a fővárossal való egyeztetéshez kérte és kapta meg a minisztertanács hozzájárulását.

Négy nap múlva 1920. március 29-én *Usetty Ferenc* fővárosi keresztény párti nemzetgyűlési képviselő⁵⁰ interpellációban sürgette a fővárosi törvényhatósági választások gyors kiírását, hiszen „ugyanaz a vezetőség áll ma az ügyek élén, amelyet évekkkel ezelőtt a közgyűlésnek több, mint kétharmad nem keresztény része választott meg. Olyannyira gyors intézkedést sürgetett, a „keresztény kurzus győzelme” érdekében, hogy már május 1-jén szeretne volna végrehajtani a fővárosi tisztújítást. Hosszasan ecsetelte, hogy miért tartja égetőnek a kérdést, egyebek közt megemlítette, hogy „a főváros tanszemélyzetének... óriási százaléka állt a kommunizmus szolgálatában”.⁵¹

Simonyi-Semadam Sándor miniszterelnök, belügyminiszter válaszában hangsúlyozta: „teljesen lelkünkben fakad, mindnyájan érezzük annak szükségességét, hogy a város végre az időnek és a korszellemnek megfelelő képviselőtestületet kapjon”. Emellett közölte: „éppen most, *az ülés alatt írtam alá a kormánybiztos [Sipőcz Jenő] kinevezését*”.⁵²

⁵⁰ Usetty Ferenc (1878-?) görög-latin szakos tanár, (az I. világháborúban ezredesi rendfokozatot ért el) gimnáziumi igazgató, a budapesti XXI. választókerületben, a Keresztény Nemzeti Egyesülés pártja programjával megválasztott nemzetgyűlési képviselő.

⁵¹ *Az 1920. február 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Naplója*. I. k. Atheneum, Budapest, 1920. 297-299.

⁵² *Nemzetgyűlési Napló*, 1920. I. k. 299. (Kiemelés tőlem – D. P.)

Az interpellációból s a miniszterelnöki válaszból mindenki számára nyilvánvaló lehetett, hogy a kormány időszerűnek látja a fővárosi vezetés megújítását Budapest keresztény-nemzeti irányba hangolása érdekében.

4. A fővárosi iskolák állami kezelésbe vételére vonatkozó törvénytervezet, s a fővárosi Tanács azt elutasító véleménye

1920. április 1-jén 14 órakor érkezett a fővárosi Tanácshoz Haller István miniszter 30.296/1920. B. II. ü. o. számú szigorúan bizalmas levele.

„A minisztertanács határozatából a Budapest székesfőváros által községi jelleggel fenntartott kisdédóvóintézetek és tanintézetek állami kezelésbe vételéről törvényjavaslatot fogok a nemzetgyűlés elé terjeszteni.

A kormány elhatározását oly módon igyekszik végrehajtani, hogy a törvényjavaslat, amíg egyrészt a kívánt cél elérését teljes mértékben biztosítsa, másrészt az ország mai szomorú anyagi helyzete által megszabott korlátokon belül a fővárosnak a magas kulturális terheit jelentékenyen mérsékelje. Végül a kormány szem előtt kívánja tartani a fővárosi tanszemélyzet szerzett jogának lehető legmesszebbmenő kímélését. Ezeknek a szempontoknak alapulvételével készült a melléklet törvényjavaslat, amelyet avégből küldök meg a t. Tanácsnak, hogy mielőtt további lépést tennék, alkalmat nyújtsak észrevételeinek és esetleg figyelembe vehető javaslatainak előterjesztésére. Felhívom a Tanácsot,

hogy jelen leíratom vételétől számított *14 napon belül* észrevételeit írásban adja elő” – írta Haller István, majd a főváros kulturális költségvetésére, pedagógus személyzetére és annak alkalmazási minőségére, idejére vonatkozó kérdéseit sorolta.⁵³

Levele végén megjegyezte: „Fenntartom magamnak, hogy a Tanácsot, illetve annak képviselőit az ügy szóbeli megbeszélésére meghívjam”.⁵⁴

Sajnos, nincs birtokunkban forrás, mely arról tudósítana, hogy létrejött-e, s ha igen miként folyt le a Haller István által feltételesen kilátásba helyezett megbeszélés. A *Pesti Hírlap* 1920. április 17-én arról számolt be, hogy „a kultuszminiszter a jövő hét elejére szakértekezletet hív össze, amelyen Sipőcz Jenő fővárosi kormánybiztos, Buzáth János, a főváros oktatásügyi tanácsnoka és a miniszteri szakosztályfőnökök vesznek részt, s amelyen tárgyalni fogják a fővárosi iskolák államosítására vonatkozó, már kész törvényjavaslatot. A javaslatot valószínűleg a jövő hét végén a nemzetgyűlés elé terjeszti a kultuszminiszter”.⁵⁵ E betérjesztésre – jelenlegi tudásunk, forrásaink szerint – sem akkor, sem a későbbiekben nem került sor, s a fővárosi Tanács 1920. május 6-i válaszából látható: ha volt is ilyen megbeszélés érdemi megállapodáshoz nem vezethetett.

Erről majd később szólunk. Lássuk előbb a Tanácsnak (s a belügy-, kereskedelemügyi és pénzügyminiszternek)⁵⁶ véleményezésre megküldött –

⁵³ BFL IV.1407.b 9306/1920-VII. 163. (Kiemelés részben tőlem – D. P.)

⁵⁴ BFL IV.1407.b 9306/1920-VII. 163.

⁵⁵ *Pesti Hírlap*, XLII. évf. 93. sz. 1920. április 17. 3.

⁵⁶ S. Heksch: Törekvések a fővárosi, 250.

vélhetően Mosdóssy Imre tanfelügyelő által sugallt –
törvényjavaslatot!

„Törvényjavaslat

Budapest székesfőváros oktatási intézeteinek állami
kezelésbe vételéről:

1.§ A Budapest székesfőváros által községi jelleggel fenntartott összes kisdédóvodák, elemi, nép-, iparos és kerekedőtanonc, polgári és középiskolák, valamint amennyiben a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter elrendeli, a kereskedelmi iskolák, pedagógiai szeminárium, iparrajz iskola, valamint az ezekkel kapcsolatos továbbképző és egyéb tanfolyamok stb. állami kezelésbe vétetnek. Az átvétel időpontját a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter állapítja meg oly módon, hogy a középfokú tanintézetek az 1920. év szeptember hó 1-jétől, a többiek legkésőbb az 1921. év szeptember hó 1-jétől vétessenek át.

2.§ A székesfővárosnak a fenti rendelkezésből folyó kötelességei:

a./ átadja az állami oktatás céljaira hasznélvezeti joggal, kárpótlás nélkül a székesfőváros tulajdonában lévő és az 1.§-ban részletezett összes óvodai és iskolai és a továbbképzés céljait szolgáló egyéb épületeket telkeikkel és a hozzájuk tartozó kertekkel, gyakorlóterületekkel együtt, ezeknek összes ily célra leltárba vett, illetőleg meglevő és igénybe vett, vagy kijelölt bútorzatával, felszerelésével és az összes tanszerekkel;

b/ az óvodák és iskolák fejlesztése esetén szükséges tantermeket, igazgatói és szolgálakásokat s egyéb

helyiségeket a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter által jóváhagyandó tervek alapján a székesfőváros részéről rendelkezésre bocsátandó telken saját költségére felépítteti, az oktatás céljaira szolgáló termeket és helyiségeket saját költségén bútorral ellátja és a vallás- és közoktatásügyi tárca használatába az esetleg szükséges gyakorló területekkel együtt átengedi; c/ gondoskodik az összes meglévő és a jövőben építendő óvodai és iskolaépületek és bútorzat állandó jókarban tartásáról, tűzkár ellen való biztosításáról, napi és szünidei tisztántartásáról, a tantermek és iskolai oktató és nevelési célra szolgáló összes helyiségek fűtéséről és világításáról;

d/ befizet az állam részére az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk 35.§-a alapján kivethető 5% elemi iskolai pótdadó, az 1891. évi XV. tc. 18.§-a alapján kivethető 3% óvodai pótdadó, és az 1884. évi XVII. tc. 87.§-a alapján kivethető 2% tanonciskolai pótdadó, együttesen 10% pótdadó mindenkori összegének megfelelő évi hozzájárulást és viseli az 1875. évi XXII. és 1891. évi XLIII. törvénycikkek hatálya alá eső óvónők és tanerők után fejenként és évenként fizetendő 24 korona nyugdíjintézeti járulékot.

3.§ A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter az összes átvett óvodákban és oktatási intézetekben alkalmazott rendes, megválasztott óvónőket, tanítókat, tanárokat stb. akik teljes nyugdíjra igényt adó szolgálati idejüket még nem töltötték be, ezen állásukra megfelelő képesítéssel bírnak és működésük kifogás alá nem esik, kérelmükre az államosítás időpontjától kezdődő joghatállyal állami kisdédóvónőkké, tanítókká, illetve tanárokká stb. kinevezi.

A székesfőváros összes óvodáiban, oktatási intézeteiben alkalmazott helyettesítő, ideiglenes és megbízott óvónőket és tanerőket a miniszter átvenni nem tartozik, de a méltányossághoz és szükséghez képest további alkalmaztatásukról gondoskodik.

Olyan megbízott és ideiglenes óvónők és tanerők, akik mint rendes osztályvezetők, illetve, mint teljes köteles óraszámmal működő óvónők, tanerők a törvény által követelt oklevél birtokában a mondott minőségben megszakítás nélkül legalább egy év óta működnek, az állami óvónőket és tanerőket törvényszerűleg megillető javadalmazással rendes állami óvónökké, tanerökké kineveztetnek.

Azok az ún. szaktanítók, akik rendes állásban meg vannak választva, ha fogadalmat tettek is, csak abban az esetben nevezhetők ki állami tanerökké, ha birtokában vannak az állásuk betöltéséhez megkívánt szabályszerű oklevélnek.

4.§ A megelőző § értelmében állami óvónökké, tanítókká, tanárokká stb. kinevezett székesfővárosi alkalmazottak a kinevezés időpontjától a hasonló állami alkalmazottakkal mindenben egyenlő elbánás alá esnek és szükséghez képest más állomáshelyre áthelyezhetők. Kinevezésük alkalmával beszámítható szolgálati idejük alapján besorolandók a megfelelő állami alkalmazottak státuszába, amennyiben azonban az államosítás időpontjában a székesfővárosi fizetési szabályrendeletek szerint magasabb fizetésre volna igényük, mint amennyi őket az állami fizetési törvények alapján megilletné, a különbség személyi pótlék gyanánt utalványozandó, ez a személyi pótlék azonban magasabb állami fizetési osztályba, illetve fokozatba való előlépés esetén a

fizetési többlet erejéig beszüntetendő. A fegyelmi úton áthelyezésre ítéltnek a fenti címen utalványozott személyi pótléka beszüntetendő.

A később kinevezendők az állami óvónókkal, tanítókkal és tanárokkal mindenben egyenlő elbánásban részesülnek.

Azoknak nyugdíjügyei, akik az államosítás életbelépte előtt vonattak, vagy a 3.§ 1. bekezdése értelmében vonandók végellátás alá, a székesfővárosnál maradnak, akik pedig állami óvónókké, tanítókká kineveztetnek, az állami tanítói nyugdíjintézetbe átlépnek, és oda átviszik összes eddig befizetett nyugdíjjárulékaikat, s mindazt a vagyoni hányadot, amely szolgálatuk alapján az állásuk után bármely oldalról történt hozzájárulások alapján az említett nyugdíjalapokat megilleti.

5.§ Az összes székesfővárosi állami óvodák és iskolák összes igazgatási és tanulmányi ügyeit, kivéve a jelen törvény 2. és 4.§-ának végrehajtásából a székesfőváros közönségére, illetve tanácsára háramló teendőket, az állam törvényes közegekkel intézi.

Az állami felügyelő hatóságok az állami oktatás egész menetét magában foglaló évi jelentésüket a székesfőváros tanácsának minden év december hó 1-jéig az előző tanévre vonatkozóan megküldik.

6.§ Joga van a székesfőváros közönségének ahhoz, hogy a fővárosi állami óvodák és iskolák tanítási eredményének és nevelési állapotának megfigyelésére és ezekről szerzendő tájékozás [Sic!] céljából az állami óvodák és iskolák iskolalátogató testületének a székesfővárosi állami tanügyi hatóságok fejeinek vezetése alatt tartandó értekezletein magát akár a tanács

valamely tagjával, akár törvényes képvisellete valamely szakértő tagjával képviseltesse.

7.§ A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter felhatalmaztatik, hogy a jelen törvényben nem szabályozott részleteket és végrehajtási módozatokat lehetőleg a székesfőváros közönségének meghallgatása után rendeletileg szabályozza, valamint, hogy székesfővárosnak a 2.§-ban megállapított terheit indokolt esetben a pénzügyminiszterrel egyetértőleg leszállítsa.

8.§ Az 1876. évi XXVIII. törvénycikk 16.§-a, és az 1872. évi XXXVI. törvénycikk 110.§-a hatályon kívül helyzetnek.⁵⁷

9.§Ez a törvény azonnal hatályba lép és végrehajtásával a vallás- és közoktatásügyi és a pénzügyminiszterek bizatnak meg”- olvashatjuk a vélhetően Mosdóssy Imre fogalmazványa alapján, a VKM ügyosztályaival folytatott egyeztetést követően, *az Imre Sándor irányítása alatt álló B. II. ügyosztályon véglegesített törvényjavaslatban.*⁵⁸

Szembetűnő, hogy sem a miniszteri kísérelővelben, sem a törvényjavaslat szövegében nem esik szó arról, hogy a VKM szerint miért is van szükség a fővárosi községi iskolák állami kezelésbe vételére. A

⁵⁷ A törlendőnek ítélt törvényi helyek a főváros oktatással kapcsolatos jogait, szervezetét, irányítását, alkalmazottai, tanító, tanárai választásának módját szabályozták. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87600028.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D30> és <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87200036.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D29>

⁵⁸ BFL IV.1407.b 9306/1920-VII. 164-167.

főváros vezetése és a nagyközönség erről 1920. április 4-én *Az Est*-ből és az *Új Nemzedék*-ből szerezhetett tudomást.

Haller István interjúiból megtudhatták: „*A legközelebbi tervünk a fővárosi iskolák államosítása, mert sajnosan tapasztaltuk, hogy az eddig gyakorolt állami felügyelet nem volt elegendő ahhoz, hogy megakadályozza a fővárosi iskolákban olyan elemek felülkerekedését, akik nemzeti és keresztény szempontból egyaránt megbízhatatlanságukról, sőt veszedelmes voltukról tettek a kommün alatt bizonyosságot.* Ennek a kérdésnek megoldása csak azon múlik, hogy az állam pénzügyi helyzetével össze tudjuk-e egyeztetni a teher vállalását.”⁵⁹

A miniszter *Az Est*-ben ehhez hozzátette: „Tárgyalások folynak a fővárossal az összes fővárosi iskolák államosítására vonatkozólag.”⁶⁰

Jelenlegi forrásainkból nem derül ki, hogy Haller István a 14 napon belül észrevételezhető, ultimatív törvényjavaslatot tekintette-e már „a tárgyalások kezdetének”, vagy a polgármesterrel, ill. a frissen kinevezett kormánybiztossal történt a tervezet megküldését követő napokban a témáról eszmecsere.

Egyértelmű azonban, hogy a kitűzött határidőig a válasz nem született meg. 1920. április 15-én Bódy Tivadar határidő módosítást kért és kapott a VKM-től.⁶¹ Az elkészült szöveget – a kormánybiztos

⁵⁹ Haller István kultúrprogramja. *Új Nemzedék*, II. évf. 82. (160.) sz. 1920. április 4. 3-4. (Kiemelés részben tőlem – D. P.)

⁶⁰ Haller miniszter új alapokra akarja helyezni az egész oktatásügyet. *Az Est*, XI. évf. 82. sz. 1920. április 4. 5.

⁶¹ S. Heksch: Törekvések a fővárosi, 247.

megjelenésével, Városov Gyula áthelyezésével és az új oktatásirányító Buzáth János kinevezésével stb. elfoglalt – Budapest főváros Tanácsa csak 1920. május 6-án tárgyalta.⁶²

Az alapos munkához idő kell: a főváros Tanácsa Buzáth János és Bódy Tivadar aláírásával 33 gépelt félhasábos oldalú választ készített a VKM számára. Ennek a figyelemre érdemes dokumentumnak a teljes közzétételére nincs lehetőségünk, ezért meg kell elégednünk érvelésük fő vonásainak felvázolásával, s a mai olvasók számára is tanulságos idézetekkel, melyekből az olvasónk rekonstruálhatja annak gondolatmenetét és stílusát.

Mindnekeelőtt „tisztelettel” kijelentették: *„ebben nemcsak a főváros, de az egész ország közoktatásügye szempontjából oly nagy fontosságú, s a főváros anyagi, kulturális és morális érdekeit oly mélyen érintő, alapvető ügyben, mint a főváros egész közoktatásügyének állami kezelésbe vétele, a főváros közoktatási intézményeibe fektetett óriási vagyonának megkötése stb. magunkat a főváros közönsége nevében véglegesen nyilatkozni illetékesnek és jogosultnak nem tartjuk”*.

Ilyen horderejű állásfoglalásra csak a törvényhatósági bizottság közgyűlése lehetne illetékes, ezért kérik a minisztert, hogy amennyiben az általuk felsorolt érvek hatására sem állna el szándékától, úgy a javaslat nemzetgyűlés elé terjesztésével várja meg a közeljövőben választandó törvényhatóság állásfoglalását. „Arra a nem várt esetre”, ha Haller István erre sem lenne kész, *a tervezettel szembeni érveiket jogi,*

⁶² BFL IV.1407.b 9306/1920-VII. 47651/1920. VII. számú ülési előadó ív (6361 VII. ügyosztályszám)

gazdasági, pedagógiai és kulturális csoportosításban adták elő.

Elfogadhatatlannak tartották a főváros – általuk felsorolt törvények által biztosított – iskolaállítási jogának megvonását, hiszen: *„Ami... joga lesz nemcsak minden városnak és községnek, hanem minden hitfelekezetnek, társulatnak, sőt minden egyénnek, arra egyedül az ország fővárosának nem lesz joga. És történnék mindez a főváros törvényes szervének [a törvényhatósági bizottságnak] meghallgatása és hozzájárulása nélkül...*

Közjogoknak ilyen részleges és éppen a legfontosabb és legnagyobb törvényhatósági közülettől való elvonása példa nélkül áll törvényhozásunk történetében, amely mindig a jogkiterjesztés elvi alapján állt. Ellenkezik a jogegyenlőség alkotmánybiztosító nagy elvével; összeütközik... a fővárosi önkormányzatnak biztosított önkormányzati jogokkal, ... mely jogánál fogva saját belügyeiben önállólag [Sic!] intézkedhet és határoz, határozatait és szabályrendeleteit saját közegei által hajtja végre. Tisztviselőit választja, az önkormányzat és a közigazgatás – ahova az iskolaügyi közigazgatás is tartozik – költségeit önmaga állapítja meg. ... Ez a tervezet a fővárost közjogi tekintetben a községek színvonala alá süllyeszti le és elvon attól olyan alapvető jogot, amely minden állampolgárt megillet. ... A főváros vagyontárgyait térítés nélkül elveszi, de a terheket a fővárosra rója, s még igénybe sem vett községi pótdók beszolgáltatására kötelezi. A törvényhatósági

*önállóság és jogkör teljes lerombolása ellentétben van több legfontosabb fennálló törvényünkkel”.*⁶³

„Alkotmányunk egyik leglényegesebb alapelve, hogy a tulajdon vagy haszonélvezet elvonásának csak kisajátítás útján van helye. ... [K]isajátítás tárgyát csak ingatlan dolog képezheti, ... csak valódi és teljes kártalanítás mellett történhet. ... [A javaslat] fontos alkotmánybiztosító törvénnyel jut ellentétbe... amidőn *törvényes kisajátítás és kártalanítás nélkül kényszer útján vesz el idegen tulajdont, ezek között ingó vagyontárgyakat is. De ellenkezik a tulajdon alapfogalmával is, hogy valakinek a tulajdonával, az ő akarata nélkül örök időkre más rendelkezék, mert a tulajdonjog lényege éppen a szabad rendelkezési jog.*

Ezek a telkek, területek, épületek, ingóságok a főváros vagyonának mennyiség- és összeg szerint is oly lényeges alkatrészei, hogy ezek elvételével a főváros vagyoni állapota egy csapásra megroppan, meglévő tartozásai meghaladják megmaradó vagyonát, a csőd állapotába kerül, a hitelképessége teljesen megromlik. Megsérti ez a kártérítés nélküli elvétel a főváros hitelezőinek, köztük külföldi hitelezőknek az ezen vagyontárgyakra vonatkozó jogát, minthogy annak idején ezek a vagyontárgyak is kölcsön fedezetül jelöltettek ki...”.

„[E]llenkezik a haszonélvezeti jog lényegével, amely szerint a fenntartás a haszonélvező kötelessége. A

⁶³ Lásd ehhez pl.: Gyáni Gábor: A fővárosi autonómia és határai. In: Gyáni Gábor: *Budapest – túl a jón és rosszon. A nagyvárosi múlt, mint tapasztalat.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2008. 29-35.; Schweitzer: Az önkormányzatiság színe és fonákja. 13-41.

fővárost akaratától függetlenül a jövőre nemcsak szolgáltatások, de személyes teljesítmények elvégzésére kötelezik. *Az iskolaügy államosításának csak az lehet az elvi és jogi alapja, hogy az iskoláztatás állami feladat, akkor annak a költségeit is az állam tartozik viselni.*”

A törvényjavaslatban fővárosra rótt 10%-os iskolai adóval kapcsolatban megjegyezték: „Addig tehát, míg a főváros iskolafenntartó volt, ilyen külön adót nem szedett, amikor pedig megszűnik iskolafenntartó lenni – mert az iskoláztatásnak csak terheit fogja viselni, de az iskolaügy ellátása hatásköréből kikerül – akkor már megszüntetett iskolafenntartó minőségében és jogai alapján kényszer útján lesz köteles új adókat bevezetni.”

A pedagógusokat érintő intézkedéstervezet alapján úgy látták, hogy az ugyancsak sok plusz terhet ró a fővárosra, hiszen az állam azokat veszi át, akik kérik, s akit az állam erre alkalmasnak tart. Az ebből kimaradók végelszámolására, nyugdíjazására, valamint az állam által átvettek nyugdíjpénztári befizetéseinek az országos nyugdíjpénztár számára való átadására kötelezik Budapestet, amely ennyi nem tervezett plusz terhet vállalni „tőkegyon hiányában egyáltalában képtelen”.⁶⁴ Emellett jogtalannak is találták, hogy a

⁶⁴ *Dömötör Mihály belügyminiszter 1920. május 6-i, Sipőcz Jenő kormánybiztoshoz írt bizalmas leiratából nyilvánvaló: a kormány tisztaban volt a főváros – államosítás nélkül is jelentős – anyagi nehézségeivel, teljesítőképessége korlátaival. „A főváros költségvetése már az 1917. költségvetési év kerekaszámában 16 millió korona zárszámadási hiánnyal zárult. Ez a hiány az 1918. évben 50 millió koronára, az 1919. évre készített költségvetés szerint pedig a költségvetési fedezet hiány már 139 millió koronára emelkedett. Az ún. tanácskormány uralmának tartama alatt a főváros,*

szolgálati idejüket ki nem töltötteknek nyugdíjszolgáltatást nyújtsanak akkor is, ha ezt saját szabályzataik nem írják elő.

Feliratuk második részében a fentiekben említett témák gazdasági kihatásait taglalták összezszerű tételekkel, hozzátéve, hogy mindez korlátozná a főváros önálló, felelős gazdálkodási és adókivetési jogát. Úgy látták, hogy *a tervezet „horribilis” fővárosi kiadások mellett „elenyészően csekély” terhet ró az államra, minek fejében „kizárólagos jogot biztosítana magának a fővárosi tanügy érdemi részének intézésében”*. A főváros „nem irányíthatná kiadásait a bevételeihez, ellenkezőleg bevételekről kellene gondoskodnia olyan kulturális kiadások fedezésére, amelyeket esetleg nem bír. Felborulna egész gazdálkodási rendszere, bizonytalanná válna – legalábbis a külfölddel szemben – hitelképessége, s elvesztené a vagyonával és jövedelmeivel való... rendelkezési jogot, amely pedig minden jogi és természetes személyt megillet”.

A „pedagógiai és kulturális észrevételeket” annak elismerésével kezdték, hogy *„az állam a nevelés és oktatás ügyének legfőbb irányítója, őre: felügyelője és végrehajtója*. Ezt a jogát sem az egyház, sem a község vagy család el nem vitathatja. De... megkövetelhetik azt, hogy... őket is meghallgassa. ... Az iskola nem uralmi kérdés, s *az állam érdeke* sem lehet az, hogy a nevelés és

háztartásvitelének lehetővé tétele érdekében több ízben, összesen 48 millió koronát kitevő állami előleget vett fel. Ezzel szemben a főváros tanács 102.338/1919-VI. számú előterjesztés értelmében, az állammal szemben 169 millió korona követelést támaszt”-írta a miniszter utasítva kormánybiztost: vizsgálja meg, miként lehet a költségvetési kibontakozást megszervezni. (Források Budapest múltjából III. k. 34.)

oktatásügy egész területét kisajátítsa magának, ... hanem érdeke, *hogy ezt a területet közös munkaterületnek tekintse, amelyen azonban a vezetést, a legfőbb irányítást és ellenőrzést az állam magának tartja fenn. Ezáltal válik az állam jogállamból kultúrállammá*”-írták.

Majd történeti visszatekintést adtak a városi iskolák kialakulásáról, történetéről, társadalmi beágyazottságáról, gazdasági funkciójáról. Fejtegetésüket azzal zárták, hogy „az iskolák kifejlesztése, újak megteremtése sohasem mesterséges alkotás, hanem a szociális fejlődés szükségképpen következménye. *Az állam sohasem előzi meg az új iskolák kreálásában a várost, mert a város a művelődés gócpontja, s itt fejlődik ki legelsősorban új iskolatípusok szükségessége.* Ezek iránt az állam, mivel természetszerűleg konzervatív és bürokratikus természetű, sohasem olyan fogékony, mint a kevésbé bürokratikus város”.

„A fővárosi lakosság különös gazdasági, kulturális és társadalmi viszonyait nézve, iskolái mindig el fognak térni a vidéki iskoláktól. Gondoljunk itt különösen a sok különféle típusú továbbképző iskolára. Már most, ha a fővárosi iskolákat az állam venné át, az egész országra kiterjedő gondoskodási kötelezettsége mellett, minden törekvése és igyekezete mellett sem lenne képes pénzügyi szempontokból sem – a főváros speciális viszonyait annyira honorálni az iskolák alapítása és fenntartása körül, mint amennyire azt a fővárosi lakosság joggal megkívánhatja. *Az államnak, mivel az egész ország iskolaügyére irányítja a figyelmét, nem lehet olyan érzéke és érdeke a fővárosi iskolák*

megfelelő fejlesztésére, mint magának a fővárosi lakosságnak, amelyik kulturális célokra szívesen áldoz még erején felül is. Az államosítás – a centralizáció – megszüntetné továbbá az államnak az iskolaiügyekben egyik legideálisabb vetélytársának, a fővárosnak jótékony ösztönző erejét. ...

A pedagógiai reformtörekvéseknek úgy külföldön, mint nálunk is, elsősorban mindig a városi tanítók voltak a megindítói és legderekkabb követői, harcosai. ... Nincs a tanítónak annyi felettes hatósága, fóruma, mindenféle felügyelője, mint az államnak”-írták, kitérve az ebből adódó kockázatra is: erélyes vezetés híján a túlzott kísérletezés a tervszerű, rendszeres munka akadályává válhat.

A város a lakosságnak, családnak nagyobb betekintést, beleszólást enged, s ezzel az élet és az iskola távolsága csökken. Az államosítás ennek éppen ellene hatna, hiszen „mennél nagyobb befolyást engednek a lakosságnak, a családnak az iskola műhelyébe való betekintésre, annál jobban meglesz az iskola és az élet közötti eleven kapcsolat, s annál jobban kifejlődhet a közönség áldozatkészsége az iskolák fejlesztése érdekében. Az iskolának számot kell vetnie az élet követelményeivel (pl.: amerikai iskolák), pedig az állam vezetése alatt álló iskola, az állam konzervatív jellegénél fogva e követeléseket mindig vagy csak részben, vagy csak későn veszi számításba. ...Kulturális és pedagógiai szempontok tehát nemcsak nem követelik a városi iskolák államosítását, de annak egyenesen ellene szólnak”.

Végül rátértek a törvényjavaslatnak ez előterjesztők által formálisan még ki nem mondott

forrására. „Kizárólag az a külszíni tény, hogy a nemzetrontók és felforgatók vezetőinek nagy része az oktatószemélyzet soraiból került ki, vezethette a magas kormányt arra a meggondolásra, hogy a főváros iskolái a melegágyai ezeknek a felforgató eszméknek, s ezek az iskolák mai vezetésük mellett nemcsak, hogy nem alkalmasak arra, hogy a keresztény nemzeti állam kiépítésének hathatós eszközeivé váljanak, de egyenesen útjában is állnak annak. ... *Kétségtelen tény, hogy a hazafiatlan és felforgató elemek vezetőinek jelentékeny része az oktatószemélyzet soraiból került ki. De nemcsak a főváros oktatószemélyzetéből, hanem sokkal nagyobb mértékben az állam oktatószemélyzetéből.*

Hogy a destruktív irányzat követői közül számbelileg talán többen kerültek ki a főváros oktatószemélyzetéből, annak igen egyszerű magyarázata az, hogy a fővárosban sokkal több városi alsóbb és középfokú iskola van, mint állami,⁶⁵ s ezeknek természetszerűleg sokkal nagyobb számú személyzetéből kisebb arányszám mellett is több hamis próféta támadt, mint az államiak között. ... *A főváros nevelés és oktatásügyi intézményei* elsők, sőt, legelsőek voltak, s azok ma is az országban, *oktatószemélyzetének túlnyomó része az átlagos szinten messze felülemelkedő, hazafias érzés szempontjából pedig nemcsak nem kifogásolható, de egyenesen példaadó.* ... [M]egbízható, szervezett kész gárdával szolgálhat ahhoz a harchoz, amely a keresztény nemzeti állam kiépítését célozza. ...

A főváros hatósága..., amint a viszonyok lehetővé tették, éppoly eréllyel látott a romok

⁶⁵ A fővárosi iskolák és pedagógusok számát 1920-ban lásd: Mann: Budapest oktatásügye, 69., 111-112.

eltakarításához, s épp oly hazafias lelkesedéssel vette föl az újjáépítés munkáját, mint maga az állam. Semmi kétség sem lehet aziránt, hogy *az államhatalom legfelsőbb irányítása s rendszeres, intézményes vezetése mellett az iskolaiügyet autonóm hatáskörében is újra virágzásba hozza, s megtisztítja minden salaktól, abba a helyzetbe hozza, hogy szilárd bázisa legyen a megújnodott, önálló keresztény magyar államnak.*

Ebben a reményben és... meggyőződésben kérjük tehát Nagyméltóságodat, és... a m. kir. kormányt, hogy iskoláink államosítására vonatkozó szándékától elállni, s *a hatályos és rendszeres állami ellenőrzés bevezetésére irányuló tárgyalásokba minket közvetlenül bevonni méltóztassék*”-kérték, hozzátéve: ha érveik mégsem győznék meg a VKM-et, várják meg az új törvényhatóság közgyűlésének véleményét az ügyben.⁶⁶

A budapesti tanács ezen 1920. május 6-án a VKM-be küldött válaszfeliratára – a közoktatásügyi ügyosztály július 20-i előterjesztése szerint – „a mai napig még semmiféle választ nem kaptunk”,⁶⁷ pedig hírek és a kormányprogram szerint „a kormány iskoláink

⁶⁶ BFL IV.1407.b 9306/1920-VII. 47651/1920. VII. számú ülési előadó ív (6361 VII. ügyosztályszám) 1-33. (Kiemelések részben tőlem – D. P.)

⁶⁷ Forrásainkból nem világos, hogy május 6-án a főváros az egész véleményes választát megküldte-e a VKM-nek, vagy annak csak a törvényhatósági bizottság összehívásáig való halasztás-kérelmét küldte el. Utóbbira utalt a *Népszava* 1920. szeptember 21-i tudósítása: „A tanács a tárgyalások felfüggesztését kérte, és azt, hogy hallgassák meg a főváros közönségének, illetőleg a törvényhatósági bizottságnak a véleményét. *Erre a fölterjesztésre a kormánytól máig nem érkezett válasz*”. (*Népszava*, XLVIII. évf. 225. sz. 4.)

államosításának tervét nemcsak el nem ejtette, hanem ellenkezőleg, – értesülésünk szerint új törvényjavaslatot készítve – azt már a közeli napokban a nemzetgyűlés elé szándékozik terjeszteni.”

Ezért javasolták, hogy a törvényhatósági bizottság közgyűlése forduljon felterjesztéssel a kormányhoz, s kérje az új törvényjavaslat megküldését, melyet „szakszerű megvitatás és bizottsági tárgyalás alá vétetvén, az egész anyag a vonatkozó összes javaslatokkal együtt a közgyűlés elé terjesztetnék” véleményezés végett. Kérték a tanácsot, hogy az ügyet tűzze az 1920. július 29-i közgyűlés napirendjére. Bár az előterjesztést a tanács „pártolóan” terjesztette a közgyűlés elé, Bódy Tivadar polgármester aláírásával – akkor erre mégsem került sor.

A *Kis Újság* 1920. augusztus 17-i híradása szerint a VKM-ből újból sürgős felszólítást kapott a főváros [talán a miniszter által június 18-án aláírt törvényjavaslattal együtt?], „Buzáth János dr. tanácsnok a legközelebbi közgyűlés elé terjeszti a fővárosi iskolák államosításának ügyét”.⁶⁸

S valóban: a *Fővárosi Közlöny* 1920. szeptember 17-i számában meghirdették a 22-i rendes közgyűlés napirendjét, melybe – Némethy Béla főjegyző javaslatára – bekerült a „tanácsi előterjesztés a főváros iskoláinak tervbe vett államosítása ügyében” téma, és 78.569/1920-VII. szám alatt a július 20-i előterjesztés.⁶⁹ Ám ekkor sem került a javaslat a közgyűlés elé, mivel „a

⁶⁸ *Kis Újság*, XXXIII. évf. 195. sz. 1920. augusztus 17. 4.

⁶⁹ *Fővárosi Közlöny*, XXXI. évf. 27. sz. 1920. szeptember 17. 556. és 576-577.

közgyűlés napirendjéről levétezett, és tárgyalásra a Közoktatásügyi Bizottság elé utaltatott”.⁷⁰

A *Nemzeti Újság* 1920. szeptember 22-i tudósítása szerint „a Tanács ugyanis a közoktatási bizottság állásfoglalását akarja kikérni ez ügyben, és csak azután fogja a nagyfontosságú kérdést a törvényhatósági bizottság elé bocsátani”.⁷¹

Jelenlegi forrásaink szerint – a kormány anyagi nehézségei miatt – a kérdés lekerült a napirendről, ezért erre később sem került sor. Az ügyirat előbb 1921. november 4-én Magyary Zoltántól „Ad acta” jelzést kapott, majd 1925. május 20-án irattárba került.⁷²

A budapesti tanácsi előterjesztés útját követve az időben kissé előreszaladtunk. Térjünk vissza az 1920 tavaszán történetekre!

5. A fővárosi iskolák államosítása tervének visszhangja a sajtóban, a pedagógusok körében, s a Nemzetgyűlésben (1920 április-május)

A *Nemzetnevelés* 1920. április 1-jei számában „Keresztény magyar szellemet a felső kereskedelmi iskolákba!” című cikkében bírálta a fővárosi iskolákat: „Nem árulok el titkot, ha kimondom, hogy a fővárosi kereskedelmi iskolai tanárok *legnagyobb része zsidó*. Volt a fővárosnak olyan felső kereskedelmi iskolája, ahol 40 tanár közül 30 zsidó volt. S ha nem zsidó, akkor

⁷⁰ BFL IV. 1407.b. 1920. VII. 9293. a 78564. számú előadói ívben.

⁷¹ *Nemzeti Újság*, II. évf. 224. sz. 1920. szeptember 22. 5.

⁷² S. Heksch: Törekvések a fővárosi, 255.; BFL IV. 1407.b. 1920. VII. 9293. a 78564. számú előadói ívben.

aposztatált pap... Somogyi Bélák, Fáber Oszkár⁷³ kezében volt évek óta a felső kereskedelmi iskoláink tanulóifjúsága.⁷⁴ ... Csoda-e, ha a kommunizmus megtévesztő tanításai éppen a felső kereskedelmi iskolák tanulóiban leltek a leghálásabb talajra? ... Legfőbb ideje, hogy a közoktatási kormány erélyes kézzel kezdje meg a nagytakarítást a kereskedelmi oktatás terén. Mindenekelőtt változást követelünk a kereskedelmi oktatás legfőbb igazgatásában, a kereskedelmi ügyosztály vezetőjében. Azután kívánjuk a keresztyén többség arányának megfelelő „*numerus*

⁷³ Két fővárosi felsőkereskedelmi iskolai tanár. Somogyi Béla (1868-1920) szociáldemokrata politikus, újságíró, államtitkár. Fáber Oszkár (1879-1945) kilépett piarista szerzetes, a Tanácsköztársaság alatt az Országos Vallásügyi Likvidáló Bizottság elnöke volt. Utóbbihoz lásd pl.: Fazekas Csaba: „A likvidáló hivatal”. Megjegyzések a Tanácsköztársaság egyházpolitikájának intézményi háttéréről. In: Fejérdy András szerk.: *A Tanácsköztársaság és az egyházak. Egyházpolitika, keresztyényüldözés, egyházi útkeresés*. Szent István Társulat, Budapest, 2020. 102-112.; Fazekas Csaba: A Tanácsköztársaság „Vallásügyi Likvidáló Hivatala”. In: Ligeti Dávid-Vörös Boldizsár: Ligeti Dávid-Vörös Boldizsár szerk.: „...minden édenek neve vad poklokat büvöl...” *A Magyarországi Tanácsköztársaság*. Országgház Könyvkiadó, Budapest, 2020. 161-171.

⁷⁴ A VKM 160654-19. számú rendeletére kimutatás készült „a Tanácsköztársaság idejében való szereplésük szempontjából kifogás alá eső budapesti felső kereskedelmi iskolai tanárok ellen megindított igazolási eljárás eredményéről”. Eszerint a 100 eljárásból 17 végződött felmentéssel, 31 a legsúlyosabb elmarasztalással, 6 feljelentéssel. A VKM 270 budapesti középiskolai tanuló ellen indított eljárás a forradalmak alatti magatartásuk miatt. Közülük 32 tanulót az összes iskolából, kettőt az összes középiskolából kizártak, 120 más intézetbe került, s 116 az intézetében maradhatott, illetve felmentésre került. E tanulók 80%-a izraelita vallású volt. (RL C/39. 26/a. cs.)

clausus” intézményes biztosítását a kereskedelmi iskolákban úgy az ifjúságot, mint a tanári kart tekintve. Óhajtjuk, hogy a kormány kötelezze a főváros hatóságát arra, hogy az elbocsájtott és még elbocsájtandó kereskedelmi iskolai tanárok helyét kizárólag keresztény magyar tanárokkal töltsse be”- írta a budapesti Bors Imre,⁷⁵ láthatóan nem tudva még a VKM fővárossal kapcsolatos terveiről.

Így cikke sem tekinthető a törvényjavaslatra való reflexiónak. Amiért mégis idéztük a „Keresztény Szociális Tanítók Szakszervezetének”, a „Katolikus tanítóság hivatalos lapjának”⁷⁶ e közleményét, annak oka: a pedagógus társadalomban ők képezték világnézeti-politikai szempontból a „keresztény kurzus” egyik meghatározó csoportját. Így sok mindenben a VKM törekvéseinek támaszaként jelentek meg, s azért, mert megjelenítették azt, hogy az akkori politikai helyzetben a fővárosi iskolák államosításának ügye és a numerus clausus ügye összekapcsolódott a közvéleményben, a sajtóban, a Nemzetgyűlésben egyaránt.

Plasztikusan jelzi ezt az április 4-i miniszteri nyilatkozatra elsőként reagáló *Népszava* 1920. április 11-i a cikke is. „A miniszter szerint tárgyalások vannak a fővárosnál valamennyi fővárosi iskola államosítására vonatkozóan. ... Talán nem vesszük tőlünk rossznéven, ha Haller István és Eötvös József miniszterségét

⁷⁵ Bors Imre: Keresztény magyar szellemet a felső kereskedelmi iskolákba! *Nemzetnevelés*, I. évf. 7. sz. 1920. április 1. 52-53.

⁷⁶ A folyóirat eszmei irányáról lásd pl.: Joó Adrienn: Nemzetnevelés a „Nemzetnevelésben”. *Ifjúsági Szemle*, 5. 2007. 5-24.

összehasonlítjuk. ... A XIX. század közoktatásügyi miniszterének kell a szabadság, egyenlőség és testvériség koreszméit akceptálni, hogy a XX. század kultuszminisztere fittyet hányhasson mindenre, ami Európát és Nyugatot jelent. ... Amíg Eötvös az állam polgárai számára a modern keresztény művelődéshez méltó szabadságot akar biztosítani, addig Hallerre a középkori kereszténységet jellemző türelmetlenséggel hat minden, ami közvetlenül körülötte történik, de nem lát meg semmit abból, ami a kontinentális távlatokat igazolja. Ilyen végletnek az eredménye a fővárosi iskolák államosítása is. ... egész világ választ el bennünket a közoktatásügyi minisztertől abban a tekintetben, hogy ezt az államosítást hol kell megkezdenünk! Csak azok eshetnek ilyen tévedésbe, akiknek a gondolkodását nem objektív és általános irányelvek fűtik, hanem közvetlen és perspektívátlan szubjektivitások

[E]llenkezik a polgári államok természetrajzával és princípiumaival az az idegesség, amellyel a magyar intelligencia holmi numerus claususokat és ipari pályákat rebesget. Akik kifejezetten polgári struktúrájú és berendezkedésű országban *a szabad pályaválasztás* elé ilyen akadályokat gördítenek, azok lehetnek rossz politikusok, de jó államférfiak soha. ... A közoktatás kérdésénél sohasem szabad *túlzott* jelentőséget tulajdonítani az iskolai képzettségnek. Csak szimplex [egyszerű, bárgyú] emberek félnek a sok »úriembertől«. Aki tehát tud és akar tanulni, azt nem szabad az akaratában gátolni: az *élet* majd jobban elrendezi a

sorsukat, mint a rossz politikusok”- vélte a lap Sz. J. kezdőbetűjével jelölt munkatársa.⁷⁷

Április 15-én a *Népszava* újabb (anoním) kommentárral jelentkezett: „Hogy a kultuszminisztert nem a főváros oktatásügyének magasabb szintre emelése és fejlesztése vezeti ebben az államosító szándékban, az nyilvánvaló. Mert ha ez a szándék vezetné, úgy a megcsonkított Magyarországon is találna olyan iskolafenntartó hatóságokat, amelyek sokkal kevesebb áldozatkészséget és szeretetet tanúsítottak a közoktatási intézeteik iránt, mint a főváros. Ha azokat az iskolákat államosítaná, akkor ez... nyereséget jelenthetne az ország kultúrájára nézve. Így azonban a politikai jutalmazás és büntetés lehetőségét akarja magának biztosítani. ... Mi hívei vagyunk az államosításnak – és bár a fővárosi iskolák mai állapota és szelleme nem ringat bennünket elragadtatásba –, mégis azt mondjuk: kezdjék máshol!”⁷⁸

Április 20-án közölte a lap mire gondol: „a vidéki népnevelési rendszerünk nem olyan, amely a kultúrállam népnevelési rendszerének megfelel. Hogy valaki bármely irányú munkát tökéletesen végezni

⁷⁷ Sz. J. [Szöllösi Jenő]: A közoktatás kérdése. *Népszava*, XLVIII. évf. 95. sz. 1920. április 11. 88. sz. 2. (Kiemelés tőlem – D. P.) Sajátos megvilágításba kerül a lap állásfoglalása, ha a szerzőben Szöllösi Jenőt – állását vesztett fővárosi polgári iskolai tanárt – a *Népszava* munkatársát ismerhetjük fel, aki egy éve még a Közoktatásügyi Népbiztosság főcsoportvezetőjeként tevékenykedett, s ezért tollából a polgári eszményekre, értékekre hivatkozás 1920 áprilisában legalábbis különösen csenghetett.

⁷⁸ Küldöttségjárás a főváros iskoláinak államosítása ellen. *Népszava*, XLVIII. évf. 91. sz. 1920. április 15. 4. old. (Kiemelés tőlem – D. P.)

tudjon, kell, hogy megfelelő szaktudása legyen. Megvan-e ez a szaktudás a vidéki iskolák közvetlen irányításában, az iskolaszék tagjaiban? Fájdalom, ezek biz a legtöbb helyen nem másra valók, minthogy a tanító kezét megkötözzék, és hogy fölötte atyáskodjanak. ... A falu, amely legjobban rászorult a jó nevelőre, a kulturtanítóra, elsősorban nem ezt, hanem jó torkú kántort választ. ... Tudomásom szerint a fővárosban ez nem így van. A segítség ott sürgősebb, ahol nagyobb a baj. ... *Először a vidéken államosítsanak.*”⁷⁹

A fővárosi iskolák „államosításával” kapcsolatos vitába 1920. április 15-én látványosan bekapcsolódtak a fővárosi pedagógusok is. Az *Est* tudósítása szerint „*BódyTivadar polgármester előtt a fővárosi tanárok és tanítók ötszáz főnyi küldöttsége jelent meg, hogy tiltakozzék a fővárosi iskolák tervbe vett államosítása ellen és gazdasági helyzetük javítását kérje.* A küldöttség szónoka Madarász László polgári iskolai igazgató, a tanárok és tanítók nemzeti szövetségének⁸⁰ társelnöke volt, aki a következőket mondotta beszédében: *Az államosítás ellen a leghatározottabban tiltakoznak a fővárosi tanárok és tanítók, bár a mostani politikai helyzet többé-kevésbé megnyugtatja őket. A fővárosi tanítók és tanárok most egyhangúan a nemzeti és keresztény irányt követik, mivel abban látják biztosítékát az ország talpra állításának. Nincsen olyan tényező az*

⁷⁹Az iskolák államosításáról. *Népszava*, XLVIII. évf. 95. sz. 1920. április 20. 5. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁸⁰*Az Újság* aznapi beszámolója szerint a „Fővárosi Tanárok és Tanítók Nemzeti Szövetségének népes küldöttsége járt a kormánybiztosnál és a polgármesternél”, s emellett hírt adtak Városey Gyula áthelyezéséről és Buzáth János kinevezéséről is. (XVIII. évf. 91. sz. 1920. április 15. 6.)

országban, amely az oktatás ügyének annyi áldozatot hozna, mint a főváros, az oktatás ügye mellett azonban a fővárosnak a tanszemélyzet dotációjára is gondolnia kell. ... Utolsó ruhánkban jöttünk ide, mindenünket eladva. Nem jólétet követelünk, csak életet, nem azt, hogy jól élhessünk, csak azt, hogy élhessünk, mert élnünk kell és élni akarunk.

A polgármester⁸¹ a beszédre a következőket válaszolta: *Azt tartom, hogy a fővárosi iskolák államosítása veszedelem. Hiszem, hogy a közeljövőben összeülő törvényhatóság is azzal a kéréssel fordul az államhoz, hogy mondjon le arról a szándékáról, hogy a fővárosi iskolákat államosítsa. Belátom, hogy lehetetlenség megélni abból, amit a főváros ad, de a közalkalmazottak és a tanítók is a háború áldozatai. Mit csináljunk azonban, amikor a fővárosnak havonta, 31 millió koronánál több a kiadása, bevétele pedig egyenlő a nullával. Be kell ismerni, hogy az adminisztráció egyenesen csődöt mondott. Mégis mindent megpróbálunk, hogy segítsünk a közalkalmazottakon és a tanítókon. Az aratás közeledtével a fenntartott készletek fel fognak szabadulni és ezt olcsón a közalkalmazottaknak juttatjuk. Nemrégiben kétmillió líra kölcsönt kaptunk az olaszoktól, ezen az összegben élelmiszert és ruhát szerzünk be és azt a közalkalmazottak között szétosztjuk. Természetes, hogy a közalkalmazottakkal mindenütt egyenlő bánásmódban*

⁸¹ Bódy Tivadar

részesül a tanszemélyzet is. A küldöttség a polgármester választát megnyugvással vette tudomásul.”⁸²

A *Pesti Napló* aznapi tudósítása szerint „a főváros minden iskolájából alakult” küldöttség 250 tagú volt, s előbb Sipőcz Jenő kormánybiztost keresték fel. A küldöttség „célja az volt, hogy tiltakozzanak a fővárosi iskolák tervbe vett államosítása ellen. A küldöttség szónoka, Száva János igazgató terjesztette elő a főváros tanítóinak és tanárainak kérelmét. Arra kérte a kormánybiztost: hadd hasson oda, hogy *ne államosítsák a fővárosi iskolákat, mert ez a tanítókra, tanárookra anyagi károkat jelentene*. Sipőcz meghallgatta a tanítók kérelmét, és megígérte, hogy azzal behatóan fog foglalkozni.”⁸³

Aznap a *Pesti Naplóban* az idézett tudósítás mellett vezércikkben foglalkoztak „a fővárosi iskolákkal”. „A budapesti iskolák oktatói tiltakoznak az államosítás ellen. ... *A fővárosi fejedelmi bőkezűséggel járt el, amikor arról volt szó, hogy az oktatás dolgát fejlessze.*⁸⁴ ... *Tanítóit sokáig jobban fizette, mint az*

⁸² A főváros tanítói tiltakoznak az államosítás ellen. Bódy polgármester az adminisztráció csődjéről. *Az Est*, XI. évf. 91. sz. 1920. április 15. 6. (Kiemelés részben tőlem – D. P.)

⁸³ A fővárosi tanárok és tanítók az iskolák államosítása ellen. *Pesti Napló*, 71. évf. 91. sz. 1920. ápr. 15. 7.

⁸⁴ Lásd ehhez pl.: Horváth J. András: A fővárosi önkormányzat közoktatás-politikája 1873-1890. In: Kövér György szerk.: *Zombékok. Középosztályok és iskoláztatás a 19. század elejétől a 20. század közepéig. Társadalomtörténeti tanulmányok. Századvég Kiadó, Budapest, 2006. 597-645.;* Bárczy: *Népiskoláink*, 24-26.; Mann: *Budapest oktatásügye*, 57-91.; Varsányi Erika: *Bárczy István 1906-1918. (főpolgármester-helyettes 1912-1918. főpolgármester 1918-1919.)* In: *A főváros élén*. 168-169.; „Kelet Párizsától a bűnös városig”. 222-240., 443-463.

állam, fővárosi tanítónak lenni érdem és büszkeség volt. ... A háború és a két forradalom, természetesen a fővárosi oktatás ügyébe is mélyen belemártotta a fogát. De akik Budapest szellemét ismerik, nem kételkednek benne, hogy a csorbát rövidesen kiköszörülnek. Nem értjük tehát, hogy mire való az államosítás gyámkodása. Az államosítást eddig két ok tette szükségessé Magyarországon. A nemzetiségi izgatás volt az egyik, a kulturálatlanság a másik. ... Szükségessé tette még az államosítást az iskolafenntartó szegénysége, részvétlensége, hátramaradottsága is. ... Miért akarják tehát mindenáron a főváros közoktatásügyét államosítani, amikor vidéken százszámra vannak falvak, ahol egyáltalán nincsenek iskolák? ... Akik ilyesmit hánytorgatnak a fejükben elfelejtik, hogy az »akié az iskola azé a jövő«-féle frázis régóta csődöt mondott. Akié az élet, azé az iskola!”⁸⁵

Két nap múlva, április 17-én adott hírt a *Pesti Hírlap* arról, hogy a következő hétre a kultuszminiszter szakértekezletet hívott össze Sipőcz Jenő kormánybiztos és Buzáth János oktatásügyi tanácsnok és a VKM osztályvezetői részvételével, a már akkor „kész törvényjavaslatról”, melyet valószínűleg már azon hét végén a Nemzetgyűlés elé terjeszt Haller István.⁸⁶ Ahogy korábban már említettük, jelenleg nincs forrásunk arról, hogy létrejött-e a VKM-ben akkor ez az értekezlet. A napilapokban nem találtunk híradást róla, s az 1920. április 9-én államtitkári hatáskörének nagy

⁸⁵ A fővárosi iskolák. *Pesti Napló*, 71. évf. 91. sz. 1920. ápr. 15. 1. (Kiemelés részben tőlem – D. P.)

⁸⁶ A fővárosi iskolák államosítása. *Pesti Hírlap*, XLII. évf. 93. sz. 1920. április 17. 3. (Kiemelés tőlem – D. P.)

résztől megfosztott Imre Sándor államtitkár sem tudott már ilyen fejleményről, iratai között sem találtuk nyomát ennek.

Egyik körülmény sem jelenti, azonban hogy ne lett volna ilyen értekezlet. Ezért remélhető, hogy a jövőben, további kutatások fényt derítenek erre a kormánybiztos, vagy a fővárosi közoktatási ügyosztály irataiban. Akár volt ilyen értekezlet, akár nem, lényeges hatása nem lehetett az ügy menetére: semmiképp sem vezethetett érdemi megegyezésre, leszámítva néhány részletkérdés kölcsönös megvilágítását, s a törvényjavaslat további átdolgozásának szükségessége révén, annak „a hétvégére tervezett” benyújtásának elnapolását.

A *Néptanítók Lapja* tudósítása szerint 1920. április 21-én a Keresztényszocialista Tanítók Szakszervezetének küldöttsége kereste fel *Haller Istvánt*. A fővárosi iskolák államosításáról terjengő hírekkel, valamint a tanítók anyagi kilátásaival kapcsolatban kértek felvilágosítást. A miniszter leszögezte számukra: „Az államosítás gondolatával foglalkozni kell, mert feltétlenül szükséges, hogy a fővárost egy második bolsevista uralom ellen biztosítsuk. A döntés előtt azonban okvetlenül kikérem az érdekelt felek, a különféle tanítói szervezetek és testületek véleményét is”. Az anyagiakkal kapcsolatban *Haller István* homályosan biztató válasszal bocsátotta el a küldöttséget.⁸⁷

⁸⁷ *Haller István VKM nyilatkozata a fővárosi iskolák államosításáról és a tanítószolgálat anyagi ellátásáról. Néptanítók Lapja, 53. évf. 18-20. sz. 1920. május 13. 46.*

1920. április 22-én *Budaváry László*⁸⁸ tanítói végzettségű képviselő *nemzetgyűlési felszólalásában* kitért a tanítóság forradalmak alatti szerepére, a fővárosi iskolák államosítására, s – mint akkoriban többször – a zsidó kérdésre is.

„*Az iskolák szelleme legyen ezentúl kimondottan és kizárólag keresztény és nemzeti szellem.* Minden tévtant onnan ki kell üldözni; s ha valamelyik tanítóról megtudják azt, hogy ő nem keresztény és nem nemzeti szellemben végzi az ő fontos nevelői munkáját, az ilyen tanítót, mint a legnagyobb bűnösét a társadalomnak, aki gyermeki lelkeket fertőz meg és rongál, ki kell seprűzni az iskola szent falai közül. Sovén nemzeti érzésre kell nevelni növendékeinket és tiszta, becsületes keresztény szellemben kell a nevelésnek történnie.

Ennél a pontnál úgyszólván előtérbe tolul a *numerus clausus* kérdése is. ... Nekünk komoly, tervszerű munkára van szükségünk. A törvényhozásnak legyen gondja arra, hogy üdvös és igazságos törvényeket hozzon, amelyekkel végre a zsidókérdést is meg lehet oldani, de nem üldözés, nem pogrom alakjában, minthogy nem bánthatjuk embertársainkat azért, mert ők

⁸⁸ Budaváry László (1889-?) katolikus tanító, keresztény lapok, majd a Néptanítók Lapja szerkesztője, a keresztényszocialista mozgalom egyik vezetője. Rákospalotán a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának programjával választották képviselővé. A Nemzetgyűlésben a „zsidókérdéssel” kapcsolatos radikális, szélsőséges kezdeményezéseivel várt hírhedtté. Képzettségéből adódóan többször szolt oktatáspolitikai kérdésekről is, köztük a fővárosi iskolák államosítását, a széleskörű „numerus clausus” bevezetését, a tanítóképzés felsőfokúvá tételét követelte. (*Nemzetgyűlési Almanach 1920-1922. A Nemzetgyűlés tagjainak életrajzi adatai.* Szerk.: Vidor Gyula. Budapest, 1921. 29.)

talán más felekezeten vannak, vagy más fajúak. *A nemzet és a kereszténység érdekében azonban jogunk van oly törvényeket hozni, amelyek minden melléktekintet nélkül elsősorban a magyarságot védik és elsősorban a kereszténységet teszik ennek a régi, ősi Magyarországnak egyedüli urává.*⁸⁹ A magyar iskola legyen jövőben a nemzeti eszménynek mentővára. Innen induljon ki az a szellem, amelynek át kell hatnia a jövő kort; innen induljon ki az a szellem, amelynek értelmében minden becsületes magyar embernek munkálkodnia kell a jövőben.

Az iskola legyen az, ami állandó összeköttetést tart fenn a magyar polgárokkal, nemcsak addig, amíg mint gyermekek oda járnak az iskolába, hanem az a tanító később is mindig támogatója, segítőtársa legyen a tanácsra, felvilágosításra szoruló polgároknak. Hiszen a

⁸⁹ 1920. július 28-án Budaváry László indítványt nyújtott be a Nemzetgyűlésnek „a magyarországi zsidókérdés intézményes és sürgős megoldása tárgyában”, melyből látható milyen „igazságos” törvényi megoldásokra utalt a képviselő. Egyebek között ebben olvashatjuk: „Magyarország minden iskolájában és hivatalában, valamint közintézményeiben, gyáraiban, üzemeiben, bankjaiban stb. a numerus clausus szigorúan behozandó. ... Zsidó Magyarországon politikai jogot nem gyakorolhat”. (Nemzetgyűlési irományok, III. k. 338-339. Lásd ehhez továbbá: Karády Viktor: *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon 1867-1945. Történeti-szociológiai tanulmányok*. Replika könyvek 3. Replika Kör, Budapest, 1997. 75-144.; Karády Viktor: *Zsidóság, polgárosodás, asszimiláció. Tanulmányok*. Cserépfalvi Kiadása, Budapest, 1997. 11-150.; Felkai László: *Zsidó iskolázás Magyarországon 1780-1990*. OPKM, Budapest, [1998.] 47-90.

falvakban eddig is a tanító volt minden; sokhelyütt orvos, sokhelyütt mérnök, és most a háború alatt láttuk, hogy mindenre lehet azt a szegény, kizsákmányolt páriát alkalmazni. A rekvirálásoknál a tanítót küldték ki az összeírásra s itt sokszor a tanító abba a helyzetbe jutott, hogy magára haragította az egész községet. A tanítóval gyűjtettek gyógynövényeket, a tanítóval írtak össze mindent, ő végezte a népszámlálást; de hogy valaki ezért neki megfizetett volna, erről egyáltalában szó sem lehetett. ... A tanító ne végezzen más feladatot, csak azt a nagy tanítói és nevelői munkát, amelytől az egész magyar haza és magyar nemzet olyan nagyon sokat vár. Minden egyéb ilyen mellékfoglalkozást pedig, ha már ilyet zúdítanak a tanító nyakába, tisztességesen és becsületesen fizessenek meg.

Nagyon sok panasz van a tanítókra, hogy a kommunizmusban nagyon exponáltak magukat. Ezt a tanítóság jó nagy százalékáról el is lehet mondani. Sajnos, fájdalmas dolog, de úgy van, hogy a tanítóságnak egy bizonyos része megtántorodott és különösen óriási, szembeszökő százalékban mutatkozik ez a fővárosi tanszemélyzetnél. A fővárosi tanítóknak igen-igen nagy része vidéki körutakra ment, ahol ezt a mételyt, ezt a rettenetes zsidómaszlagot hintették el mindenfelé s nemzetietlen, keresztényietlen irányzatot hirdettek. A tanítóság fájdalommal látja, hogy az ő régi, tisztos nevét ezek a magukról megfélemezettek, ezek a nem tanítók, ezek a cseppet sem tanítók, hanem ezek a protekciós konjunktúra-alakok így beszennyezték, így befeketítették.

Ezeket éppen maga a tanítótársadalom közösíti ki magából. *A magyar tanítóság ennek a kérésének adott*

kifejezést: vegye tudomásul a Nemzetgyűlés és ezen keresztül az egész ország, hogy a magyar tanítószázad nem tűri meg többé soraiban azokat, akik bármily csekély mértékben vétettek a keresztény és a nemzeti eszme ellen.

A Nemzetgyűlésnek és a kormánynak arra irányuló munkája, hogy ezt a salakot kiséprűzze a nemzeti közélet tereiről, a tanítószázadnak osztatlan örömeivel fog találkozni és a tanítószázad lesz elsősorban az, amely a kormányt és a Nemzetgyűlést ebben a nemzetmentő, ebben a nagy tisztító munkájában a legerőteljesebben támogatni fogja.

Az ellenséges megszállással kapcsolatban százakra, sőt ezrekre rúg azoknak a tanítóknak száma, akik szűkebb hazájukat kénytelenek voltak otthagyni, mert a hűségüket nem akarták az idegen impériumra letenni. A menekült tanítóknak helyzete valósággal százalmas. ...Ezeknek a helyzetén segítenünk kell. ... [F]elhívom... a Nemzetgyűlés figyelmét, hogy olyan iskolákban, ahol a törvényszabta 40-es gyermeklétszámon felül vannak a növendékek, mert ma is vannak... olyan iskolák, amelyekben a 200-at is megközelíti egy-egy tanterem növendékeinek száma, osszák be a menekült tanítókat, ... *keressék el az internacionális gondolkodású, nemzetközi maszlagtól elkábított tanítókat és az ilyenek helyét töltsék be a keresztény nemzeti érzelmű magyar menekült tanítókkal.*

A főváros iskoláit feltétlenül államosítani kell. A főváros iskoláit nem szabad többé azoknak kezén hagyni, akik eddig is a sógoraikat, unokaöcseiket és egyéb protekciós alakokat helyeztek ott el; akiknek a legkisebb gondja is nagyobb annál, hogy ők népneveléssel, tanítással foglalkozzanak. Bár nagyon sok tiszteletreméltó kivétel van közöttük is, általában el lehet

mondani, hogy *a fővárosi tanítószemélyzetnek 60-90%-a nem szolgált rá a nemzeti bizalomra* és az ilyeneknek helyét igenis fel kell cserélni olyan tanítókkal, akik megérdemlik, hogy a magyar nemzet felkarolja őket.

*Az iskolák államosításával önként előáll az a helyzet, hogy az állam törvényadta jogánál fogva a neki meg nem felelő tanítókat innen a fővárosból széjjel szórja a vidékre is, hadd lássa meg az a fővárosban nevelkedett zsidó tanítócska, milyen a kenyér odalent a messze Alföldön vagy a messze Felvidéken, hadd kóstoljon ő is az élet nyomorúságából és tanuljon tiszteletet és becsületet azoktól a falusi polgároktól, akiket a kommunizmus által tönkre akart tenni. A nemzet becsülje meg a tanítóit és a tanítók hálája ezért nem fog elmaradni.*⁹⁰

Budaváry László a sajtóban is nagy teret kapott beszéde végén reflektorfénybe állította azt, amire a VKM törvényjavaslata csak utalt: a vidékre helyezést, még hozzá a fővárosi tanítótság többségére vonatkoztatva ennek lehetőségét. Ez csak olaj volt a tűzre: a fővárosi pedagógusok államosítás elleni szervezkedései csak erősödtek általa. Ahogy megjelentek a radikális keresztény-nemzeti tábor Budaváryétól eltérő elképzelései is.

A katolikus, keresztényszocialista *Nemzetnevelés* 1920. május 1-jén „*a kereszténység konzekvenciája*” címmel jelentetett meg másfél oldalas vezércikket Kocsán Károly felelős szerkesztő tollából, megszólalását a „még hallgató keresztény tömeg” befolyásolására, annak véleményeként tálalta. „A

⁹⁰ Nemzetgyűlési Napló, 1920-1922. II. k. 150-152. (Kiemelés tőlem – D. P.)

fővárosi iskolák községiek. Mint ilyen fölött a város képviselőtestülete diszponált. *A fővárosi iskolák a maguk nemében pártatlanok és elütők az ország legtöbb községi iskoláitól, mert míg azok vagy római katolikus vagy protestáns jellegűek, addig a fővárosi iskolák semlegesek, illetve mindig olyanok voltak, amilyeneknek az uralkodó idő parancsolta őket.* Ez a jellemvonás abban jegecesedett ki, hogy az uralkodó szellem hatása alatt nevelkedett nemzedék a múlt évi bolsevizmus alatt bemutatta azt, hogy mit produkálhat egy olyan iskola, amelynek erkölcsi talapzata a mindenkori városi politikai alakulás volt.

De mert részint a fővárosi iskola ontotta a jó anyagot a fölforgatáshoz, részint az iskolák tanítói, tanárai az iskolán kívül is a legerősebb oszlopai voltak a destrukciónak, ezért a mai keresztény irányzat úgy vél segíteni az egyelőre ugyan nem, de mindig következhető bajokon, hogy az iskolák fölötti rendelkezési jogot kiveszi az eddig hűtlenül sáfárkodó fővárosi Tanács kezéből és az állam kezébe akarja összpontosítani. *Ezért jön most a kormány az államosítás gondolatával, mert ezzel akarja a maga részére biztosítani azt a hatalmat, mellyel uralkodhat az iskolák szelleme fölött és megtisztíthatja azoktól, akik őrült ideológiájukkal megfertőzték eddig is a jövő nemzedéket.*

Az iskolák fölötti harcban... egy érdekes momentumra akarok rámutatni. Egészen a kommunizmus bukásáig Magyarországon az összes iskolák teljes államosítását kívánta a nem keresztény sajtó, a szabadkőművesek, a szociáldemokrata kommunisták, a liberális irány hívei, a radikálisok,

szóval a destrukció különböző területein dolgozók válfajai.

Akkor őket az államosítás követelésében az a gondolat vezette, hogy ki kell erőszakolni az addigi iskolafenntartók kezéből az iskolákat, főleg az egyházi és felekezeti iskolákat; ki kell szorítani onnan a kötelező vallásoktatást, mert csak így tudnak saját céljaikra megfelelő embereket nevelni. Most azonban eme konkrét esetben... csodálatos megzavarodottságot látok.

Azok, akik eddig teli tüdővel az *államosítás* hangos zenéjét fújták évtizedeken át, – sőt ezek közt van most a Tanítók Nemzeti Szövetsége is, amelynek pedig írásos programpontja is *az államosítást* kívánja, – most egyhangúlag a sajtón keresztül az *államosítás ellen* vonulnak fel és a főváros iskoláinak községi kezelésben való megtartása mellett argumentálnak vérszegény érvekkel. ... [Ő]ket ebben az esetben nem elvi kérdések vezetik, hanem azon *félsz*, hogy hátha engem is el találnak esetleg szolgálati érdekből vidékre helyezni. ...

Azonban azok a keresztények se konzekvensek, akik ma az államosítást követelik. Lehet pillanatnyilag talán előnyös, mert ma az államhatalom erejével meg lehet tisztítani a közoktatást is a veszedelmes méregtől. Azonban nagy kérdés, hogy ez a biztosíték végérvényes-e, állandó-e az idők végtelenségéig? Nem kételkedem a keresztény jövő diadalában, de azért a keresztény szellem állandó fenntartását nem bízom mindig a kormányokra, hanem *ennél állandóbb bázist keresek*. ...

A keresztény meggyőződés konzekvenciája nem lehet más, mint ebben az országban mindent intézményileg tegyünk kereszténnyé. ... Amikor tehát egy iskola joga fölött akar dönteni két tényező, akkor

legyen szabad előállni a keresztény felfogás ama érvényesítésével, hogy *ne államosítsuk a fővárosi községi iskolákat, hanem tegyük azokat a keresztények arányszáma szerint katolikusokká és protestánsokká, szóval keresztényekké*. Az iskolák falára írjuk ki, hogy római katolikus vagy evangélikus református iskola, a szellemben pedig égezzük bele a tiszta vallás erkölcsiségét”-javasolta doktrínér egyházi nézőpontból Kocsán Károly, a Nemzetnevelés szerkesztője.⁹¹

A keresztény-nemzeti táborban voltak, akik Kocsánál nagyobb empátiával tekintettek a Tanítók Nemzeti Szövetségének mozgalomára. Az *Új Nemzedék*, – amely április 4-én a legnagyobb rokonszenvvel közölte Haller István nyilatkozatát, a fővárosi iskolák államosításának szándékával –, a fővárosi pedagógus mozgalom hatására fogékonnyá vált a pedagógusok szempontjai iránt. 1920. május 13-án hírt adott a fővárosi tanács tiltakozásáról az államosítási projekt ellen, s meg nem nevezett „beavatott helyről” közölte: „A fővárosi iskolák államosítása magán véve teljesen érthető és igazolható, mert tudvalevően a fővárosi iskolák voltak a destrukció legjobb szállítói. De viszont helytelen volna, ha a kormány szándékait olyan formákba öltöztetné,

⁹¹ Kocsán Károly: A kereszténység konzekvenciája. *Nemzetnevelés*, II. évf. 9. sz. 1920. május 1. 74-77. (Kiemelés részben tőlem – D. P.) Arról, hogy az állam és az egyházak viszonya miként alakult valójában lásd pl.: Nagy Péter Tibor: *Járszalag és aréna. Egyház és állam az oktatáspolitikai erőterében a 19. és 20. századi Magyarországon*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2000. 49-143.; Nagy Péter Tibor: *A növekvő állam árnyékában. Oktatás, politika, 1867–1945*. Gondolat, Budapest, 2011. 165-301.

mint amilyenekről szó van. *Azt mondják ugyanis, hogy a fővárosi tanítószemélyzet fizetését ugyanabban a magasságban kell megállapítani, mint a többi állami tanítóké, ami a fővárosiak fizetésének leszállításával egyértelmű, s ebből sem a többieknek nem volna haszna, sem a közérdeknek, mert hiszen a fővárosban nehezebb a megélhetés, mint falun s a főváros nagyobb igényeket is támaszt tanítószemélyzetével szemben. Nem volna helyénvaló, ha a fővárosiakat vidékre, a vidékieket a fővárosba lehetne helyezni,* mert hiszen a falusi tanító a fővárosban, a fővárosi pedig a vidékén nem tudna megfelelni, mert egész más a feladata az egyiknek, mint a másiknak. Azt hisszük, hogy e szempontokat a nagy elvi kérdés veszélyeztetése nélkül is méltányolniuk lehetne az illetékes köröknek.”⁹²

A következő napokban is figyelemmel kísérték a tanári mozgalom fejleményeit. Május 14-én közölték: „*A Tanítók és Tanárok Nemzeti Szövetségének budapesti csoportja a fővárosi iskolák államosításának tárgyában pénteken, 14-én délután a régi képviselőház ülésstermében közös taggyűlést tart.*”⁹³

Majd május 16-án a tanárok újabb küldöttségének tevékenységéről számoltak be. „*Száva János* tegnap este a tanítók és tanítónők monstre küldöttsége élén *tiltakozott a kisgazdapártban* Rubinek miniszter előtt a községi iskolák államosítása ellen. *Rubinek Gyula*⁹⁴ válaszában kijelentette, hogy ő sem

⁹² A fővárosi iskolák államosítása. *Új Nemzedék*, II. évf. 114. sz. 1920. május 13. 4. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁹³ *Új Nemzedék*, II. évf. 115. sz. 1920. május 14. 4.

⁹⁴ Rubinek Gyula (1865-1922) gazdasz, OMGE titkár, majd több kormányban kisgazdapárti miniszter.

híve az államosításnak, mert az állam nem vehet több terhet a nyakába. A miniszter szükségesnek tartja a purifikáció erősebb kézzel való végrehajtását”-írták.⁹⁵

Aligha volt független ettől *Usetty Ferenc* fővárosi kereszténypárti képviselő 1920. május 19-i újabb fellépése a Nemzetgyűlésben. „Örömmel üdvözlöm ezt a [a fővárosi törvényhatóság újraválasztására vonatkozó] törvényjavaslatot, mert sokat várok tőle és *sokat vár minden magyar ember, aki végre el akarja érni azt, hogy ez a főváros magyar, hogy ez a főváros keresztény legyen. ... Sok bűnt követett el ez a főváros, tagadhatatlan, s bűnök tengerén gázolt át; de be kell látnunk, hogy 1919 augusztus óta a javulás útjára tért, s Budapest polgársága friss levegő után, magyar és keresztény levegő után, magyar és keresztény erkölcs után áhítozik.*

A segítséget mi, fővárosi polgárok a falutól várjuk. Tudjuk azt, ... hogy az a lelketlen politika nemcsak a történelmi idők szennyes forgatagában, a bolsevizmus és a proletárdiktatúra alatt és a Károlyi-kormány alatt, hanem már azelőtt is megkezdte, annak az ellentétnek... a szítását, amely óriási hézagot teremtett a falu és a főváros népe között. ... A budapesti keresztény polgárság végre öntudatra ébredt s ez a kereszténység el akarja foglalni abban a törvényhatósági bizottságban azokat a helyeket, amelyek őt számarányánál fogva megilleti. ... Nem lehet, hogy az a régi közgyűlés, amely több mint kétharmad-részben nem volt keresztény, most ebben a keresztény reneszánsz korban vezesse a főváros ügyeit. ...

⁹⁵ Rubinek a községi iskolák államosítása ellen. *Új Nemzedék*, II. évf. 175. sz. 1920. május 16. 3. (Kiemelés tőlem – D. P.)

[H]ogy továbbmenjek, itt van az iskolák ügye. Állandóan halljuk, mégpedig a legilletékesebb emberek szájából, hogy a kultuszminiszternek az a helyes akarata, amely valóra akarja váltani, hogy a fővárosi iskolákat államosítsák, a legilletékesebb helyeken ellenzésre talál. Hogy mennyire szükséges e fővárosi iskolák államosítása, ennek igazolására méltóztassék megengedni, hogy egy körlevelet olvassak fel, amely minden dokumentumnál fényesebben fogja igazolni, hogy itt van a tizenkettedik óra, mikor ezeket az iskolákat államosítanunk kell. A tisztességes, a hazához hű, magyar keresztény tisztviselőknak, vagy a keresztény fővárosi tanítóknak és tanároknak semmi okuk sincs félni ettől az államosítástól. Jogaikat tiszteletben fogja tartani ez a törvény, csak ott fog lesújtani, ahol megérdemlik. ...

De, hogy az iskolák terén micsoda állapotok vannak, méltóztassanak megengedni, hogy utalhassak arra, hogy csak a fővárosi kereskedelmi iskoláknál 84 tanárt vontak fegyelmi vizsgálat alá. E 84 tanár közül 65 zsidó vallású 15 római katolikus, 3 ágostai evangélikus és egy református, összesen 84"-állította Usetty Ferenc. Majd a fegyelmi eljárások lassúságát azzal magyarázta, hogy „a főváros vezetősége nem tartotta szükségesnek mindjárt az első pillanatban fegyelmit kérni önmaga ellen, illetőleg kérni az igazoló eljárás megindítását, és különös, hogy annak, tanácsnak első tagja,⁹⁶ aki elmulasztotta ezt, maga hozott bizonyos fegyelmi ügyekben ítéleteket”. Majd hozzátette „azt a szomorú

⁹⁶ Bódy Tivadar polgármester

tényt, hogy Budapest székesfőváros vezetőségének 80%-a szabadkőműves”.⁹⁷

Usettyt követően a fővárosi törvényhatóságban már hosszú ideje képviselő demokrata párti *Pető Sándor*⁹⁸ más megvilágításba helyezte a főváros szerepét. „Már voltam bátor rámutatni arra és ismételten hangsúlyozni kívánom, *minő nagy szolgálatot tett a főváros a tanügy terén is a kultúrának*. Hiszen a hibákat magam is látom, de ismétlem, én az 1918 előtti időkről, állapotokról beszélek. Már csak ezért is megérdemli Budapest, hogy mint az ország áldozatkész fővárosát szeressük. *Méltóztatnak tudni, hogy amikor a háború előtt a főváros költségvetése még nem volt ennyire megdagadva, hanem csak 100 millió körüli összeget tett ki, akkor is 20 milliót költött évente a főváros tanügyi költségekre*. Azt hiszem, hogy mi, akik sokat adunk a kultúrára, akik tudjuk, hogy egy ország jólétéhez és gazdasági fellendüléséhez feltétlenül szükséges a művelődés, és akik egyáltalán a kultúrában azt a nagy kincset látjuk, amelyet közkinccsé kell tenni, hogy mindenki hozzáférhessen, kalapot emelhetünk az előtt, hogy a főváros olyan nagy súlyt helyezett mindig a tanügyre.”⁹⁹

⁹⁷ Nemzetgyűlési Napló, 1920-1922. III. k. 22-25., 31. (Kiemelések tőlem – D. P.)

⁹⁸ Pető Sándor (1867-?) ügyvéd, politikus, a fővárosi törvényhatóság, majd 1910-től az országgyűlés demokrata párti képviselője, Vázsonyi Vilmos közeli munkatársa. 1920-ban a budapesti IX. választókerületben a Nemzeti Demokrata Párt programjával nyert mandátumot.

⁹⁹ Nemzetgyűlési Napló, 1920-1922. III. k. 31-32. (Kiemelések tőlem – D. P.)

Az ellenzéki képviselő szavai nem igen befolyásolták a Nemzetgyűlés keresztény és kiszegzardapárti többségének álláspontját. Usetty Ferencnek a hivatalban lévő fővárosi tanács és a polgármester elleni nyílt támadása, már előrevetítette, hogy a keresztény pártok a törvényhatósági választások után sem törekednek majd kompromisszumokra, s hogy a hivatalban lévő polgármesternek mennie kell. Ugyanakkor a májusi megnyilatkozások arra is utaltak, hogy az állami kezelésbe vétel érdekében fontos lehet a fővárosi pedagógusok nemzeti, keresztény szervezeteinek megnyugtatása, aggodalmaik, javaslataik meghallgatása, s a törvényjavaslatban azok lehetséges konzekvenciáinak érvényesítése.¹⁰⁰

E célból 1920. május 20-ára Haller István miniszter értekezletre hívta „a tanszemélyzet illetékes szervezeteinek képviselőit” kérdéseik, véleményük meghallgatására, megválaszolására.

¹⁰⁰ 1920. május 20-án ülést tartott a főváros I. kerületi 1. számú iskolaszéke is, amely Ripka Ferenc megfogalmazásában kétségét fejezte ki aziránt, hogy vajon az államháztartás képes lenne-e megtartani a fővárosi iskolák színvonalát. Ellenezték az államosítás „politikai jellegét” is. Elegendőnek vélték az állami ellenőrzés szigorítását, és a törvényhatósági bizottság „keresztény, magyar emberekkel” való feltöltését. (S. Heksch: Törekvések a fővárosi, 250.)

6. Értekezlet „a fővárosi iskolák államosításáról” az érintett pedagógusok szervezeteinek képviselőivel a VKM-ben, 1920. május 20-án

A tanácskozásról a rendelkezésünkre álló 24 félhasábos gépelt oldalas, Imre Sándor aláírásával hitelesített „gyorsírói naplóból” tájékozódhatunk,¹⁰¹ és a *Nemzetnevelésnek* az értekezletről adott tudósításából, melyben a keresztényszocialista tanítók képviselőjének felszólalását részletesebben ismertették, mint ahogy az a jegyzőkönyvben olvasható.¹⁰²

A tanácskozás meghirdetésére különös körülmények között került sor. A meghívottak ugyanis nem kapták meg a törvényjavaslat szövegét, melyről még az értekezleten is úgy beszéltek, hogy annak egy korai változatát a fővárosi tanácsnak bizalmas jelleggel küldték el. Úgy, hogy a meghívott pedagógusok elszórt nyilatkozatokból, kiszivárogtatásokból szerezhettek csak tudomást az államosításra, pontosabban: az állami kezelésbe vételre vonatkozó tervekről.

Ehhez képest némileg meglepő, hogy az értekezletet megnyitó *Haller István* miniszter közölte: „a mai értekezlet célja, hogy az iskolai testületek képviselői elmondják a véleményüket a fővárosi iskolák államosítására vonatkozólag. Az értekezlet ezen informatív jellegű célja, hogy az érdekeltek mondják el azt, hogy a maguk részéről mit tartanak szükségesnek,

¹⁰¹ RL C/39. 25. cs. 344-356. Gyorsírói napló. 1-24.

¹⁰² Tanácskozás a fővárosi iskolák államosításáról. *Nemzetnevelés*, II. évf. 11. sz. 1920. június 1. 115-116.

mert ha az államosítás létrejön, azzal senki szerzett jogait, érdekeit sérteni nem kívánjuk. Ezért az erre vonatkozó kívánságokat kérem előadni, melyeket majd mérlegelünk, és a legmesszebbmenően honorálunk”-mondta a miniszter.¹⁰³

Majd átadta az elnöklést *Imre Sándor* államtitkárnak és távozott. Csak értekezlet utolsó harmadában tért vissza.

Ahogy korábban idézett visszaemlékezésében *Imre Sándor* megjegyezte: ő is kényes helyzetben volt. Egyrészt az egész folyamatot ő kezdeményezte, annak lényegével egyetértett. Másrészt – akkor már közel másfél hónapja a téma kikerült a hatásköréből – így csak formális elnöklésre volt módja. A miniszter szándékát képviselve, fegyelmezett (ám szubjektíve mélyen sértett) tisztviselőként az előterjesztés körüli vitának a miniszter által kijelölt mederben tartására szorítkozott. Az érdemi kérdéseket a témát előadó, a törvénytervezet újabb változatát készítő *Magyary Zoltán*¹⁰⁴ miniszteri titkárra testálta válaszára.

¹⁰³ RL C/39. 25. cs. 344-356. Gyorsírói napló. 1. (Kiemelés tőlem – D. P.)

¹⁰⁴ *Magyary Zoltán* (1888-1945) minisztériumi tisztviselő, majd egyetemi tanár, kormánybiztos, a közigazgatástudomány elismert képviselője. Lásd róla/tőle pl.: *Magyary Zoltán: Művelődési politika és közoktatásügyi igazgatás. Társadalomtudomány*, II. évf. I-II. sz. 1922. 61-76.; [Magyary Zoltán]: *A magyar szellemi élet válsága. Budapesti Szemle*, 194. kötet, 557. sz. 1923. 1-20.; *Magyary Zoltán*. (Saád József szerk.) Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2000.; Saád József: *A racionalizátor*. Uo. 7-66.

Magyary Zoltán előadóként azzal kezdte, hogy a meghívóból és a hivatalos nyilatkozatokból tudhatják a jelenlévők, hogy „a kormány foglalkozik a székesfővárosi iskolák államosítása tárgyában készítendő törvényjavaslat benyújtásával. Ennek létrejövetele [Sic!] különböző politikai és nemzeti

szempontoknak mérlegelésével történt. Mindenki emlékszik, hogy *a forradalmak leküzdésének hangulatában egyhangú kívánság volt, hogy a székesfővárosi iskolák tanszemélyzete egy részének a hazafias érzülettől való eltávolodása miatt bizonyos óvintézkedések történjenek. A fővárosi tanszemélyzet hazafiasan*

gondolkozó része teljesen osztotta ezt a nézetet.

Később bizonyos mozgalmak voltak, amelyek azt mutatják, hogy némi nyugtalanság, aggodalom és félelem lépett fel a jogos érdekekkel szemben, és a legfontosabb védelmet abban vélték, hogy maga az államosítás ellen foglalnak állást. Kénytelen vagyok leszögezni, hogy minden ilyen mozgalomnak és információnak valódi értékéről a törvényjavaslat realizálása fogja megmutatni, hogy az nem volt megbízható. A törvénytervezet régen elkészült és a további munkálatokban fokozatosan tökéletesedik. Bizonyos fokig még kezdetleges alakjában közöltetett a főváros tanácsával, amikor a miniszter úr leiratában hangoztatta, hogy azt hivatalos használatra küldi, és kérte, hogy az egészet tekintsék bizalmas közlésnek. Ha olyan hírek terjedtek el, amely szerint itt jogfosztó és a

személyzet érdekeit sértő intézkedés volna tervbe véve, amely ellen jogos a védekezés, megnyugtathatjuk az urakat, hogy ez ok nélküli aggodalom.

Az államosítás... ha bekövetkezik két szempontból bírálendő el. Hatása kettős irányú: 1/ hatása az iskolafenntartóval és 2/ a tanszemélyzettel szemben. *Nemzeti szempontból másra nincs szükség, minthogy az államosítás konzekvenciáit levonjuk, a fenntartóval szemben, de nem a tanszemélyzettel szemben, különösen olyanokkal szemben, amelyeket a történekeért nem terhel testületi, hanem csak egyéni felelősség.* Ez az általános kettős szempont alapgondolata a javaslatnak, Ezt méltóztassanak figyelembe venni a hozzászólásoknál.”¹⁰⁵

Elsőként *Cserny József* szólt a Magyar Tanítók és Tanárok Nemzeti Szövetsége nevében, melynek szerinte akkor már 3500-4000 tagja volt, s magában foglalta „a keresztényiesen gondolkodó tanítók összességét”. Vitatta az előadó állítását, miszerint az „a főváros és ország keresztény közvéleményének egyhangú kívánsága, és hogy azt a hazafiasan gondolkozó tanítók is kívánták”. Ő erről még nem hallott mondta, hozzátéve, hogy... „mi állást foglaltunk az államosítással szemben, mikor a miniszter úr nyilatkozata alapján az nyilvánosságra került. ... Legutóbbi közgyűlésünkön az a vélemény alakult ki, hogy *a fővárosi tanítóság az államosítást nem tartja kívánatosnak és helyesnek. ... Az előadói indokolás..., hogy a fővárosi tanítóság és tanárság a kommunizmus alatt megtántorodott... ez... a legteljesebb mértékben*

¹⁰⁵ RL C/39. 25. cs. 344-356. Gyorsírói napló. 1-3. (Kiemelés tőlem – D. P.)

sértő a tanítóságra nézve. ... Mikor a kommunizmus megbukott, ezerszám jöttek a kollégák, hogy a szövetségbe felvétessenek, de nem vettük fel az olyanokat, aki nem gondolkoztak hazafiasan. ... Akik kommunisták voltak, azok nem voltak magyarok, és nem voltak keresztények. Tessék ezeket eltávolítani, de nem büntetésképpen ezzel a törvényjavaslattal fellépni."¹⁰⁶

Ezt követően Cserny József valamilyen – a jegyzőkönyvben nem szereplő – megjegyzést tehetett az értekezleten hozandó határozattal kapcsolatban, mire az elnöklő *Imre Sándor* leszögezte: „tulajdonképpen arról van szó, hogy most meghallgassuk a jelenlévők felfogását a tervezetre vonatkozólag, és szó se lehet határozathozatalról ez alkalommal, hanem csak a vélemény elmondásáról, és hogy milyen észrevételük van a törvényjavaslat intenciójával szemben. ... Elsősorban szó lehet itt az értekezleten a tanítószemélyzet sorsáról, azután arról, hogy milyen garanciákat nyújt a tervezet, hogy ezek az intézkedések végre is hajtassanak.”¹⁰⁷

Ezt követően a megjelent pedagógusok kérdései nyomán az előadó, *Magyary Zoltán* korrekt módon összefoglalta a fentiekben idézett törvényjavaslatban foglaltakat. Ismertette a pedagógusok állam által tervezett átvételére, alkalmazási viszonyaira, bérezésére, nyugdíjára vonatkozó rendelkezéseket.

Mire a jelenlévők felhívták a figyelmet az igazgatók, s az egyidejűleg több iskolafajtában

¹⁰⁶ RL C/39. 25. cs. 344-356. Gyorsírói napló. 3-4. (Kiemelés tőlem – D. P.)

¹⁰⁷ RL C/39. 25. cs. 344-356. Gyorsírói napló. 4-5. (Kiemelés tőlem – D. P.)

foglalkoztatottak átsorolásának, bérezésének problémáira.

Aggodalmaikra az elnöklő *Imre Sándor* leszögezte az elv: „senki rosszabb elbánásban nem részesülhet, az államosítás által, mint amilyenben ma van”. A speciális esetek speciális elbírálást kívánnak majd.

Madarász Lászlót kellemetlenül érintette, hogy „nem azt tárgyaljuk, amiről szó van. [Sic!] Én a magyar és keresztény kurzus részese is vagyok, ezért az elvi megállapításokat tartom elsősorban fontosnak. Abban a meggyőződésben éltem, mikor a meghívást megkaptam, hogy mindennemű érvényt szerezzünk a magyar nemzeti és keresztény szempontoknak. Azt látom, hogy itt másik térre léptünk át, a személyi térre, és olyan színezete van a dolognak, hogy *fontosabbnak látszik azt hangoztatni, hogy ezt és ezt kaptok, nyugodjatok bele.*”¹⁰⁸

Imre Sándor vitatta ezt: „Arról van szó, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter törvényjavaslatot készített, s erre nézve *módot ad az érdekelteknek véleményük elmondására, azt azután mérlegeli. Hogy mit terjeszt a minisztertanács elé, az teljesen az ő személyes elhatározásán fordul meg, akár meg vannak nyugodva az érintettek, akár nincsenek. Hiszen olyan törvényeket is kell sokszor hozni, melybe nem nyugszanak bele az érintettek. Én ezt nagyon nyomatékosan hangoztatom most, és kérem, hogy csak az érveket méltóztassanak elmondani. ... Döntésről –*

¹⁰⁸ RL C/39. 25. cs. 344-356. Gyorsírói napló. 6-10. (Kiemelések tőlem – D. P.)

mint Madarász igazgató úr gondolni látszik – itt nem lehet szó”.¹⁰⁹

Ezt követően *Acsay István* Cserny József korábbi állításával szemben leszögezte: a tanárok nemzeti szövetsége mindig kérte az államosítást, még deputációt is küldött ennek érdekében.¹¹⁰ Ezt követően néhányan továbbra is fenntartották véleményüket, hogy az államosítás hátrányosan fogja érinteni a fővárosi pedagógusok.

Majd *Moravitz Lajos* szólt a Keresztény Szocialista Tanítók Szakszervezetének nevében. Felszólalását az értekezlet jegyzője (Mosonyi Béla központi szolgálatra berendelt polgári iskolai tanár) vagy nem értette egészen, vagy tudatosan elhagyott belőle fontos részleteket. Ezért e felszólalást a szervezet hivatalos lapja a *Nemzetnevelés* tudósításából idézzük.

„Szerinte sem a főváros, *sem az állam nem állandó garancia a keresztény és nemzeti szellemnek a főváros iskoláiban való biztosítására.* Hibázott a főváros, hogy a múltban a klikk rendszer nyomása alatt nem válogatta meg kellő körültekintéssel a tanítóit, de *kormányváltás esetén, amely esetleg a keresztény*

¹⁰⁹ RL C/39. 25. cs. 344-356. Gyorsírói napló. 10. (Kiemelés tőlem – D. P.)

¹¹⁰ Ennek valószínű magyarázatát adhatja Pintér Jenő *budapesti tankerületi főigazgató* 1920 szeptemberi jelentése, mely szerint *a középiskolákban állami tanárok voltak többségben:* „A budapesti tankerületben lévő 44 középiskolában működött: 1058 igazgató és tanár. Ezek közül állami alkalmazott: 671, községi: 149, római katolikus iskolák alkalmazottja: 105, református: 28, evangélikus: 20, izraelita, társulati és magániskola: 85.” (*Néptanítók Lapja*, 53. évf. 37-39. sz. 1920. szeptember 23. 20-21.) Lásd ehhez: Jóború: Köznevelés a Horthy-korszakban, 20.

irányzat elhomályosításával is járna, veszélyeztetve volna, talán még jobban, mint a múltban, a főváros iskoláinak keresztény és nemzeti iránya.

Nem szabad, hogy néhány ember tévedéséért az ország fejlődő fővárosának elismert, magas színvonalon álló tanintézetait, s vele a gyermekeket és a szülőket büntessük. Nem szabad tehát, hogy az államot csak a büntetés elve vezesse, mert ezzel a cél még nincs biztosítva. *Intézményesen kell biztosítani a főváros iskoláiban a keresztény és nemzeti irányzatot. Intézményes biztosíték csak az volna, ha már a jellegében is biztosítva volna a keresztény irányzat: a fővárosi iskolák katolikusokká és protestánsokká fejlesztése által.* Talán idegenszerű még ez a gondolat a köztudatban, de a tetszés, ami ezt a kijelentést fogadta bizonyítja ezen álláspont helyességét.

Az államosítás esetére *követelte a szerzett jogok biztosítását. ... Az áthelyezéseknél nem szabad politikának érvényesülni. Kívánatosnak tartja, hogy a vidék tanítóságából is kerüljenek föl többen a fővárosi iskolákhoz,* azonban ezt csak fokozatosan szabad végrehajtani, tekintettel a fővárosi és vidéki iskolák tananyagának, növendékeinek szellemi különbségére, az iskolák belső életének elütő voltára. ... A tanítók szolgálati viszonyainak szabályozása céljából *föltétlenül megvalósítandónak tartja a tanítói szolgálati pragmatikát,¹¹¹* ami nemcsak a tanítók jogait biztosítaná,

¹¹¹ Az értekezlet jegyzőkönyvében erről olvashatjuk: „Az előadó szerint az átvétel attól függ, hogy az egyes tanítók működése kifogás alá esik, vagy sem. Ez tág fogalom. Mondjuk 60%-ról azt mondják, hogy nincs kifogás ellenük, de lehet, hogy lesz olyan, aki keresztény szempontból megfelel, de más szempontból esetleg nem. ... Mi azt

de kizárná az iskolából az olyan elemeket, amelyek a múltban csak szégyent hoztak a tanítóságra, s veszélyeztették az iskolák nemzeti és keresztény irányzatát.”¹¹²

A fővárosi kereskedelmi iskolák¹¹³ képviselőjében Szallender [Sic!] először azt említette, hogy keresztény-nemzeti szempontból elégtelennek tartja az állami szolgálatba való átvétel garanciáit. Majd jelezte, hogy őket bérbesorolás szempontjából nem nagyon sértené az állami átvétel, így kifogása más forrásból ered. „Amikor a kereskedelmi iskolák szempontjából szólok, azt hangoztatom, hogy a kereskedelemnek és iparnak szabadság, függetlenség kell. Külföldön állami iskola nemigen van.

Nekem még a fővárosi iskolák ellen is kifogásom van. Adják maguk a kereskedők a felügyeletet. De mégis, a főváros alkalmasabb erre, mint az állam, mert kisebb terület. Az államnál sokszor csak politikai okból létesültek kereskedelmi iskolák akárhány vidéki kis helyen. Mi a múltak tapasztalatai után nem vagyunk bizalommal sem a fővárossal, sem az állammal szemben.

óhajtanók, hogy precizíroztassék ez a kérdés és méltóztassék a tanítók pragmatikáját megcsinálni, mert ilyen általános szempontokat tisztáznunk kell”-mondta Moravitz Lajos. (RL C/39. 25. cs. 344-356. Gyorsírói napló. 12-13.)

¹¹² Tanácskozás a fővárosi iskolák államosításáról. *Nemzetnevelés*, II. évf. 11. sz. 1920. június 1. 115-116. (Kiemelés részben tőlem – D. P.)

¹¹³ Imre Sándor megőrzött egy fővárosi főigazgatói jelentést a fővárosi fenntartású kereskedelmi iskolák tanárainak Tanácsköztársaság alatt szerepet vállalókkal kapcsolatos eljárásokról. Az érintettek között említik: pl.: Somogyi Bélát, Fogarasi Bélát, Lengyel Gyulát, Varjas Sándort, Lengyel Gyulát, Mannheim Károlyt, Bolgár Eleket, Fáber Oszkárt, Bartos Erzsébetet stb. (RL C/39. 26/a. cs.)

Különös kívánságunk a szolgálati pragmatika és a tanítói kamara, azután majd mi kiküszöböljük az oda nem való elemeket magunk.”

Mire *Imre Sándor* megjegyezte: „A miniszter hűsvéti nyilatkozata szerint a szolgálati pragmatika meglesz.”¹¹⁴

Ezt követően újra *Cserny József* kért szót, s a vitában felmerült néhány észrevételre való reakciója után rátért mondanivalója lényegére. „*A fővárosi iskolák államosítása ellen elvi szempontból tiltakozom. ... [A]z indokolás az lenne, hogy... a fővárosi iskolák mai alakjában a keresztény és nemzeti szempontok nincsenek biztosítva. Azt állítom, hogy ezek a szempontok az államnál sincsenek biztosítva. Nem látom, hogy a fővárosnál teljes bizonyítást nyert volna ez a vád, és így nem látom szükségesnek az államosítást.*

Az illető törvénycikk nem mondja ki, hogy csak az állam az egyedüli iskolafenntartó, hanem ez a községek joga is. ... *A községeknek ez a joga évszázados jogszokáson alapszik és tételes törvényeken.* Ez közjogunknak integráns része. Ezt megsemmisíteni veszedelmes dolog. Mert *ha megvan a precedens, akkor meg lehet majd fosztani ettől a jogától az egyházakat is,* melyet azok történelmi jogon szereztek, és akkor a felekezetekkel nagyon könnyen el lehet bánni. Hivatkozom külföldi példákra: a francia parlamentben a keresztény irányzat után szabadkőművesség iránya következett... és a francia parlament kidobta a vallástant az iskolákból.

¹¹⁴ RL C/39. 25. cs. 344-356. Gyorsírói napló. 13-14. (Kiemelés tőlem – D. P.)

Sehol sincsenek a fővárosi iskolák az állam kezében. *A politikai elvek szakadatlanul változnak és kérdelem, hogy talán a kultúra érdeke ellen vétettek a fővárosi iskolák? Hiszen ezek tették a német Budapestet magyarrá.*

Egy hang: Zsidóvá!

Cserny József: Tiltakozom az állítás ellen, hogy Budapest főváros nemzetietlen volna. Az bizonyos, hogy megtántorodott itt is egyik-másik ember, de azért ne tessék az egész testületet sújtani az államosítással. A bűnösöket a főváros maga is megtorolja, és állíthatom, hogy sokkal nagyobb rigorozitással mennek ezek a vizsgálatok a fővárosnál, mint az államnál.¹¹⁵ Felfüggesztettük Somogyit [Bélát] ... és a kormány visszahelyezte. Még egyszer felfüggesztettük, ismét visszahelyezte.¹¹⁶ Aztán voltak esetek, amikor az

¹¹⁵ 1920. augusztus 26-án egy interpellációra adott válaszként a törvényhatósági bizottság közgyűlésén a fővárosi alkalmazottak ellen indított fegyelmi vizsgálatokról közölték: „a tanszemélyzet 398 tagja függesztetett fel állásából állásától, a VKM úr feljelentésünkre 71 középiskolai tanár ellen rendelt el fegyelmi vizsgálatot. ... Az ügyeknek mai állása ez: összesen 703 fegyelmi ügyből a/ az előzetes vizsgálat során igazolással vagy kisebb házi fenytéssel befejezést nyert 234 ügy, b/ a főváros joghatósága alá eső 398 fegyelmi ügyből befejezést nyert 254 ügy, c/ a VKM úr joghatósága alá tartozó 71 ügyből pedig 52 ügy, elintézetlen tehát 163 ügy.” (Források Budapest múltjából. III. k. 64.) Budapest Főváros Tanácsa 1919. október 14-i, 119.969/1919-VII. számú határozatával a felfüggesztett tanárok fizetése kétharmadának visszatartásáról is intézkedett. (RL C/39. 26/a. cs.) Lásd a szélesebb kontextushoz: Szabolcs Ottó: *Köztisztviselők az ellenforradalmi rendszer társadalmi bázisában 1920-1926.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965. 77-92.

¹¹⁶ Somogyi Bélát – meggyilkolása napjának délelőttjén – a VKM fegyelmi tanácsa (Imre Sándor véleményét figyelmen kívül hagyva)

államnál megintettek valakit, akit a főváros súlyosan vétkesnek minősített.¹¹⁷ Tehát, hogy ebből a szempontból szükséges lenne az államosítás, azt sem lehet mondani. Hibás a főváros és az állam is.

Mikor felvetették a vallásoktatás kiküszöbölését, akkor sem kellett ehhez államosítás. Mikor mi, a keresztény tanítók országos egyesülete nagygyűlést tartottunk a szülőkkal és memorandummal fordultunk a kormányhoz, arra választ ma sem nyertünk. *Így azt is lehetne mondani, hogy tegyük az állami iskolákat községiékké, mert az állam is bűnös volt.*

Én a nevelés jogát a szülők jogának tartom. Itt hivatkozhatnám Deák Ferencre. Eötvös is ezen az állásponton van. Fel nem tehető, hogy ez a keresztény kurzus ezeket az etikai elveket félretegye, és elvegye a szülőktől azok jogát. Hivatkozhatom továbbá XIII. Leó

állásvesztésre ítélte, amit az akkori felháborodás miatt/kegyeleti okból nem hoztak nyilvánosságra. Ezért erről Cserny Józsefnek nem lehetett tudomása. (RL C/39. 14-15. cs. Egy adat a „keresztény nemzeti” kurzus embervadászataiból, 101.)

¹¹⁷ A VKM a 193.823/919. számú körrendeletével szabályozta valamennyi közigazgatási bizottság számára az eljárást a proletárdiktatúra alatti magatartásuk miatt vizsgálat alá vont tanügyi alkalmazottak elleni eljárás mikéntjét. (RL C/39. 26. cs. és 26/a. cs.) Emellett a 6.183/1919. eln. számú rendeletével szabályozta a fővárosi tanácsnál működő és a minisztériumi („kebelbeli”) igazoló bizottságok munkájának koordinációját azon fővárosi pedagógusok/tisztviselők esetében, akik a Tanácsköztársaság alatt a Közoktatásügyi Népbizottságon is tevékenykedtek. Ezt megküldték a főváros mellett Mosdóssy Imre tanfelügyelőnek is, majd több további utasítás született ennek végrehajtásáról. (MNL OL K 802-12 (1920-17-3830.)) Emellett a VKM-ben nyilvántartást vezettek a lefolytatott budapesti és vidéki fegyelmi eljárásokról az állami és községi alkalmazottakról egyaránt. (Lásd pl.: RL C/39. 26. cs.)

[pápa] szavaira, melyekben *nem helyesli az állam omnipotenciáját. Ellenkezik ez a keresztény politika és etika alapelveivel.* ... [N]em tartom időszerűnek, hogy éppen ez a kormány foglalkozik az iskolák államosításával.

Az állítás, hogy Budapest tanári kara nevelte azokat, akik szégyent hoztak Budapestre,... nagy tévedés. A polgárok érzülete szab irányt a kormánynak, és nem a kormány a polgárok érzületének. Ez hozta be a keresztény kurzust is, de megfordítani a viszonyt helytelen volna. Mióta állami iskolák vannak, azóta nincs nevelés. De ha lenne is nevelés, maga *az iskola képtelen arra, hogy úgy nevelje a gyermekeket, hogy az a mindenkori kormányoknak megfeleljen.* Az iskoláknál sokkal hatalmasabb politikai nevelő a sajtó. Kérdem, hogy talán államosítsuk azt? Képtelenség, hogy a kisebb tényezőnél, az iskolánál, amely nem tett olyan rombolást, mint a lapok, szigorúbbak legyünk.

De... ha... csak azt nézzük, hogy ehhez joga van az államnak, akkor is *célszerűségi szempontból sem látom szükségességét, hogy a tanítóságot a kormány érzületének megfelelővé gyúrjuk át.* Hivatkozhatnék a katolikus egyház iskolapolitikájára, mely nem tudta a reformációt megakadályozni, vagy a jezsuitákra, akik 200 éven át vezették a francia iskolákat, mégis kirobbant a forradalom, s maga Voltaire is jezsuita tanítvány volt.

Mi lesz akkor, *ha a kormányhatalom kezeli az összes iskolákat? Politikai tényező, mely az embereket, mint sakkfigurákat tologatja ide-oda.* Ezért méltóztassék megfontolni és az államosítás kérdését és azt a napirendről levenni. A fővárosi tanítóság nagy tömege nem kívánja az államosítást. ...

Mi képesek vagyunk inkább rongyokban járni, de a kulturális érdekekből engedni nem fogunk, és éppen ebben a törvényjavaslatban nem látom a főváros magas színvonalú pedagógiájának emelését. A főváros célja, hogy világosságot gyűjtsen a vidéknek is. ... *Kétségtelen, hogy az elemi iskolák a fővárosban hasonlíthatatlanul magasabb színvonalon vannak, mint az államiak.*

Imre Sándor: Embere válogatja és nem az épület.

Cserny József: Aztán a főváros a magasabb színvonalú tanítóképzést hozta be és legutóbb csak ilyen tanítókat választott, úgyhogy a fővárosi tanítóságnak magasabb kultúrája van, mint a vidékének. E szempontokból nagyon kérnénk a törvényjavaslatnak levételét a napirendről. Amennyiben mégis ragaszkodnék hozzá a kormány, kénytelenek vagyunk kijelenteni, hogy *a tanítóság azon lesz, hogy ebből a törvényjavaslatból törvény ne legyen. Nem a keresztény kurzus ellen akarunk küzdeni ezzel.* Ha mégis benyújtatnék ez a tervezet, méltóztassék bevenni azt is, hogy a főváros eddigi intézményeit tovább akarja fejleszteni.

Kérjük annak expressis verbis kimondását, hogy a fővárosi tanítóság szerzett joga csorbát nem fog szenvedni, mert az, hogy személyi pótlék címén kapom a különbözetet, nem lehet elég, ha tulajdonképpen addig nem lépek elő, míg el nem érem ugyanezt az állami ranglétrán. Kérünk vagy magasabb rangsorba való beosztást, vagy egyéb biztosítást, hogy szerzett jogainkat megkapjuk. Ez vonatkozik az igazgatókra is, ahol különösen nagy különbség van. *Így kérném taxatív felsorolni, hogy kik az állam szempontjából nem*

kívánatos elemek. Hiszen aki nem alkalmas a fővárosban, az nem alkalmas sehhol sem.

(Az elnöki széket *Haller István* miniszter úr Öngyméltósága veszi át.)

Cserny József: Én a keresztény politikai híve vagyok, de azért nem mondom, hogy a zsidókat ki kell rúgni a fővárosból, és azonkívül is sok kollégát ismerek, aki inkább nyugdíjba megy, de nem megy át államszolgálatba. Minket a fővárosnál megválasztottak, szerzett jogaink vannak. A nyugdíj ügyeink is egészen mások..., nem látok garanciát, hogy olyan lesz majd az államnál, amint azt a főváros rendezte. Én Budapestnek nemcsak tanítója, hanem odaadó polgára is vagyok. Szeretem és rajongok a fővárosért. ... Ha az államnak az a célja, hogy tisztítson, hogy becsületes magyar tanítók szolgáljanak, akkor *alakítsák meg a tanítói kamarákat*, akkor majd mi... még jobban meg tudjuk tenni a legmegfelelőbbet.”¹¹⁸

Ezt követően az elnöklő *Haller István miniszter* reagált néhány általa hallott „alapvető tévedésre”. „Az egyik... amely úgy képzei az államot, mint amely függetleníteni tudná magát tagjaitól, és hogy a maga akaratát a kormány erővel be tudná vinni a köztudatba az iskolák révén. *Neveltetni és taníttatni a szülő joga, de az államban, ahol általános választójog alapján jön össze annak nemzetgyűlése, és ennek a nemzetgyűlésnek exponense a kormány, a nemzetgyűlés pedig a nép összességének az exponense; tehát tényleg a nép kormányozza önmagát. Tehát ha a szülők a*

¹¹⁸ RL C/39. 25. cs. 344-356. Gyorsírói napló. 14-20. (Kiemelés tőlem – D. P.)

gyermeknevelés jogát is gyakorolják a parlament útján, akkor én nem látom át, hogy mi különbség van, hogy az állami iskola révén, vagy községi iskola révén gyakorolják ugyanazt a jogot. Ha a kormány, mely ma az összesség bizalma alapján jött létre, és nem úgy, mint a múltban, ... mikor demokratikus választójog alapján jön össze a nemzetgyűlés, akkor a nemzetgyűlés útján a kormányt is elsöpörheti, és mégis csak az a felfogás érvényesül, amit a nép akar. Az állam tehát nem konfiskálhatja a szülő jogát, mert azt önmagától nem konfiskálhatja. Tehát itt a keresztény etikán sérelem nem történt.

A másik tévedést ott látom, amikor argumentálnak a fővárosi iskolák magasabb nívójáról. Ez, ha így van, nem szabad, hogy így maradjon, mert ugyanannak a kultúrának kell érvényesülnie mindenütt, Győrött, Szegeden, Hódmezővásárhelyen, vagy más helyen, mint Budapesten. Sőt, a legutolsó faluban is ugyanazon érvekkel és metodikával kell majd elérni, mint Budapesten. A kormány kötelessége arra törekedni, hogy a legmagasabb nívó éressék el mindenütt. Ha van különbség a fővárosi és többi iskolák között, akkor az a kötelességünk, hogy a kormány minden módot megragadjon, úgy a fővárosban, mint vidéken, hogy egyformán magas színvonalon álljanak. Ha a kormány nagyobb ingerenciát [irányító befolyást] akar gyakorolni ezért, akkor azzal meggyanúsítani, hogy a közoktatásügyi kormánynak terve visszafejleszteni a fővárosi iskolákat, nem lehet. Ellenkezőleg, sokkal nagyobb erővel akarja azt fejleszteni, mint a főváros tette. Az eddigi helyzet lehet a főváros érdeke, de mi a főváros érdekén kívül általában az ország szellemi

életének centrumát tekintjük ebben, mely kihat minden intézményre. Különben a hangoztatott érdemeknek csak csekély része illeti a főváros közoktatási politikáját, ellenben ugyanakkor, *mikor kulturnívóban emelkedtek a fővárosi iskolák, ugyanakkor keresztény és nemzeti szempontból erős kifogást lehet emelni ellene*, és nem volt meg a fővárosnak hazafiasan féltő gondja, amellyel gondolt volna arra, hogy az iskolákból ne olyan szellem áramoljon ki, mely nem volt kívánatos.

Az autonómia a fővárosnál az állami ellenőrzést lehetetlenné tette. Így lenne a jövőben is, ha megmarad a fővárosi jelleg, és az állam nem tudna beleszólni a fővárosi iskolák ügyeibe. Ezért intézményesen biztosítja magát ez ellen a kormány. Így aztán, ha az országban az a szellem vezet, amely ma, akkor nincs semmi veszedelem, hogy a kormány gyakorolja ezt a jogát. Ha pedig megváltozik ez, akkor úgyszincs semmiféle garancia erre, akár községi, akár állami az iskola. Nekünk nem szabad azzal számolni, egy kurzus után majd jön az alul lévő irányzat, nekünk úgy kell dolgoznunk, hogy a keresztény irány örökéletű legyen. Ezért minden erőt koncentrálni kell a keresztény szellem érdekében. Legyenek nyugodtak, ha az iskolák államosítása meg fog történni, abból a kultúrának és az iskolának kára nem lehet, és én lennék akkor ellene saját tervemnek, ha veszélyeztetve volnának ezek a szempontok. *Ezért csak akkor fogom elejteni tervemet, ha az állami vagy fináncpolitikai akadályba ütköznék.*

Madarász László: felvetem a kérdést, mi történt volna, hogyha a mostani választások alkalmával ez a kérdés szóba került volna? Másodszor megjegyzem, hogy mi is úgy gondoljuk, hogy a mindenkori

kormánytól fog függeni az iskola sorsa, azért kívánatos, hogy legyen egy olyan tényező, tanítói kamara, amely által biztosítva vagyunk, hogy a szerzett jogaink megmaradnak.

Haller István miniszter: Már alkottunk törvényeket, melyek megvédik az állami tisztviselőket a politikai és véleményszabadság dolgában. A kamarát méltóztatott említeni. Azt gondolom, hogy a jogérzék fejlődésével jobban lesz biztosítva az iskola is a kormányhatalommal szemben, és célunk, hogy a politikai jogok védelmére hozzunk be intézményeket, a politikai szabadságokat mindenféle intézménynél megvédeni a kormánnyal szemben is. *A demokratikus kormány a politikai jogok ilyen védelmét a tanítók számára is biztosítja.*

(Az elnöki széklet *Imre Sándor* államtitkár úr Önagyméltósága veszi át.)

Krasznay István: A felfogásra, hogy az iskolák révén kell megakadályozni a destrukció lehetőségét,... megjegyzem, hogy *a múltban sem az iskola munkája készítette elő a destrukciót, és éppen úgy a jövőben sem lehet erre alkalma az iskolának.* Hiszen Németországban, ahol felekezeti jellegűek az iskolák, a kommunizmus ott is fellépett”. Ezt követően aggodalmát fejezte ki, hogy vajon az állam képes lesz-e olyan anyagi áldozatokra az iskolákért, amennyire azt a főváros tette az elmúlt ötven évben. „A fővárosi iskolák története bizonyítja, hogy sok tekintetben a főváros megelőzte az államot. ... [A]ttól félek, hogy az államosítás által bizonyos hanyatlás következik be”.¹¹⁹

¹¹⁹ RL C/39. 25. cs. 344-356. Gyorsírói napló. 20-24. (Kiemelés tőlem – D. P.)

A tanácskozást *Imre Sándor* azzal zárta, hogy „az észrevételekre általánosságban már miniszter úr Önagyméltósága megfelelt, azonkívül a gyorsírói feljegyzésekből kutatni fogjuk az elhangzott felszólalások lényegét, és azt lehetőleg felhasználjuk.”¹²⁰

-.-

A tanácskozás lényeges hozzászólásainak ismeretében olvasóink képet nyerhettek az értekezlet résztvevőinek álláspontjáról.

A fővárosi pedagógusok – az ebben kevésbé érdekelt középiskolai tanárok képviselőjén kívül – elvetették az államosítás tervét. Legnagyobb – Bódy Tivadar polgármesterrel együttműködő – szervezetük¹²¹ képviselője Cserny József, plénumuk és talán a fővárosi önkormányzat még regnáló régi vezetése segítségével alkotott írásos tiltakozást hozott magával, és azt ismertette az értekezlet leghosszabb, tartalmas hozzászólásában. Ők a fővárosi Tanács álláspontjával rokon – azt történeti és munkavállalói szempontokkal kiegészítő érvekkel – a községi iskolai státuszban maradás mellett, s az államosítás ellen foglaltak állást. Iskoláik színvonalát és saját egzisztenciájukat egyaránt féltették az államosítástól.

A keresztényszocialisták képviselője a községi iskolák egyházi kezelésbe adását javasolta a kereszténynemzeti szellemiség intézményi garanciájaként.

S végül a kereskedelmi iskolák küldöttje az állami és fővárosi irányítást egyaránt bírálva, a

¹²⁰ RL C/39. 25. cs. 344-356. Gyorsírói napló. 24.

¹²¹ Gergely: A Keresztény Községi (Wolff) Párt. 33.

kereskedő szakmai szervezetek irányítását tartotta volna kívánatosnak.

Abban a pedagógus felszólalók többsége egyetértett, hogy a községi iskolai státusz jobb számukra, mint az állami lenne, s elutasították a fővárosi tanítók, tanárok kollektív felelősségét a forradalmak alatt történetekkel kapcsolatban. Hangoztatták: a kommunistákat, „nemzetietleneket” maguk is kizárják az iskolákból jelenleg a fővárossal együttműködve, tanítói kamarák létrehozása esetén önállóan. Tartva az állami átvétel „megfelelési” szempontjainak meghatározatlanságától, s a menekült/vidéki tanítók fővárosba helyezésének kormányzati szándékától, tanítói pragmatikát, tételesen felsorolt megfelelési kritériumokat kértek az önkényeskedés kiküszöbölésére. Általában vitatták, hogy – a forradalmakban vétkeseken kívül – gyorsan, nagy létszámban fővárosi pedagógusokat helyezzenek vidékre, s ottaniakat a fővárosba, hiszen más igényeknek kell megfelelni a két helyen. Így egyikük sem lenne képes színvonalas munkára az áthelyezés után. A lassú, fokozatos áthelyezésektől nem zárkóztak el.

S végül a törvény szövegében annak kimondását kívánták, hogy a vétkelenek közül senki sem kerülhet rosszabb helyzetbe (bérezés, nyugdíjazás stb. szempontjából), mint volt a községi iskolákban.

A VKM képviselői következetesen hangoztatták: utóbbi az ő céljuk is, ám a konkrétan felvetett kérdésekre adott válaszukból, s a törvénytervezet szövegéből az tűnt ki, hogy csak átmenetileg hajlandók tolerálni a fővárosiak jobb helyzetét. Idővel és általánosságban őket

a többi állami pedagógussal azonos módon kívánják kezelni.

Haller István miniszter felszólalásában az általános választójogra hivatkozva lényegében visszautasította *Cserny József* felvetését azzal kapcsolatban, hogy az állam a szülők jogát sajátítaná ki, s hogy törekvése a keresztény etikával összeegyeztethetetlen lenne.

„Alapvető tévedésnek” nyilvánította azt az aggodalmat is, hogy a fővárosi iskolák, és pedagógusok támogatása, dotációja színvonala veszélybe kerülne az államosítással. Azt állította, hogy az állam kezében még nagyobb támogatásra számíthatnak. Ugyanakkor közölte: ők az egész ország szempontját képviselik, ezért az ország valamennyi iskolájában azonosan magas színvonalra törekszenek. Helytelen, ha a fővárosiak ma jobb helyzetben vannak.

A magyar állam akkori rendkívül nehéz anyagi helyzetében ez csak azt jelenthette, hogy a fejlesztések és a bérezés terén a fővárosi iskolák elvesztik előnyösebb helyzetüket. S végül közölte: őt a törvényjavaslat benyújtásától csak az állam és annak anyagi helyzete tántoríthatja el. Részletkérdésekben pedig megnézik, mit hasznosíthatnak az értekezleten elhangzottakból. A miniszteri válasz az eltökéltség mellett némi ingerültséget/felháborodást tükrözhetett, vélhetően elsősorban *Cserny József* azon megjegyzése miatt, hogy a fővárosi tanítók fellépnek a törvényjavaslat elfogadása ellen.

Erre utal, hogy a VKM 52.488/1920. VIII. a. számú rendelettel 1920. június 10-én a miniszter által aláírt, *Magyary Zoltán* által fogalmazott végleges

törvényjavaslatban nemigen honorálták a fővárosi Tanács, és a pedagógusok észrevételeit, kéréseit. Kivételt képezett az, hogy a törvényjavaslat indokolásába (de nem a szövegébe) bekerült az állam azon szándéka, hogy az átvett tanítók helyzetén nem kívánják rontani, s ezért – az általános állami foglalkoztatási viszonyok megengedte határon belül – átmeneti bérpótlékkal, nyugdíjba beszámítással csökkenteni kívánják veszteségeiket.

A fővárosi Tanács azon megjegyzésére, hogy az állami használatba átadott épületek, ingatlanok fővárosi hitelek jelzálogi biztosítékaiként szolgálnak, s elvesztésükkel a főváros külföldi hitelezői bizalmatlansága folytán, Budapest csődbe kerülhetne, beírták a törvényjavaslat indokolásába (nem a szövegébe), hogy a használatba adott ingatlanok „a székesfőváros telekkönyvi tulajdonában továbbra is megmaradnak, azok jelzálogi biztosítékul továbbra is felhasználhatók”.¹²²

Egyébiránt az első javaslaton keveset változtattak, s ha mégis, inkább egyértelműsítettek, pontosítottak s szigorítottak a szövegben, mintsem engedelményeket tettek volna. Az 1.§-ba bekerült, hogy „A vallás- és közoktatásügyi, valamint a kereskedelemügyi miniszterek azonban felhatalmaztatnak arra, hogy a felesleges intézményeket megszüntessék”.¹²³

A teljes óraszámban foglalkoztatott, megfelelő végzettségű megbízott és ideiglenes tanerők állami átvételéhez az óvodapedagógusok és elemi iskolai

¹²² RL C/39. 25. cs. V-1. Fővárosi iskolák államosítása. 330. 22.

¹²³ RL C/39. 25. cs. V-1. Fővárosi iskolák államosítása. 330. 1.

tanítók esetében továbbra is egy éves folyamatos alkalmazást tekintették kinevezési kritériumnak, ám „a polgári-, közép-, vagy kereskedelmi iskolákban legalább 3 év óta megszakítás nélkül működő” tanárok kinevezését ígérték.¹²⁴

A tanítói oklevél nélküli szaktanítók esetében, korábban kizárták az ő alkalmazásukat, ám most kilátásba helyezték „a miniszteri méltányosság általi kivétel” lehetőségét.

Kevésbé pedagógusbarát új elemként beiktatták: „A jelen törvény alapján sem az állami szolgálatba átvett, sem az át nem vett székesfővárosi óvónők, tanítók, tanítónők, tanárok, tanárnők az állammal szemben semmiféle kártérítési vagy egyéb igényt nem támaszthatnak”¹²⁵.

S végül: nem tekinthető fővárosbarát gesztusnak, hogy *az új javaslatból kihagyták az eredeti 6.§-át.* „Joga van a székesfőváros közösségének ahhoz, hogy a fővárosi állami óvodák és iskolák tanítási eredményének és nevelési állapotának megfigyelése és ezekről szerzendő tájékozás céljából az állami óvodák és iskolák iskolalátogató testületének a székesfővárosi állami tanügyi hatóságok fejeinek vezetése alatt tartandó értekezletein magát, akár a tanács valamely tagjával, akár törvényes képvisellete valamely szakértő tagjával képviseltesse”.

A főváros tehát köteles lett volna az épületek, eszközök átadására, fenntartására, újak építésére, s 10% iskolai pótdónak megfelelő összegnek az állampénztárba való befizetésére, de semmiféle

¹²⁴ RL C/39. 25. cs. V-1. Fővárosi iskolák államosítása. 330. 3.

¹²⁵ RL C/39. 25. cs. V-1. Fővárosi iskolák államosítása. 330. 3.

jogalapja nem maradt volna arra, hogy betekintést nyerjen az általa is fenntartott intézményekben folyó oktató-nevelő munkába.

Annak, hogy vajon miért alakult így a törvényjavaslat szövege, magyarázatát annak hosszu, s általunk a következőkben szó szerint közlendő általános indokolásának szövegéből tudhatjuk meg.

7. A törvényjavaslat indokolása: vádirat a „bűnös, liberális” Budapest oktatáspolitikájáról, pedagógusainak a forradalmakban játszott szerepéről

Nem tudjuk, hogy az újabb törvényjavaslatnak és indokolásának megfogalmazása idején mekkora befolyása volt annak szövegére, szellemiségére Imre Sándor államtitkárnak, akinek hatásköréből 1920. április 9-én kivették e kérdést, de akire – mint láthattuk – Haller István miniszter rábízta a törvényjavaslatról május 20-i vita levezetését, s aki a korábbi ilyen tanácskozások kezdeményezője, résztvevője/elnöke is volt. Hagyatékában megőrizte a törvényjavaslat egy Haller István miniszter által aláírt példányát, melyre Imre kézzel ráírta: *„Készítette az indokolással együtt Magyary Zoltán”*.¹²⁶ Más hasonló írásoktól eltérően erre nem írta rá, hogy az ő útmutatásai alapján készült volna a szöveg Magyary által, de kritikai észrevételéről, sem tudunk ezzel kapcsolatban. Idézett 1923. évi memoárjában azt írta, hogy 1920. május 20-a után a törvényjavaslat sorsáról nem volt tudomása, s azt sem

¹²⁶ RL C/39. 25. cs. V-1. Fővárosi iskolák államosítása. 330. 1. (Kiemelés tőlem – D. P.)

említette, hogy a végleges szövegváltozatot ismeri, holott maga őrizte meg számunkra.

Így azt sem tudhatjuk pontosan, hogy vajon ez a szöveg mennyire tükrözi Imre Sándor álláspontját, mennyire Haller Istvánét, Mosdóssy Imrét és Magyary Zoltánét. A minisztériumi szövegek általában kollektív munka eredményei, s mivel az aláírás időpontjában Haller István (testvéreivel, Józseffel együtt) a fővárosi községi választásokra készült, melyen 1920. július 11-12-én a II. választókerületben (Krisztinaváros, Rózsadomb és Hűvösvölgy) törvényhatósági mandátumot is szerzett,¹²⁷ aligha tévedünk nagyot, ha a *fővárosi kormányzásban is hatalomátvételre törekvő/készülő keresztény-nemzeti tábor harcos, hosszan érvelő vádiratát* is látni véljük az alábbi szövegben.

*„Indokolás
a Budapest székesfőváros nevelési és oktatási
intézményeinek állami kezelésbe vételéről szóló
törvényjavaslathoz.*

I.

A magyar nemzetnek, amely a világháború hosszú évei alatt olyan vitézséggel harcolt, mint történelmünk legdicsebb napjaiban, és amely állandó tanújelét adta mindent odaadó áldozatkészségének, legelkeserítőbb emléke fog maradni, az a tudat, hogy mindez az erőfeszítés és önfeláldozás eredménytelen maradt. A háborút el kellett vesztenie azért, mert amikor a győzelem megszerzéséhez arra lett volna szükség, hogy a frontokon küzdő seregeinek erejét és győzelmi

¹²⁷ Gergely: A Keresztény Községi (Wolff) Párt. 47., 53.

akarását a döntő pillanatban az itthon maradottak egyhangú és odaadó támogatással fokozza, akkor az ország legfontosabb érdeke iránt közömbös, és a harctéren vérüket áldozó testvérek iránt ellenséges érzésű destrukciónak itthon rejtve megszervezett csapata a frontot forradalmával hátba támadta.

Az ellenségnek ez a frontot kerülő szövetségese ezáltal a nemzetnek a háborúban összes addig elért eredményét semmivé tette. A nemzet becsületét beszennyezte, és még hozzá e lázadás útján megszerzett hatalmát arra használta fel, hogy az országot, kimerültségével visszaélve, egyre lejjebb taszította a lejtőn. Újabb árulással a bolsevizmusnak szolgáltatta ki, és mindenestől odajuttatta az országot, hogy sokszorosan megalázóbb és sokszorosan terhesebb békefeltételeket kellett elfogadnia, mint amilyeneket a háború pusztá elvesztése magával hozott volna.

A nemzetet felébredt egészséges életösztone, és sértetlenül álló erkölcsi érzéke azonban a felocsúdás után arra készteti, hogy romlásának okozóit igyekezzék ártalmatlanná tenni, és állami szervezetét úgy alakítani, hogy hasonló esetek a jövőben ne ismétlődhessenek.¹²⁸

A hazájuk jövőjéért aggódó és az évek sora óta tervszerűen folytatott hazafiatlan sajtótevékenység ellenére is tisztán látó rétegek már hosszabb idő óta nagy bizalmatlansággal nézték Budapest székesfőváros törvényhatósági bizottságának és tanácsának azokkal az eszmékkel és irányzatokkal való egyre nyíltabb

¹²⁸ Lásd ehhez: Csunderlik Péter: *A „vörös farsangtól” a „vörös tatárjárásig”*. *A Tanácsköztársaság a korai Horthy-korszak pamflet- és visszaemlékezés-irodalmában*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1919. 288-308.

együttérzését, vagy legalábbis ezen eszmék híveinek befolyásával szemben egyre gyengülőbb ellenállását, amely eszmék képviselői a háború elvesztésében és az azt követő forradalomban a legkártékonyabb szerepet játszották.

Különösen aggasztó volt az a tünet, hogy ez a szellem a székesfőváros nagyon hangoztatott, és kártékonyan védett úgynevezett tanügyi autonómiájának kapuján át a székesfőváros községi művelődési intézményeinek szellemét is fokozatosan meghódította.

Ez a rendszeres aknamunka, mely a magyar nemzeti és állami élet alapjait aláaknázza, nagyon tervszerűen igyekezett becsempészni a maga felfogását és politikai destruktív szellemét a tanítóság, és különösen a számára legjobban megközelíthető, és részben legfogékonyabb anyag, a székesfővárosi tanítóság sorai közé.

Aligha volt még egy közszolgálati ágazat, melynek tagjai közt a nemzetre káros irányzatok érdekében való beszerzés oly nagymértékben, és oly rendszeresen megtörtént volna, mint a budapesti községi oktatási intézetek tanárainál és tanítóinál. Nyilvánvaló, hogy ezeknek az elemeknek a valláserkölcsös és hazafias nevelés munkálására fogadott esküjükkal szemben, mely ebben az irányban tőlük aktív munkát követel, már a forradalmak előtt is közönyösnek kellett lenniük, és nevelői munkájuk értéke ezért nemzeti szempontból már hosszabb idő óta nem lehetett kielégítő. Hiszen az állam által elmozdított tanítók, hitehagyott szerzetes tanárok, már a forradalmakat évekkal megelőzőleg feltűnő módon találtak elhelyezést a főváros iskoláiban.

Ez a régi hazafias aggodalom a kézzelfogható és mindenki által elismerést követelő bizonyítékokat azonban csak utólag, akkor találta, amikor a gyanúsán leplezetlenül a forradalmak szolgálatába vetették magukat, olyan forradalmakéba, amelyek minden fegyelmet és minden hivatali felügyeletet leromboltak, amelyek a vallástalanság és nemzetköziség elvi álláspontjára helyezkedtek, és így a székesfőváros tanítóóságának ez a része egyszerre fölégette maga mögött az egész nemzeti és társadalmi múltat, történelmi, családi és vallási hagyományokat.

Magának a székesfőváros tanácsának az iskolai politikában követett magatartása is sokban kedvezett annak a szellemnek, amely mindjárt a Károlyi-kormány első idejében a szakszervezetek befolyását szinte abszolút érvényűvé tette a városházán. A fővárosnak évtizedek óta kifejtett az az állandó igyekezete, hogy az állami befolyás és ellenőrzés alól magát minél nagyobb mértékben kivonja, nem volt ismeretlen a tanszemélyzet előtt sem, hiszen a főváros még a saját fegyelmi hatósága alatt álló tanszemélyzet hasonló törekvéseit is sokszor támogatta az állami hatósággal, a királyi tanfelügyelővel szemben, és ezzel a fegyelem és az egységes tanulmányi vezetés nagy kárára, a tanszemélyzetet is autonomisztikus törekvéseinek eszközévé tette.

Ezeknek az előzményeknek volt gyümölcse az, hogy ennek a tanszemélyzetnek tekintélyes és a forradalmak alatt a vezetést magához ragadó része teljes bolsevik, hazafiatlan meggyőződéssel, lelki struktúrával és készültséggel vetette rá magát az iskolára, mint olyan rohamcsapat, amelynek hevületéből látszott, cselekvési készségével pedig beigazoltatott, hogy már régen, teljes

fegyverzetben állt, és csak az alkalmat leste, hogy támadásra indulhasson.

A fővárosi tanszemélyzet tagjai közül a forradalmakban sokan, különösen a proletárdiktatúra alatt vezető szerepet játszottak. Népbiztosok, követek, a vallásügyi likvidáló hivatal vezetője, a városháza hírhedt tanügyi diktátorai kerültek ki soraikból, és különös céltudatossággal vetették magukat a közoktatásügyi népbiztosságra, hogy ott vehessék ki részüket a szerencsétlen szovjetköztársaság ifjúságának úgynevezett forradalmasításából.

A közoktatásügyi népbiztosság csoportvezetői közül 4, új ügyosztályvezetői közül pedig 7 került ki a székesfőváros tanszemélyzetéből. Rajtuk kívül a főváros egész tanszemélyzetéből körülbelül 500 egyén ellen kellett fegyelmi eljárást indítani a proletárdiktatúra alatt tanúsított magatartásuk miatt, nem számítva ide azokat, akik, mint ideiglenes alkalmazottak, fegyelmi eljárás nélkül voltak elbocsáthatók. Az sem volt véletlen, hogy a Tanácsköztársaság, amely minden iskolát köztulajdonba vett, azaz államosított, éppen csak a főváros iskoláival tett kivételt.

Az eljárásra, amellyel ez a had munkáját végezte, jellemző az, hogy első dolga volt az elcsapott igazgatók helyére a legtöbb iskolában a kommunista eszmék lelkes híveit állítani. Ezek a vezetők elsősorban a bolsevizmus agitátorai voltak, akik nyíltan hirdették, hogy nem a tanítás fontos, hanem az ifjúság lelkének forradalmasítása.

Volt még elemi iskola is, ahol már az I. osztálytól kezdve megvalósították a gyermekek közti bizalmi rendszert. Kilökték az iskolákból a hittant, helyette

szociológia cím alatt a proletárdiktatúra mivoltát, intézményeit, Marx, Lenin, Trockij stb. tanait tanították. A történelemből csak a forradalmakat hagyták meg, Mátyás királyról, Rákócziról, mint koruk legnagyobb zsarnokairól, és önző emberpusztítókról szóltak. A szülők iránti szeretetet feleslegesnek mondták, az Istenben való hitet gúnyolták. A nemzeti érzést teljesen ki akarták ölni. Volt iskola, melynek vezetője a gyufagyártás tanítását megtiltotta, mert a magyar feltaláló nevének említése a nemzeti érzület felélesztésére szolgálhat.

Sok helyen az olvasókönyvekből kitépték az Istenre, a vallásra, a hazára, a szülők iránt való szeretetre vonatkozó olvasmányokat. Fiatal gyermekeknek nemi felvilágosítást nyújtottak, amellyel számos iskoláskorú leánygyermeket dobtak a prostitúció karjaiba. Felnöttebb leánygyermekket is csapatostul vittek meztelenül fürdeni, miután ugyanúgy elvonultatták őket a férfi orvos előtt. Elvitték a polgári iskolák növendékeit a népegészségügyi kiállításra, amelynek azt az osztályát is bemutatták, ahol a nemi betegségek képei, viaszbrázolatai vannak közszemlére kitéve. A nemi felvilágosítás szolgálatába szintén bevonták a képeket, sőt ilyen tárgyú mozgóképeket is látogattattak a leánygyermekkel, akik közül sokat ajultan vittek ki a helyiségekből.¹²⁹ Nagyjában ez a szomorú képe annak a

¹²⁹ Mosdóssy Imre fővárosi tanfelügyelő 1920. március 4-én 778.1920. tf. számú bizalmas levelében a VKM megbízásából érdeklődött igazgatóknál a nemi felvilágosítással kapcsolatban történetekre. Kérdései a fentiekben felsorolt vádakkal voltak összefüggésben. Hozzá kapcsolódott Imre Sándor 643/1920. II. 6-i figyelmeztető lapja: „A szexuális felvilágosítások ügyében Pekár államtitkár úr sürgeti az adatokat. Jó lenne valahonnan megtudni a

rombolásnak, melyre az iskolában a székesfőváros által alkalmazott tanítók tömeges viselkedése vezetett.

II.

Annak okát, hogy a viszonyok a székesfőváros iskoláiban idáig fejlődtek, főleg két körülményben találjuk: az egyik a radikálisok, szabadkőművesek és szociáldemokraták tábora részéről éveken keresztül céltudatosan kifejtett térfoglalás, a másik a székesfővárosnak, mint iskolafenntartónak ezzel a térhódítással szembeni magatartása.

Az első okot, mint tényt számba véve, csak a második okkal foglalkozunk, mivel a közhatalomnak az az elsőrendű kötelessége, hogy bármely oldalról felmerült destruktív társadalmi mozgalommal szemben a védelemnek megfelelő módját keresse, és alkalmazására minden lehetőt elkövessen.

A székesfővárosnál ebben a tekintetben azt tapasztaltuk, hogy tanügyi intéző körei vagy szívesen fogadták azokat az illetéktelen és veszedelmes befolyásokat, melyek a tanszemélyzet alkalmazásánál különböző oldalról érvényesültek, vagy nem volt módjukban velük szemben ellenállást kifejteni. A helyett, hogy igyekeztek volna az államhatalomnak és a nemzetfenntartó rétegnek támogatását ezzel a befolyással szemben való küzdelemben megszerezni, inkább arra törekedtek, hogy a székesfővárost a közoktatásügy terén törvény szerint megillető jogokat messze túlhaladó hatáskört biztosítsanak maguknak, és a radikális sajtó támogatásával féltékenyen védett tanügyi

mozikban tartott szexuális felvilágosító filmek dolgát. Erről én igen keveset hallottam!” (RL C/39. 26/a. cs.)

autonómiára tegyenek szert, mellyel a kormányhatalom belenyúlását a községi tanügyi politikába, és az iskolák szellemének irányításába mentől inkább korlátozzák, és ezáltal a destruktív irányzatnak előmozdításában szabad kezet biztosítsanak maguknak.

A befolyásra, majd hatalomra törekvő irányzatok annak útját, hogy saját meggyőződéses híveikből mentől többet helyezzenek el a főváros tanszemélyzetében, hogy az 1872. évi XXXVI. törvénycikk 110.§- a által a főváros tanácsának adott tanítóválasztási jogot torzították el, és belőle burkolt kinevezési rendszert csináltak. A főváros ezidőszerinti tanító-alkalmazási rendszerében ugyanis nem az a legnagyobb baj, hogy a tanszemélyzet alkalmazására vonatkozó szabályrendelet a törvények rendelkezésével sincsen teljesen összhangban, hanem az, hogy a székesfővárosi Tanács választási jogát a tanügyi tanácsnok kisajátítja azáltal, hogy ő alkalmazza a tanszemélyzetet óradíjasként vagy helyettesként, és az ily minőségben alkalmazottak részére a tanács által való megválasztás már csak idő kérdése. A székesfővárosi tanszemélyzet kiválasztása tehát végeredményben a tanügyi tanácsnoknak a kezében van letéve, aki a törvényhatósági képviselőtestület tagjaitól viszont a tanácsnál is teljesebb mértékben függő helyzetben van.

Ez a burkolt kinevezési rendszer volt a tulajdonképpeni útja a romboló elemeknek a székesfővárosi iskolákba. Ez a rendszer tette lehetővé, sőt kényelmessé azt, hogy a nemzet romlásában oly végzetes szerepet vitt elemek a városatyák soraiban helyet foglaló elvtársaiknak vagy jóakaróiknak a tanügyi tanácsnokra gyakorolt befolyása útján az összes

stratégiai pontokat elfoglalják, és másutt is mentől nagyobb számban helyezkedjenek el. Ennek az eljárásnak lett a gyümölcse az is, hogy a székesfővárosi iskolákban a zsidó vallású tanszemélyzet a lakosság vallási megoszlásához képest megengedhetetlen és túrhetetlen számarányt ért el, sőt a kereskedelmi iskolák tanszemélyzetében már abszolút többségre, 51%-ra emelkedett.

Támogatta a tanácsnak ezt a törekvését és megkönnyítette a destruktív elemek aktivitását a székesfőváros által követett kultúrpolitika is, amely nem volt a történelmi fejlődésből kikristályosodó, nemzeti, társadalmi és pedagógiai alapgondolatok megvalósulására törekvő tervszerű munka, hanem abban egyrészt minden újabb gondolat és irányzat értékesnek elfogadva, olykor kellő kritika nélkül kerül bele az oktatás rendszerébe. Másfelől az újítások sokszor egyesek egyéni érvényesülési vágyának következményei, nem pedig a kiválók érvényesülésének okozói, ami bizonyos tekintetben felesleges személyszaporítást vont maga után.

Külön fejezet alá tartoznak a székesfővárosnak azok a ténykedései, amelyekkel a népoktatásügyi anyagi ellátását intézte. Ez az ellátás a felületes szemlélő előtt kifogástalannak, az áldozatkészség legvégső határát megközelítőnek látszik, a valóságban azonban súlyos kifogások alá esik. Nagyon elítélendő e téren főleg az, hogy míg egyfelől az iskolaépítkezések a külföldet is bámolatba ejtő fényűzéssel történtek, addig másfelől több iskola a háború előtt is súlyos kifogások alá eső bérhelyiségekben nyomorgott, és közel 300 osztály önálló termék híján még ma is váltakozni kénytelen. Sőt,

körülbelül 30.000-re tehető a beiskolázatlan tankötelesek száma. A személyi kiadások terén is vannak szembeötlő aránytalanságok, mert sok, fölösleges, kellőleg ki nem használt, sőt, éveken át szabadságon lévő tanerő van, úgyszintén nagy eltérések vannak az egyes iskolák tanulmányi felszerelésében is.

Mindezek a visszásságok legnagyobb részben arra vezethetők vissza, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter sem a városi iskolaépítési programra, s annál kevésbé az építkezés mikéntjére, sem a tanítóság kiválasztására és azok foglalkoztatására a székesfőváros tanácsának felfogása és magatartása mellett befolyást nem gyakorolhatott, mert az ilyen beavatkozást a tanács a tanügyi autonómiára való hivatkozással egyenesen visszautasította.

Pedig kivételes törvény a nevelés és oktatásügy terén a székesfőváros közönsége részére más iskolafenntartók ugyanebbe a körbe tartozó jogosítványain kívül, csak két pontban ad különleges jogosítványokat. Az egyik a tanítóválasztás joga, az 1872. XXXVI. törvénycikk 110.§-a lapján, a másik a közoktatásügyi bizottság felállítása, amely az 1876. évi XXVIII. törvénycikk 16.§-án nyugszik. Ez az utóbbi törvényhely is azonban a közoktatásügyi bizottságot csak véleményezési jogkörrel ruházta fel, és adminisztratív hatáskörét mindössze annyiban állapítja meg, hogy polgári iskolai albizottsága helyettesíti a polgári iskolák iskolaszékét.

Minden egyéb kérdésben ugyanazok a törvények és rendelkezések szabják meg a főváros teendőit és jogkörét, mint amelyek más iskolafenntartókra nézve érvényesek. Amelyek közül az 1876. évi XXVIII.

törvénycikk 1.§-a kimondja, hogy a népiskolaügy közigazgatását az összes népiskolai hatóságok a vallás- és közoktatásügyi miniszter vezetése alatt, a népiskolai közoktatásról, a közigazgatási bizottságról szóló (1868. évi XXXVIII. illetve az 1876. évi VI. törvénycikk), és az idézett 1876. évi XXVIII. törvénycikk értelmében eszközlik. Ugyanez a törvénycikk azonban az ismertetett 16.§-ban *taxatíve* állapítja meg a székesfővárosra vonatkozó eltéréseket, amiből következik, hogy a különbség csak annyiban bír törvényes alappal, amennyiben a fenti két törvényszakaszon nyugszik.

A törvények ilyen világos rendelkezése dacára fejlesztette ki a főváros tanácsa *praeter legem* [törvényen kívül], sőt részben *contra legem* [a törvénnyel szemben] azt a széles *tényleges* hatáskört, amelynek a *székesfőváros tanügyi autonómiája* nevet adták. Az évek folyamán a tanács egész sorozatát adta ki olyan intézkedéseknek, amelyekkel jogkörét túllépte, és amelyekkel szinte önkényes uralmat biztosított magának iskolai politikájában. Számos intézkedése az állami felügyelet és az államkormány jogkörét is korlátozta, úgy hogy állandó volt az iratváltás a miniszter és a főváros tanácsa közt, az utóbbi túlkapásainak visszaszorítása miatt. Ezek azonban a tanács szívóssága miatt nem mindig jártak eredménnyel. A megelőző kormányok pedig az utóbbi évtized kül- és belpolitikai viszonyai között nem tartották az időpontot alkalmasnak a tanács által felvetett hatalmi kérdések eldöntésére.

Az elmúlt szomorú és megdöbbentő tapasztalatok után azonban ez a kérdés tovább nem halasztható és a nemzet egyetemes érdekét megvédő erélyes intézkedésre annál inkább szükség van, mert a

székesfőváros oktatásügye a dolog természeténél fogva erős kihatással van az egész ország oktatásügyére, amely hatás fordított arányban van az ország területével, úgy hogy a káros kisugárzás az ország átmeneti megcsonkítása idején az eddiginél is nagyobb mértékben érvényesülhetne. Ezt a lehetőséget még fokozza az a valószínűség, hogy minél inkább lesz Budapest a nemzetközi dunai forgalom központja, annál több idegen, s részben destruktív elem fog itt letelepedni, és ezáltal a város nevelő hatását rontani.

III.

A fentiekben rámutattam arra, hogy a székesfőváros nevelési és oktatási intézeteiben meghonosodott szellem kifejlődéséért való felelősség részint a tanács oktatásügyi ügyosztályát, illetve annak egymásutáni vezetőit, részint pedig a székesfőváros közoktatásügyi bizottságát, végeredményében pedig a törvényhatósági bizottságot terheli, amely mindkettőt választotta, és amelytől a tanács és a tanácsnok teljesen függő viszonyban van. Eltekintve ettől a függőségi viszonytól a súlyos következményeknek másik fontos oka az, hogy a felsorolt orgánumok közül egyik sem képviseli a kellőfokú szakértelmet, sőt a közoktatásügyi bizottság nem szaktestület, amely a kultúrpolitika szuverén irányítására ily nagy horderejű esetben alkalmas volna.

Végül le kell szögeznem azt a tényt, hogy a székesfőváros különböző szervei a város érdekeinek az ország szempontjából is kétségtelen különleges szerepének védelmében nem egyszer mentek túlzásba, sőt követték el azt a hibát, hogy *a város érdekeit a*

*nemzet érdekei fölé helyezték, így többek között az autonómiát keresték akkor is, mikor ez a destruktív iránynak a takarója volt.*¹³⁰

Ezért a múlt eseményeinek ismétlődése ellen *intézményes garanciára* van szükség. Nem elég az állami tanfelügyeletnek úgynevezett hatályosabbá tétele, egyrészt azért, mert annak működését a főváros az idevágó törvényes rendelkezések ellenére eddig is lépten-nyomon akadályozta és igyekezett hatálytalaná tenni, másrészt azért nem, mert a főváros tanügyi politikájára így kellő befolyást nem lehet gyakorolni. *Azt a szervezetet kell megváltoztatni, amely a tanítóság kiválasztását, alkalmazását és a tanügyi politikának irányítását eddig vezette.* Mivel pedig a fővárosnak nincs más olyan szerve, amelyre ezeket a feladatokat az eddigiek helyett bízni lehetne, habár távol áll is tőlem az, hogy az iskolák általános államosításának híve legyek, az államosítást ebben az esetben szükségesnek tartom.

Az államosítással szemben azt az ellenvetést hozzák fel részben olyanok is, akik az iskolákat a főváros

¹³⁰ *Dömötör Mihály belügyminiszter* a fővárosi törvényhatósági választásokra vonatkozó törvényjavaslat tárgyalásakor a Nemzetgyűlésben annak indokolását, hogy a választókerületek jelentősen különböző választói létszámától függetlenül, azok miért választhatnak azonos számú képviselőket, kifejtette: „Budapest fővárosában óriási különbség van az egyes polgárok között. Talán nincs az országnak egyetlenegy községe sem, ahol éppen nemzeti szempontból, a nemzeti megbízhatóság, de azonkívül az intelligencia tekintetében is, olyan óriási differenciák lennének, mint itt. Már most kérem, azokat a kerületeket, ahol nagy tömegben laknak a destruktív elemek, a tiszta matematika elvei alapján megállapított szavazati jogokban részesíteni, a legnagyobb veszedelem és a legnagyobb könnyelműség volna.” (Források Budapest múltjából. III. k. 42.)

kezében nem látják megnyugvással, hogy ha az ország kormányzásában jutna alkotmányos többséghez egy nemzetietlen, vagy túl liberális irány, akkor az államosított iskolák teljesen ki volnának annak szolgáltatva. Ez az ellenvetés azonban a komoly kritika előtt nem áll meg. Mert egyrészt az alkotmányos többség az akaratával szemben álló akadályokat úgymint alkotmányos úton elhárítja, másrészt nemcsak a közelmúltunk, hanem a külföld példái is azt mutatják, hogy a vidék, amely nálunk is szavazók nagy többségét képviseli, mindig konzervatívabb a nagyvárosoknál. S ezért abban a fent említett esetben, ha az egész ország többsége olyan eszméket követne, amelyek a fenti ellenvetést megokolnák, az iskolák az eddigi iskolafenntartó kezén minden valószínűség szerint ugyanabban a szellemben, sőt, esetleg ismét túlzások irányában működnének.

Mindezeknek a szempontoknak gondos mérlegelésével helyezkedett a kormány arra az álláspontra, hogy a székesfőváros összes községi nevelő és oktató intézeteinek állami kezelésbe vételéről szóló törvényjavaslatot a nemzetgyűlés elé terjessze. A kormány ezen elhatározását nagymértékben elősegítette a fentiekben kívül annak az üdvös fejlődésnek az előrelátása, mely az államosítás következtében várható. A főváros és a falu megértés és bizalom kifejlődését ugyanis nagymértékben elősegíti, ha azokat közelebb hozzuk egymáshoz. Ebből a szempontból üdvös lesz, ha a fővárosi származású tanító pályáját a vidéken kezdi, megismeri a vidék életét, a mezőgazdaságot és a magyar gazda gondolkodását, magába szívja vidék egészségesebb, magyarabb, keresztényebb

világfelfogását, s meglelt korában hozza ezt a nagyváros, egyoldalú és sokban káros behatás alatt fejlődő gyermekei közé.

Másrészt az államosítás megszüntetné a vidéki, főleg falusi tanítóságnak egyik legfájóbb sérelmét. Ma ugyanis az a helyzet, hogy állami tanító alig kerülhet fel a fővárosba, annak következtében pedig, hogy így nincs reménye a fővárosba jutásra, egyrésztük lemond arról az önképzésről és továbbtanulásról, amelyre szüksége volna, ha később a fővárosban is meg akarná állni a helyét. Más részük pedig egészséges érvényesülésének útját és sok esetben gyermekei megfelelő neveltetésének lehetőségét látja elvágva, amiért gyakran a sorssal elégedetlen, s az iskolában éppen destruktív elemek sorába sodródik.

A törvényjavaslat általános elveit az alábbiakban bátorkodom ismertetni, míg a törvényjavaslat egyes intézkedéseinek megvilágítása a IV. rész feladata.

A kormány fő törekvése az volt, hogy az államosítás kimondásából a székesfővárossal, mint iskolafenntartóval szemben folyó következményeket (Sic!) minden irányban levonja, és ezáltal a törvényjavaslat céljának elérését teljes mértékben biztosítsa, az átvett nevelő és oktatószemélyzet szerzett jogait azonban a lehető legmesszebbmenő határig biztosítsa. Egyúttal számot vetett a székesfőváros anyagi helyzetével, amely a kormányt arra az elhatározásra indította, hogy a tanácsnak a székesfőváros háztartási egyensúlyának helyreállítása érdekében tett előterjesztését még az állam mai óriási terhei dacára is jóakarató mérlegelés tárgyává tegye. Olyan megoldást

keresett, amely a fővárost tanügyi terheinek jelentékeny részétől megszabadítja.

A székesfőváros 1918. évi zárószámadásában az oktatásügyi kiadások végösszege 34.458.657 koronát tesz ki. Ebből az összegből a személyi járandóságok 25.196.829 koronára rúgnak. Azóta ezek az összegek számottevően emelkedtek, de a személyi kiadások továbbra is több, mint 50%-át teszik ki az összes oktatásügyi kiadásoknak. A mellékelt törvényjavaslat a székesfővárost csak a dologi kiadások további viselésére kötelezi, míg a személyi kiadásokat a részletes indokolásban kifejtendő nem jelentékeny korlátozással az állam a vallás- és közoktatásügyi tárca terhére átveszi.

Ez a megoldás a székesfőváros érdekei szempontjából nagyon előnyös, ami fokozott mértékben kitérül abból a körülményből, hogy a városnak több tanügyi alkalmazottja van, mint más alkalmazottja együttvéve. (Az 1917/18-i évkönyv szerint 5863 tanügyi és 2809 egyéb alkalmazott.) Tehát a főváros így összes személyi terheinek mintegy 70%-ától megszabadul. Viszont azért, hogy a tanügyi kiadások egy részének viselésére a székesfőváros az államosítás után is köteles, a javaslat megfelel az igazságos adópolitika azon követelményének, hogy egy város tanügyi terhei ne háríttassanak át a maguk egészében az ország összes polgárainak vállaira, amikor nem lévén az iskolák mindenütt államosítva, más községek külön iskolafenntartói terheket viselnek. Ez alól nem alkotnak kivételt azok a nagy vidéki városok sem, amelyeknek népoktatásügyi intézetei az utóbbi években államosítottak, mint Szatmárnémeti, Szeged, Pécs, Kaposvár stb., amelyeknél az államosítás alkalmával

való tehermegosztás mindenütt a fenti szempontok szerint történt.

Végül van szerencsém megjegyezni, hogy a jelen törvényjavaslat benyújtása előtt alkalmat adtam mind a székesfőváros tanácsának, amely az 1920. évi VIII. törvénycikk 2.§-a értelmében a törvényhatóság hatáskörébe tartozó halaszthatatlan ügyekben azt helyettesíti, valamint a székesfőváros tanszemélyzetének is, hogy a javaslatnak őket érintő rendelkezéseihez a saját szempontjukból hozzászóljanak. Mivel a kérdésben mindkettő: a főváros és a tanszemélyzet egyaránt érdekelt felek, az ügy érdemére vonatkozó okfejtésük önként érthetően más szempontból indul ki, mint amelyeket a kormány a nemzet egyetemes érdekeit követve szem előtt tartott. A főváros tanácsa természetesen csak az államosítás elleni érveket ismer, míg a tanszemélyzet részben kívánja az államosítást, részben pedig sem az állam, sem a főváros kezében nem látja megnyugvással az iskolákat, és egyrészt azok régi felekezeti jellegének visszaállítását, másrészt tanítói kamarák felállítását kívánja. A törvényjavaslat egyes rendelkezéseire vonatkozólag tett gyakorlati észrevételeket azonban igyekeztem a lehetőség szerint felhasználni”-zárta törvényjavaslatának általános indokolását Haller István miniszter, a részletes indokolásban jelezve, hogy a fenntartóváltásra már 1920. szeptember 1-jéig sor kellene, hogy kerüljön.¹³¹

-.-

¹³¹ RL C/39. 25. cs. V-1. Fővárosi iskolák államosítása. 330. 6-20. (Kiemelések az eredeti szövegben – D. P.)

Olvasóink meggyőződhetnek róla: a törvényjavaslat általános indokolásának első részében összefoglalta az ellenforradalmi rendszer korai éveinek a „vörös rongyokba öltözött” bűnös Budapestre vonatkozó, s annak liberális, radikális, szabadkőműves és szociáldemokrata genezisére utaló sztereotípiákat.¹³² Nem mulasztotta el a „tördöfés” elmélet felemlegetését sem, azzal, az azóta a történelemtudomány által alaposan cáfolt állítással együtt, mely szerint a két forradalom hatására a trianoni békeszerződés *sokszorosán* kedvezőtlenebbé vált volna Magyarország számára, mint lett volna nélkülük.¹³³

Későbbiekben a javaslat a fővárosi vezetést azzal vádolta, hogy a törvények által biztosított autonómiájának kereteit jogtalanul/jogellenesen kitérítette, s a fővárosi pedagógusok óraadói kinevezésének gyakorlatával a tanügyi tanácsosok hatáskörébe helyezte kiválasztásukat. E tanácsosok – a szakmai hozzáértéssel nem rendelkező közoktatásügyi bizottságtól, a tanácstól, s a törvényhatóságtól való függésük okán – engedtek/engedni kényszerültek a

¹³² „Kelet Párizsától a bűnös városig”. 307.; Huszár Károly szerk.: *A proletárdiktatúra Magyarországon. A bolsevista rémuralom hiteles története*. Újságüzem Kiadó és Nyomda Rt., Budapest, 1920.; Gratz Gusztáv szerk.: *A bolsevizmus Magyarországon*. Budapest, Franklin Társulat, 1921.; Gyáni: A város kárhoztatása. In: Gyáni: Budapest túl a jón és a rosszon. 65-73.; Csunderlik: A vörös farsangtól” a „vörös tatárjárásig”. 207-217.

¹³³ Lásd ehhez pl.: Ormos Mária: *Padovától Trianonig 1918–1920*. Budapest, 1983.; Zeidler Miklós szerk.: *Trianon*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.; Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Budapest, 2005.

szabadkőműves, liberális, szociáldemokrata térfoglalási törekvéseknek, ahelyett, hogy „a hazafias, nemzetfenntartó” erők segítségével ellenálltak volna e nyomásnak.

Ezzel évek során megteremtették annak lehetőségét, hogy az előbbieket eszmeiségét képviselő pedagógusok nemzetietlen, szabadkőműves, liberális, zsidó, nemzetközi szellemiségű „rohamcsapatokat” alkossanak, akik első adandó alkalommal támadásba lendültek. Nagy számban élére álltak a forradalmi mozgalmaknak, majd a vallásoktatást, a nemzeti nevelést, a szülők iránti tiszteletet az iskolákból kizáró, kommunista, bolsevik, a kislányok erkölcsét is veszélyeztető Tanácsköztársaság különböző szintű vezetőivé, propagandistáivá váltak.

Ennek lehetőségét a törvényjavaslat szerint a fővárosi autonómia teremtette meg: az állami tanfelügyelet és irányítás korlátozásával, a fegyelem fellazításával, a nevelési/oktatási kontrollálatlan reformtörekvéseinek engedélyezésével. Budapest rosszul sáfárkodott a rendelkezésére álló anyagi eszközökkel és oktatószeméllyel is.

Mindez anyagi és szellemi tekintetben egyaránt nagyobb távolságot, diszharmóniát teremtett a Csonka-Magyarországon relatíve nagyobb súlyú, nemzetietlen befolyás alá került Budapest és „a nemesen konzervatív, vallásos” vidék között, mely „a nemzeti megújulás” támaszaként került említésre, azzal, hogy jótékony hatást gyakorolhat a romlott fővárosi környezetben felnőtt, nevelkedett tanítókra, ha pályájuk első felét vidéken kezdik. Ott „a gazdák” egészséges, vallásos szellemiségét átvéve érett korukban kerülhetnek majd a

fővárosba, ahol az iskolában – a budapesti romlott légkörben nevelkedett – gyermekekre jótékony hatást gyakorolhatnak majd. Ettől a vidéki és fővárosi tanítók közötti „egészséges” mobilitást megteremtésének biztosítását is remélték.

A törvényjavaslat intézményesen kiveszi a főváros kezéből a pedagógusok kinevezésének, foglalkoztatásának, és a közoktatásügyi politika meghatározásának jogát, s azt „a nemzeti érdekeket” képviselő államnak adja. Állították: „igazságos, méltányos tehermegosztás” mellett, az állami szolgálatba kerülő pedagógusok szerzett jogainak „a lehetségesen maximális” figyelembevételével teszi ezt.

A tanítók ugyan tartanak ettől, s a főváros is ellenzi az államosítást, de ez érthető: ők ellenérdekű felek. Velük szemben „a nemzet” érdekei elsődlegesek, olyannyira, hogy e nemes cél érdekében egy kis torzítás is megengedhető a pedagógusok reflexióinak interpretálása során. (A törvényjavaslat indokolásának összeállítói ugyanis „elfelejtették” megemlíteni, hogy a középiskolai tanárok kivételével a többség jobbnak, vagy legalábbis kevésbé rossznak vélte a fővárosi alkalmazásban maradáást.)

-.-

Alkunak – a fővárossal való tehermegosztással együtt az irányítás, a tanfelügyelet közös gyakorlásának – nincs helye. Ahogy korábban és később is Haller István fogalmazott: a „keresztény-nemzeti” irányvonal örökös fennmaradása, s az esetleges kockázatok minimalizálása érdekében, nemzetgyűlési többségünk birtokában – hacsak költségvetési akadálya nem lesz – mi megfordítjuk a Tanácsköztársaság logikáját. Ők minden

iskolát államosítottak az általuk megbízható szellemiségűnek hitt, és a helyi direktórium/munkástanács irányítása alá helyezett „vörös” Budapest kivételével. Mi ellenben sehol másutt nem államosítunk, csak – szoros kivételként, „nemzeti” érdekből – Budapesten.

Nem vették észre, hogy a más világnézetűek kirekesztésében, és az iskola indoktrinációs eszközként kezelésében nem is álltak olyan messze egymástól. Forradalmárok és ellenforradalmárok egyaránt hittek az „akié az iskola, azé a jövő, s akié a tanító azé az iskola”, már akkor is igencsak vitatott tézisében. Ezért nagy figyelmet szenteltek az iskola, a pedagógusok általuk kívánatos irányba terelésének/kényszerítésének.

Emellett – vélhetően Mosdóssy Imre hatására – a tanfelügyelőség és a fővárosi oktatási osztály, a VKM, a kormány és a fővárosi törvényhatóság, tanács közötti intézményi rivalizálás is meghúzódhatott (az erőforrásokért és a befolyásért) a történetek ilyenén alakulása mögött. Erre utalhatnak történetünk „végjátékának” egyes mozzanatai is.

8. Végjáték

A törvényjavaslat 1920. június 10-i Haller István miniszter által történt aláírását követően, *Teleki Pál* miniszterelnök 1920. július 22-én a Nemzetgyűlésben, kormányprogramja részeként említette: „*A székesfőváros iskoláit államosítani kívánjuk, hogy ezáltal a vidék tanítói karának ereje befolyhasson a fővárosba, a fővárosé pedig kifelé,* és így egy

egészségesebb állapotot, felfogást teremtsünk meg és juttassunk érvényre. Ne állítsuk szembe és *ne engedjük többé szembeállítani a fővárost az országgal*”-javasolta, az éppen a szembenállás toposzából kiinduló miniszterelnök.¹³⁴

Az államosítás szándékának a kormányprogramban való megemlítéséhez Haller István ragaszkodott, s a megkérdezett és a törvényjavaslatra reagáló miniszterek közül addig senki sem emelt vétót. 1920. június 19-i válaszában *a kereskedelmi tárca* csak azt kérte, hogy a tervezet egyes paragrafusainál vegyék figyelembe a tárca szerepét az ipari, iparraiz és háziipari iskoláknál.¹³⁵

A Ferdinandy Gyula belügyminisztertől 1920. július 1-jei keltezéssel a VKM-be érkező válasz az államosítás szándékát örömmel üdvözölte, de *vagyonfelügyeleti szempontból aggályosnak tartotta a tervezetet. A törvényhatóság önkormányzati jogának sérelmét vélte, s úgy vélte, hogy a főváros tragikus anyagi helyzetében képtelen lehet eleget tenni a VKM által elhatározott iskolaépítéseknek. Azt javasolta, hogy elégedjenek meg azzal, hogy az új iskolák építéséhez a főváros telket biztosítson. Problematikusnak tartotta a 10%-os iskolai adóval kapcsolatos elképzelést is, hiszen annak mértéke változó, s nem igazodik a tényleges szükségletekhez. Jobb lenne, ha az állam az utóbbiakhoz igazított kulcs szerint várná el a főváros hozzájárulását.*

¹³⁴ *Magyar Kormányprogramok*. 1. k. 1867-1944. Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest, 2004. 524.; Teleki Pál: *Válogatott politikai írások és beszédek*. Ablonczy Balázs szerk. Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 108. (Kiemelés tőlem – D. P.)

¹³⁵ S. Heksch: *Törekvések a fővárosi*, 251.

Így a BM változtatásokat javasolt a tervezetbe, de nem állta útját annak.¹³⁶

Július 28-án Budaváry László nemzetgyűlési képviselő indítványozta „a magyarországi zsidókérdés intézményes sürgős megoldását”. Javaslatában egyebek között újra felvetette: „Magyarország minden iskolájában és hivatalában, valamint közintézményeiben, gyáraiban, üzemeiben, bankjaiban stb. a numerus clausus szigorúan behozandó. Zsidó iskolák a jövőben fenn nem tarthatók. Tanító és tanárképzőbe zsidó egyáltalán nem vehető fel. A fővárosi iskolák sürgősen államosítandók. A magánjellegű tanintézetek az egész ország területén megszüntetendők, illetve állami tanintézetekké átszervezendők.”¹³⁷

Javaslat több ponton és összecsengett az *Ébredő Magyarok Egyesületének* (ÉME) 1920. szeptember 18-21-e között formába öntött programjával, melyben „a numerus clausus azonnali életbe léptetését követelték az egyetemeken és kiterjesztését valamennyi felső és középiskolákra.” Sürgették a fővárosi iskolák államosítását is.¹³⁸

Követelésük találkozott Haller István kultuszminiszter szándékával. A *Budapesti Hírlap* 1920. szeptember 21-i számában két hírt is közölt erről. „A kultuszminiszter a közeli napokban a nemzetgyűlés elé terjeszti a fővárosi iskolák államosításáról szóló törvényjavaslatot. A főváros tanácsa most elhatározta,

¹³⁶ S. Heksch: Törekvések a fővárosi, 251.

¹³⁷ Nemzetgyűlési irományok. III. k. 338-339. (Kiemelés tőlem – D. P.)

¹³⁸ *Budapesti Hírlap*, XL. évf. 222. sz. 1920. szeptember 19.

megkéri a minisztert, hogy az államosítás tervezetét előbb közölje a fővárossal.”¹³⁹

Tudósított a lap az *ÉME* nagygyűléséről is, melyen *Szmrecsányi György*¹⁴⁰ országos elnök közölte: „A mai nagy, másfélmillió főből álló ÉME... csalódottan néz vissza álmaira, mert kívánságai nem teljesültek abban a mértékben, a melyben azt az ország keresztény társadalma követelte. ... A defenzívából, úgymond, elég volt. Most már offenzívára kerül a sor. Ebben a harcban az ÉME vezérei elől lesznek. A törvényes rend betartásával ki fogjuk vívni igazunkat s a ki ellent áll, azt lehengereljük.”¹⁴¹

Szmrecsányi után *Haller István* miniszter állott fel szólásra. ... A magyar társadalmat úgy kívánja nevelni, oly tudással akarja felruházni, hogy a hon- a gazdasági élet minden ágában sikerrel vehesse fel a versenyt. *Az intelligens keresztény Magyarországot úgy kell nevelni, hogy soha többé bomlasztó, mérgező, mételyző elemek meg ne támadhassák, meg ne ronthatassák, s ne vihessék ama végzetes sir felé, a melytől ezúttal még sikerült a nemzetet visszafordítani.*”¹⁴²

¹³⁹ *Budapesti Hírlap*, XL. évf. 223. sz. 1920. szeptember 21. 5.

¹⁴⁰ Szmrecsányi György (1876-1932) akkor a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja programjával Zalaegerszegen megválasztott nemzetgyűlési képviselő, az ÉME első országos elnöke. Legitimista politikus, a második királypuccs után az ÉME kizárta őt soraiból. 1920-1923-ig a budapesti törvényhatóság tagja.

¹⁴¹ Lásd ehhez pl.: Ablonczy Balázs: *Teleki Pál*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 175-176.

¹⁴² *Budapesti Hírlap*, XL. évf. 223. sz. 1920. szeptember 21. 4. (Kiemelés tőlem – D. P.) Azon a napon törölték a fővárosi közgyűlés tárgysorozatából a fővárosi iskolák államosításának ügyét. (*Nemzeti Újság*, II. évf. 224. sz. 1920. szeptember 22. 5.)

Az *Est* szeptember 22-i számában nyilatkozatot közölt a kultuszminisztertől: „A fővárosi iskolák államosításáról tárgyalások folynak a pénzügyminiszterrel, ő ugyanis addig nem akar újabb terheket vállalni, amíg nem történt a budget realizálása. (Sic!) Az egész kérdésnek halasztást kell szenvednie, azonban nem kételkedem benne, hogy a reformot még a folyó év befejezése előtt keresztül vesszük.”¹⁴³

Másnap közölte a *Néptanítók Lapja* Haller Istvánnak Fővárosi Hírlap számára adott nyilatkozatát. Ebben a miniszter a fentiekhez annyit tett hozzá, hogy „a javaslat ez idő szerint a pénzügyminiszter előtt fekszik, aki azonban döntését nem hozta meg, de az az értesülésem, hogy ő is hozzá fog járulni a törvénytervezet intézkedéseéhez.” A felvetésre, miszerint „a főváros tanácsa bizonyos komoly aggodalmakkal van eltelve anyagi szempontokból. Úgy látják ugyanis a kérdést a városházán, hogy amíg a főváros erkölcsi befolyását teljességgel elveszti az iskolák fölött, addig az anyagi terhek mégis Budapest közönségének nyakában maradnak.” Haller István megismételte: „Minden államosításnál az az állam követelése, hogy az iskolaépületek karbantartásáról a község gondoskodjék. Ennek a követelésnek a szempontjából a főváros sem lehet kivétel.”¹⁴⁴

¹⁴³ Az *Est*, XI. évf. 224. sz. 1920. szeptember 22. 2. (Kiemelés tőlem – D. P.)

¹⁴⁴ A fővárosi iskolák államosítása. *Néptanítók Lapja*, 53. évf. 37-39. sz. 1920. szeptember 23. 24-25.

Haller István ezen nyilatkozatai arra utalnak, hogy a legkevesbé sem fogadta el *Korányi Frigyes*¹⁴⁵ *pénzügyminiszter 1920. szeptember 1-jei válaszát, melyben leszögezte: a fővárosi iskolák állami kezelésbe vételéhez nem járulhat hozzá.*

A PM indokolását azzal kezdte, hogy „az 1920. augusztus 10-én tartott minisztertanács az állami pénzügyek rendezésének kérdésében többek közt akként határozott, és erre nézve az egyes szakminiszter urak kötelezettséget is vállaltak, hogy addig, míg az 1920/21. évi állami költségvetésben előállott hiány fedezése bevételek vagy kölcsönök útján biztosítva nincs, semmi új alkotást, bővítést, állás létesítést, vagy nem közvetlenül jövedelmező beruházást előkészíteni nem fognak”.¹⁴⁶

Márpedig a fővárosi iskolák államosítása terheket róna a kincstárra. Holott a kívánt cél: „az oktatásnak egységes, azonos alapelvekre való fektetése, és a destruktív elemeknek a fővárosi iskolákból való eltávolítása, nézetem szerint...az államnak újabb szükségtelen... megterhelhetése nélkül is elérhető volna,... Nagyméltóságod legfőbb felügyeleti és fegyelmi jogkörének törvény útján oly módon való kiterjesztésével, hogy a főváros oktatószemélyzetének kiválasztására a Nagyméltóságod bölcs vezetése alatt

¹⁴⁵ Korányi Frigyes báró (1869-1935) gazdaságpolitikus, 1919. szeptember 12-1920. december 16-ig, majd még kétszer pénzügyminiszter

¹⁴⁶ Lásd ehhez: az 1920. augusztus 10-i kormányülés jegyzőkönyvének 13. napirendi pontját. <https://www.eleveltar.hu/digitalis-tartalom?source=preservica&ref=preservica::fe49de33-cc05-443d-81e5-62fbca88071c> (2022.03.09-i letöltés)

álló tárca megfelelő befolyása biztosíttassék azáltal, hogy a főváros által megválasztott oktatószemélyzetnek állásában való végső megerősítése a VKM jóváhagyásától függővé tétessék, illetve az ily módon alkalmazott oktatási személyzet a közoktatásügyi tárca fegyelmi jogköre alá rendeltessék”. Ekként anyagi nehézségek nem merülnének fel, de a főváros autonómiájának „oly mérvű megcsönkítése” sem, mint a törvényjavaslat tervezi. Különben is: az 1920. évi XI. tc. 2. szakasza értelmében szünetel az állami szolgálatba való felvétel.¹⁴⁷ Úgyhogy Korányi Frigyes kérte Hallert, hogy az államossításra vonatkozó tervét „elejteni méltóztassék”.¹⁴⁸

Ám a VKM továbbra sem tette le a fővárosi iskolákkal kapcsolatos tervéről. *Magyary Zoltán* új előterjesztéssel módosított törvényjavaslatot készített.

Ebben *Haller István* hangsúlyozta: „A kinevezés jogát az államnak kell átvennie, amely ezáltal abba a helyzetbe jut, hogy *vidéki kipróbált, hazafias érzésben és jellemben szilárd magyar tanerőket helyezhessen át a szükséges mértékben a főváros iskoláihoz*, ami által a vidéki tanítósnak azt a jogos panaszát is orvosolhatná, hogy a magyar állami tanító a fővárosba jutásból teljesen ki van zárva. ... [M]árpedig azt *tagadnom kell, hogy a főváros, melynek világvárosi jellege a közerkölcsökre és a nemzeti érzésre úgysis káros befolyással van, s*

¹⁴⁷ Lásd ehhez: Az 1921. június 27-én kihirdetett 1921. évi XI. törvény 2. §-át az állami, államvasúti és vármegyei tisztviselőkre és egyéb alkalmazottakra vonatkozó egyes intézkedésekről. <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=92000011.TV&targetdate=&printTitle=1920.+%C3%A9vi+XI.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikkk&referer=1000ev>

¹⁴⁸ Idézi, ismerteti: S. Heksch: Törekvések a fővárosi, 251-252.

*amelynek lakosságában a zsidóság arányszáma annak országos arányszámát messze felülmúlja, és a belátható jövőben felül is fogja múlni, éppen a köznevelés ellátására volna leginkább hivatva”.*¹⁴⁹

Ezt követően Haller István hivatkozott arra is, hogy az 1920. március 25-i minisztertanácstól felhatalmazást kapott erre az államosításra, s hogy az államra a tervezet csak 25 millió korona terhet róna. Hivatkozott Teleki kormányprogramjára, s arra, hogy a PM 3 hónap késéssel válaszolt. Márpedig ezen idő alatt Haller István többször nyilatkozott erről, s hogy két minisztertársa változtatással hozzájárult az előterjesztéshez.

A kért módosítások egy részét Magyary Zoltán az új változatba átvezette, jelezve a többi tárcának a döntésekkel kapcsolatos társjogosultságait, s leírta a fővárossal az építkezések ügyében esetleg kialakuló vita rendezésének módját. S hangsúlyozta azt is, hogy a tárca és a kormány tekintélyvesztéséhez vezethetne, ha ejtenék a közvélemény előtt szélteben-hosszában tárgyalt kezdeményezést.¹⁵⁰

A szeptemberben még Korányi Frigyes báró pénzügyminiszter álláspontjának változását váró, vagy a kormány általi leszavaztatását remélő Haller Istvánnak legkésőbb az 1920. november 10-i minisztertanácson, vagy ha nem volt jelen (a jegyzőkönyvet nem írta alá) az arról hozzá eljutott utólagos információkból tudomást kellett szereznie arról, hogy hiába reménykedett.

¹⁴⁹ Idézi, ismerteti: S. Heksch: Törekvések a fővárosi, 252-253. (Kiemelések tőlem – D. P.)

¹⁵⁰ Idézi, ismerteti: S. Heksch: Törekvések a fővárosi, 253-254.

Ezen a kormányülésen Korányi Frigyes emlékeztette miniszter társait, hogy milyen tervekkel és feltételezésekkel indultak neki a pénzügyi konszolidációs terveknek, s hogy milyen gazdasági és politikai körülmények akadályozták meg a terv végrehajtását, s okozták a költségvetés krízisét, a korona jelentős leértékelődését. Egyben a személyét ért politikai támadásokra is hivatkozva bejelentette, hogy lemond, s hogy ennek előkészületeit megtette. Teleki Pál miniszterelnök akkor még Korányit maradásra kérte, s a minisztertanácsot arra, hogy ne határozzanak a kérdésben.¹⁵¹

1920. december 16-án azonban már új összetételben ült össze a minisztertanács: Korányi Frigyes helyét Hegedüs Lóránt, Haller István helyét pedig Vass József foglalta el.¹⁵² S a fővárosi iskolák

¹⁵¹ MNL OL K 27. az 1920. november 10-i minisztertanácsi jegyzőkönyvben. 2-9.

<https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/minisztertanacsi-jegyzokonyvek-1867-1944/adatlap/59386?search=1920-11-10&term=eyJxIjoiMTkyMC0xMS0xMCIslmZxIjpw7ImRiX2lkIjpw7IjI4MzgwMjNhNzc4ZGZhZWnkYzIxMjcwOGY3MjFiNzg4IjoiNTEifSwiZmRhdGUiOncicmFuZ2UiOiJbMTAwMC0wMS0wMSBUTyAyMDAwLTEyLTMxXSJ9fSwic29ydCI6InNjb3JlliwYXEiOiIiLCJhcVR5cGUiOiIiLCJucyI6eyJvbiI6dHJ1ZSwidHlwZSI6IkNPUiAifX0=&curr=1> 2022.02.28-i letöltés; Lásd ehhez: Ablonczy: Teleki Pál, 191-194.

¹⁵² MNL OL K 27. az 1920. december 16-i minisztertanácsi jegyzőkönyvben. 1.

<https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/minisztertanacsi-jegyzokonyvek-1867-1944/adatlap/59386?search=1920-11-10&term=eyJxIjoiMTkyMC0xMS0xMCIslmZxIjpw7ImRiX2lkIjpw7IjI4MzgwMjNhNzc4ZGZhZWnkYzIxMjcwOGY3MjFiNzg4IjoiNTEifSwiZmRhdGUiOncicmFuZ2UiOiJbMTAwMC0wMS0wMSBUTyAyMDAwLTEyLTMxXSJ9fSwic29ydCI6InNjb3JlliwYXE>

államosítását kezdeményező – az állami költségvetés terheit növelő – törvényjavaslat a körülmények folytán lekerült a minisztertanács napirendjéről, s el sem jutott a nemzetgyűlési benyújtásig.

A téma már csak *a fővárosi törvényhatóság ülésein* bukkant fel néha. 1920. december 2-án *Sipőcz Jenő* polgármester kitért arra, hogy „felmerült az a gondolat, hogy a fővárost mentesíteni kell minden közoktatási költségtől. Ez értelemben Miklós bizottsági tag úr szólalt fel. Viszont ezzel szemben bibithi Horváth János bizottsági tag úr csak a közoktatásügyi költségek 50%-ának megtérítését kívánja. Én azt hiszem, talán az utóbbit fogadjuk el, és fogadjuk el azt az indítványt, hogy írjon fel a bizottság a kormányhoz a közoktatási költségek 50%-ának megtérítése iránt. (Helyeslés).”¹⁵³

„*Ami az iskolák államosítását illeti, különböző célokból vették fel ezt az eszmét. Felvetette Fayer [Sándor] bizottsági tag úr, és teljesen ellenkező szempontból Petrovác [Gyula] bizottsági tag úr. Ebben a kérdésben nem oszthatom a tisztelt bizottsági tag urak álláspontját. A legnemesebb cél érdekében sem szabad a főváros autonómiáját bármilyen tekintetben csorbítani. Meg vagyok győződve arról, hogy a főváros közoktatásügyét is ez a közgyűlés megfelelő keresztény és nemzeti irányba fogja terelni, úgyhogy államosításra, nézetem szerint nincs szükség.*”¹⁵⁴

[iOiLiLCJhcVR5cGUiOiLiLCJucyI6eyJybiI6dHJlZSwidHlwZSI6IkNPUiAifX0=&curr=1](#) 2022.02.28-i letöltés

¹⁵³ *Fővárosi Közlöny*, XXXI. évf. 40. sz. 975.

¹⁵⁴ *Fővárosi Közlöny*, XXXI. évf. 40. sz. 976. (Kiemelés tőlem – D. P.)

Petrovácz Gyula azonban másnap, 1920. december 3-án újra felvetette a témát: „Az általános vita kapcsán...a közoktatásnak arra a fő bajára mutattam rá, ami a keresztény tanulóknak zsidó tanítók által való tanításából áll elő. ... Most kétrendbeli indítványt akarok betervezni. Az egyik... ez: *Utasítsa a közgyűlés a tanácsot, hogy ezentúl a költségvetésben iskolafajonként mutassa ki, hány keresztény és zsidó tanerő van végleges, ideiglenes vagy megbízotti minőségben alkalmazva.* Én sokkal jobban félek azoktól a gyermekektől, akik az iskola dacára neveltetnek destruktívvá, olyan tanítók által, akik bebizonyították, hogy nem tudtak hazafiasan és becsületesen viselkedni. Én azoktól sokkal jobban félttem a tanulóifjúságot, mint attól, hogy iskola nélkül nő fel.¹⁵⁵

Hogy a polgármesternek az államosítás ellen felhozott aggodalmait a közgyűlés előtt lehessen eloszlatni, indítványozom: Utasítsa a közgyűlés a

¹⁵⁵ 1921. február 16-án Hilbert Vilmos miután leszögezte: „Budapestet ezt a bűnös , ezt a romlott, ezt az idegen lelkű Budapestet kereszténnyé és magyarrá kívánjuk tenni”. Majd hozzátette: „a főváros tanácsa eddig még nem látta elérkezettnek az időt ahhoz, hogy ezeken az állapotokon változtasson, akkor nekünk a keresztény községi párt tagjainak a törvényhatósági bizottsághoz kell apellálnunk, és kérnünk kell, hogy még a mai közgyűlésen hozandó határozat utasítsa a tanácsot arra, hogy a tanács egy hónapon belül bocsássa a bizottsági tagok rendelkezésére a főváros szolgálatában álló személyzetéről egy olyan kimutatást, amelyből megállapítható legyen az, hogy a városházának egyes osztályaiban, a városháza alá tartozó egyes hivatalokban, az előljáróságoknál, a városnak különböző üzemeinél, vállalatainál és intézményeinél a munkaerők között és az egyes iskolákban a tanerők között hány zsidó, hány kikeresztelkedett és hány ún. felekezetenlküli tanerő van alkalmazva”. („Kelet Párizsától” a „bűnös városig”. 318. és 322.

tanácsot, tegye meg a szükséges előmunkálatokat annak tisztázására: *mily feltételekkel és mily módozatok mellett volnának a székesfővárosi iskolák államosíthatók. Ha az államosítás* (Liptay Lajos: *Miért kezdjük ezt mi?*) *a községre nézve anyagilag és erkölcsileg hátrányos, elállok tőle, ha azonban azt mutatnák, hogy anyagilag előnyös* (Horváth János: *Az bizonyos, hogy nem.*) *akkor a közgyűlésnek meg lesz a módja, hogy állást foglaljon ebben a nehéz, de mindenesetre megoldandó kérdésben.*¹⁵⁶

Sipőcz Jenő polgármester 1921. július 6-án a fővárosi törvényhatósági bizottság közgyűlésén reagált Petrovác Gyula kezdeményezésére. „*Petrovác bizottsági tag úr a fővárosi iskolák államosítása ügyében terjesztett elő indítványt, ez a kérdés azonban most már a kormány részéről napirenden nincs, úgy, hogy a magunk részéről időszerűtlennek tekintjük.*”¹⁵⁷

--

Ezzel ez a kérdés évtizedekre lekerült a napirendről, hogy azután a magyar történelem további rendszerváltozásait követően újra felvetődjön, sőt, az államosítás – kétszer – megvalósuljon.

Történetünk a „bűnös, liberális” Budapest, és a vele szemben magát „a nemzeti” oldalként meghatározó – az egészséges, vallásos stb. vidékre támaszkodó – a gyermekek nevelése mikéntjére szövetségeseivel, az egyházakkal döntő befolyást gyakorolni kívánó állam toposzának megjelenésével, és az államosítás technikai

¹⁵⁶ *Fővárosi Közlöny*, XXXI. évf. 40. sz. 1000. (Kiemelés tőlem – D. P.)

¹⁵⁷ *Fővárosi Közlöny*, XXXII. évf. 29. sz. 1232.

megvalósítása tervének kidolgozásával későbbi fejlemények előfutárává lett.

A folyamatot kezdeményező Imre Sándor szerepe szempontjából számunkra annak lehet némi jelentősége, hogy – a forradalmak ellenhatásaként született – ezen kezdeményezése során nyilvánvalóan zárójelbe tette az iskola és társadalmi közege közötti kapcsolatról még a forradalmak előtt vázolt elképzeléseit. Ez ügyben Imre Sándor egyértelműen a „nemzeti-keresztény” társadalom reprezentánsaként lépett fel, az általa a kommunizmus bűnébe esett, liberális, (túlságos zsidó befolyás alatt állónak?) vélt Budapest népoktatásának „egészségesebbé” tétele érdekében.¹⁵⁸ Ebben szerepe lehetett Magyary Zoltánnal osztott hitének is a szakszerű és tervszerű, „a nemzeti érdekeket” képviselő államigazgatás előnyösebb voltáról a „klikkesedett, pártoskodó” Budapesttel szemben. Erre utal a fentiekben idézett 1923. évi visszaemlékezése is.

¹⁵⁸ Lásd ehhez pl.: Ormos Mária: *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. Pokoljárás a médiában és a politikában 1919-1941*. I. k. Polgart, Budapest, 2000. 37-40.

Levéltári rövidítések, felhasznált irodalom

Budapest Főváros Levéltára: BFL

Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára, Imre II. Sándor iratai: RL C/39.

Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltára: MNL OL

Ablonczy Balázs: *Teleki Pál*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.

A budapesti tankerület 1. sz. értesítője. *Néptanítók Lapja*, 53. évf. 37-39. sz. 1920. szeptember 23. 20-21.

A főváros élen. Budapest főpolgármesterei és polgármesterei 1873-1950. Szerk.: Feitl István. Napvilág Kiadó, Budapest, 2008.

A fővárosi iskolák. *Pesti Napló*, 71. évf. 91. sz. 1920. április 15. 1.

A fővárosi iskolák államosítása. *Pesti Hírlap*, XLII. évf. 93. sz. 1920. április 17. 3.

A fővárosi iskolák államosítása. *Új Nemzedék*, II. évf. 114. sz. 1920. május 13. 4.

A fővárosi iskolák államosítása. *Kis Újság*, XXXIII. évf. 195. sz. 1920. augusztus 17. 4.

A fővárosi iskolák államosítása. *Népszava*, XLVIII. évf. 225. szám. 1920. szeptember 21. 4.

A fővárosi iskolák államosítása. *Budapesti Hírlap*, XL. évf. 223. sz. 1920. szeptember 21. 5.

A fővárosi iskolák államosítása. *Nemzeti Újság*, II. évf. 224. sz. 1920. szeptember 22. 5.

A fővárosi iskolák államosítása *Néptanítók Lapja*, 53. évf. 37-39. sz. 1920. szeptember 23. 24-25.

A főváros tanítói tiltakoznak az államosítás ellen. Bódy polgármester az adminisztráció csődjéről. *Az Est*, XI. évf. 91. sz. 1920. április 15. 6.

A fővárosi tanárok és tanítók az iskolák államosítása ellen. *Pesti Napló*, 71. évf. 91. sz. 1920. ápr. 15. 7.

A fővárosi tanügyi állások körül. *Nemzetnevelés*, II. évf. 17. sz. 1920. szeptember 4. 176-177.

A keresztény kultúra iránya. Megjelölte Huszár Károly miniszter. *Nemzetnevelés*, I. évf. 3. sz. 29-30.

A keresztényszocialista párt a kormányzónál és a miniszterelnöknél. *Fővárosi Közlöny*, 1919. 83. sz. 1919. augusztus 14. 2.

A kultúrharc tűzfészke. *Jövők*, I. évf. 2. sz. 1.

A székesfőváros múltja és jelene számokban. Budapest Székesfőváros egyesítésének hatvanadik évfordulója alkalmából. (Szerk.: Illyefalvi I. Lajos) *Statisztikai Közlemények*, 87. k. Budapest, 1934.

A tanítók forradalmasítása. Kunfi elvtárs megnyitó beszéde a tanítók előadóképző tanfolyamán. *Népszava*, XLVII. évf. 146. sz. 6.

A tanítószázad szocialista nevelése. *Népszava*, XLVII. évf. 145. sz. 1919. június 19. 4.

A tanítószázad ügye a nemzetgyűlésben. (Budaváry László 1920. április 22-i felszólalása.) *Nemzetnevelés*, II. évf. 10. sz. 1920. május 15. 99-101.

A választás felelőssége és az iskola államosítása. A hercegprímás beszéde a Szent István Társulat közgyűlésén. *Budapesti Hírlap*, XXXVIII. évf. 69. sz. 1918. március 22. 5.

A „világváros” Budapest két századfordulón. Szerk.: Barta Györgyi – Keresztély Krisztina – Sipos András. Napvilág Kiadó, Budapest, 2011.

Az Ébredő Magyarok a keresztény Magyarországért. *Nemzetnevelés*, I. évf. 6. sz. 56.

Az Ébredő Magyarok nagygyűlése. *Budapesti Hírlap*, XL. évf. 223. sz. 1920. szeptember 21. 4.

Az 1920. február 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Naplója. I-III. k. Atheneum, Budapest, 1920.

Az 1920. február 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés irományai. I-IV. k. Pesti Könyvnyomda RT, Budapest, 1920.

Az ifjúság meghódítása. *Népszava*, XLVI. évf. 5. sz. 1918. január 5. 2-3.

Az iskolai vallásoktatás és az iskolák államosítása. A lelkeszsövetség küldöttsége a közoktatásügyi miniszternél. *Népszava*, XLVII. évf. 56. sz. 1919. március 6. 3-4.

Az iskolák államosításáról. *Népszava*, XLVIII. évf. 95. sz. 1920. április 20. 5.

Az új rend a főváros iskoláiban. *Budapesti Közlöny*, 1919. 81. sz. 1919. augusztus 13. esti kiadás, 4.

Bárczy István: Népiskoláink államosítása. *Magyar Figyelő*, I. évf. 1. sz. 1911. január 1. 20-26.

Berend T. Iván-Szuhay Miklós: *A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848-1944*. Kossuth Könyvkiadó-Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1973.

Boros Zsuzsanna-Szabó Dániel: *Parlamentarizmus Magyarországon 1867-1944*. Korona Kiadó, Budapest, 1999.

Bors Imre: Keresztény magyar szellemet a felső kereskedelmi iskolákba! *Nemzetnevelés*, I. évf. 7. sz. 1920. április 1. 52-53.

Budai: Politika az iskolában. *Jövők*, I. évf. 4. sz. 1-2.

Budapest székesfőváros törvényhatósági bizottságának folytatólag 1920. évi december 2-án és 3-án tartott rendes közgyűlése. *Fővárosi Közlöny*, XXXI. évf. 40. sz.

Budapest székesfőváros törvényhatósági bizottságának 1921. évi július 6-án és folytatva hetedikén tartott rendes közgyűlése. *Fővárosi Közlöny*, XXXII. évf. 29. sz. 1921. július 12.

Cselényi Amália: Az egységes iskolai szellem. *Nemzetnevelés*, I. évf. 8. sz. 1920. április 15. 74-77.

Csóka Lajos: Keresztény nemzeti állam kiépítése. *Nemzetnevelés*, II. évf. 17. sz. 1920. szeptember 4. 175-176.

Csunderlik Péter: *A „vörös farsangtól” a „vörös tatárjárásig”. A Tanácsköztársaság a korai Horthy-korszak pamflet- és visszaemlékezés-irodalmában*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1919.

Donáth Péter: *Adalékok Nagy László pályájához 1918-1922. Publikálatlan önéletrajza, iskolareformterv, a Gyermektanulmányi Társaság, az egyetemi gyermektanulmány-oktatás s a lélektani laboratóriumok dokumentumai 1918-1922-ből*. Trezor Kiadó, Budapest, 2007.

Donáth Péter: Imre Sándor a köztisztviselői munka párt- és felekezeti elfogultságtól való mentességének szükségességéről, s az egyetemi autonómiáról 1924-ben. *Iskolakultúra*, 30. évf. (2020) 8. sz. 97-116.

Donáth Péter: Imre Sándor művelődéspolitikai nézeteinek formálódása, minisztériumi szerepvállalásának motívumai, körülményei. In: Gombos szerk.: *Imre Sándor emlékkötet*. 27-86.

Donáth Péter: Imre Sándor feljegyzései „ügyvivő” miniszterségének napjairól (1919. augusztus 7-15.) *Polymathia*, XIX. évf. 2022. 1-2. sz. (Megjelenés alatt).

Eötvös József: *Kultúra és nevelés*. Magyar Helikon, Budapest, 1976.

Fazekas Csaba: „A likvidáló hivatal”. Megjegyzések a Tanácsköztársaság egyházpolitikájának intézményi háttéréről. In: Fejérvy András szerk.: *A Tanácsköztársaság és az egyházak*.

- Egyházpolitika, keresztényüldözés, egyházi útkeresés.* Szent István Társulat, Budapest, 2020. 102-112.
- Fazekas Csaba: A Tanácsköztársaság „Vallásügyi Likvidáló Hivatala”. In: Ligeti Dávid-Vörös Boldizsár: Ligeti Dávid-Vörös Boldizsár szerk.: „...minden édenek neve vad poklokat büvöl...” *A Magyarországi Tanácsköztársaság.* Országház Könyvkiadó, Budapest, 2020. 161-171.
- Felhívás a keresztényszocialista nemzetnevelőkhöz! *Nemzetnevelés*, III. évf. 4. sz. 1921. február 15. 25-26.
- Felkai László: *Zsidó iskolázás Magyarországon 1780-1990.* OPKM, Budapest, [1998.]
- Források Budapest múltjából. III. k. Források Budapest történetéhez 1919-1945.* (Szerk.: Szekeres József) BFL Kiadványai, Budapest, 1972.
- Gergely Jenő: *A keresztényszocializmus Magyarországon 1903-1923.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977.
- Gergely Jenő: Titkok választás és ellenforradalom – 1920. In: *Parlamentari választások*, 48-84.
- Gergely Jenő: *A Keresztény Községi (Wolff) Párt.* Gondolat Kiadó – MTA-ELTE Pártok, pártrendszerek, parlamentarizmus kutatócsoport, Budapest, 2010.
- Gombos Norbert szerk.: *Imre Sándor emlékkötet. Tanulmányok a nemzetnevelő pedagógus, művelődéspolitikus halálának 75. évfordulójára.* KRLE - L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2021.
- Gratz Gusztáv szerk.: *A bolsevizmus Magyarországon.* Budapest, Franklin Társulat, 1921.
- Gyáni Gábor: *Budapest – túl a jón és rosszon. A nagyvárosi múlt, mint tapasztalat.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2008.
- Haller István kultúrprogramja. *Új Nemzedék*, II. évf. 82. (160.) sz. 1920. április 4. 3-4.
- Haller miniszter új alapokra akarja helyezni az egész oktatásügyet. *Az Est*, XI. évf. 82. sz. 1920. április 4. 5.
- Haller István m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter kultúrprogramja. *Néptanítók Lapja*, 53. évf. 15-17. sz. (1920. április 22.) 1-3.
- Haller István VKM nyilatkozata a fővárosi iskolák államosításáról és a tanítás anyagi ellátásáról. *Néptanítók Lapja*, 53. évf. 18-20. sz. 1920. május 13. 46.

- Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszter beszédei a numerus clausus-ról és a fölvételi vizsgákról. *Néptanítók Lapja*, 53. évf. 37-39. sz. 1920. szeptember 23. 2-14.
- Hamvas József: Budapest székesfőváros iskolaügye 1920-tól 1938-ig. *Statisztikai Közlemények*, 91. k. 3. sz. Budapest, 1940.
- Horváth J. András: A fővárosi önkormányzat közoktatás-politikája 1873-1890. In: Kövér György szerk.: *Zombékok*. 597-645.
- Huszár Károly. *Nemzetnevelés*, I. évf. 1. sz. 2.
- Huszár Károly szerk.: *A proletárdiktatúra Magyarországon. A bolsevista rémuralom hiteles története*. Újságüzem Kiadó és Nyomda Rt., Budapest, 1920.
- Ignác Károly: Fővárosi választások és a Törvényhatósági Bizottság Közgyűlése Budapesten 1920-1945. In: *Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv*, II. (főszerk.: Á. Varga László) 2007. 201-226.
- Ignác Károly: Keresztény párti hatalomátvétel a városházán – 1920. In: *Önkormányzati választások Budapesten*. Szerk.: Feitl István – Ignác Károly, Napvilág Kiadó, Budapest, 2010. 54-67.
- Imre Sándor: *Nemzetnevelés. Jegyzetek a magyar művelődéspolitikához. Írta és a Magyar Társadalomtudományi Egyesület Szabadiskolájában előadta Dr. Imre Sándor*. Budapest, 1912.
- Jóború Magda: *A köznevelés a Horthy-korszakban. Alsó és középfokú oktatás*. Kossuth Könyvkiadó – Tankönyvkiadó, Budapest, 1972.
- Joó Adrienn: Nemzetnevelés a „Nemzetnevelésben”. *Ifjúsági Szemle*, 5. 2007. 5-24.
- Karády Viktor: *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon 1867-1945. Történeti-szociológiai tanulmányok*. Replika könyvek 3. Replika Kör, Budapest, 1997.
- Karády Viktor: *Zsidóság, polgárosodás, asszimiláció. Tanulmányok*. Cserépfalvi Kiadása, Budapest, 1997.
- Karády Viktor: Mennyire volt „magyar” a honi értelmiség a századfordulón? In: Lackó Miklós szerk.: *Filozófia és kultúra. Írások a modern magyar művelődéstörténet köréből*. MTA TTI, Budapest, 2001. 267-299.
- Katus László: Budapest népessége, népesedése és társadalma a 19-20. század fordulóján. In: *A „világváros” Budapest két századfordulón*, 247-287.

„Kelet Párizsától” a „bűnös városig”. Szöveggyűjtemény Budapest történetének tanulmányozásához. I. k. 1870-1930. (Szerk.: Sipos András-Donáth Péter) BFL-BTF, Budapest, 1999.

Ki a szabadkőművesekkel a közoktatásból! Imre államtitkár nem szereti a keresztényeket – a radikális tanárokat tolja. *Új Lap*, XVIII. évf. 75. sz. 1919. december 14. 3.

Kié legyen az iskola? *Népszava*, XLVII. évf. 25. sz. 1919. január 29. 1-2.

Kizárt zsidók az egyetemről. *Nemzetnevelés*, I. évf. 7. sz. 1920. április 1. 70.

Kövér György: A magyar középosztály-teremtés programjai és kudarcai. Fogalomtörténeti áttekintés a reformkor végétől a nagy válság kezdetéig. In: Kövér György szerk.: *Zsombékok*. 77-160.

Kövér György szerk.: *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás a 19. század elejétől a 20. század közepéig. Társadalomtörténeti tanulmányok*. Századvég Kiadó, Budapest, 2006.

L. Nagy Zsuzsa: *Bethlen liberális ellenzéke. A liberális polgári pártok 1919-1931*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.

Magyar Kormányprogramok. 1. k. 1867-1944. Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest, 2004.

Magyar Liberalizmus. (Vál.: Tökéczki László) Századvég Kiadó, Budapest, 1993.

Magyar Kormányprogramok. 1. k. 1867-1944. Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest, 2004.

Magyarországi pártprogramok 1919-1944. (Szerk.: Gergely Jenő-Glatz Ferenc-Pölöskei Ferenc) Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1991.

Magyary Zoltán: Művelődési politika és közoktatásügyi igazgatás. *Társadalomtudomány*, II. évf. I-II. sz. 1922. 61-76.

[Magyary Zoltán]: A magyar szellemi élet válsága. *Budapesti Szemle*, 194. kötet, 557. sz. 1923. 1-20.

Magyary Zoltán. (Saád József szerk.) Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2000.

Mann Miklós: *Budapest oktatásügye 1873-2000*. ÖNKONET, Budapest, 2002.

Mann Miklós: *Magyar oktatási miniszterek 1848-2002*. ÖNKONET, Budapest, 2005.

Márer Erzsébet: *A nevelés ügye az 1920. február 16-ra összehívott Nemzetgyűlésen*. In: Imre Sándor szerk.: *Nevelésügyi tanulmányok*.

Értekezések a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Pedagógiai Intézetéből. Új sorozat 6-12. sz. Szeged, 1934. 5-41.

Mi a keresztény politika? A keresztény politika vezetői nyilatkoznak Az Újság-nak. *Az Újság*, XVIII. évf. 94. sz. 1920. április 18. 4.

M[ilotay] I[stván]: A „szocializált” közoktatás. *Új Nemzedék*, VI. évf. 5. sz. 1919. február 2. 5-6.

Minisztertanácsi ülések napirendi pontjai 1867-1944. Magyar Országos Levéltár, Arcanum Adatbázis PC CD-ROM

Mit követel a magyar nemzet? E címen adta ki az Ébredő Magyarok Egyesülete programját, követeléseit az egész országhoz szóló proklamációban. *Budapesti Hírlap*, XL. évf. 222. sz. 1920. szeptember 19. 5.

Nagy Péter Tibor: A numerus clausus hetvenöt év után. *Világosság*, XXXVI. évf. (1995.) 2. sz. 72-80.

Nagy Péter Tibor: *Járszalag és aréna. Egyház és állam az oktatáspolitikai erőterében a 19. és 20. századi Magyarországon.* Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2000.

Nagy Péter Tibor: *A növekvő állam árnyékában. Oktatás, politika, 1867–1945.* Gondolat, Budapest, 2011.

Nemzetgyűlési Almanach 1920-1922. A Nemzetgyűlés tagjainak életrajzi adatai. Szerk.: Vidor Gyula. Budapest, 1921.

Ormos Mária: *Padovától Trianonig 1918–1920.* Budapest, 1983.

Ormos Mária: *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. Pokoljárás a médiában és a politikában 1919-1941.* I. k. Polgart, Budapest, 2000.

Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés.* Budapest, 2005.

Romsics Ignác: *A Horthy-korszak. Válogatott tanulmányok.* Helikon, 2018.

Rubinek a községi iskolák államosítása ellen. *Új Nemzedék*, II. évf. 117. sz. 1920. május 16. 3.

Saad József: A racionalizátor. In: *Magyary Zoltán.* (Saad József szerk.) Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2000. 7-66.

Sasfi Csaba: Az oktatás társadalomtörténete. Oktatás és társadalom kölcsönhatásának történeti vizsgálata. In: Kövér György szerk.: *Zsombékok.* 509-539.

S. Heksch Ágnes: *Imre Sándor művelődéspolitikai rendszere.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1969.

S. Heksch Ágnes: Törekvések a fővárosi iskolák államosítására. In: *Tanulmányok a nevelésügy XVII-XX. századi történetéből.* Szerk.: Mészáros István. Budapest, 1980. 243-256.

- Sárközi István: *Az ellenforradalmi rendszer népiskolai politikája Magyarországon 1919 augusztus-1944.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.
- Schweitzer Gábor: *Az önkormányzatiság színe és fonákja. A fővárosi törvényhatósági bizottság szabályozása 1920 és 1930 között.* L'Harmattan, Budapest, 2010.
- Sebestyén Jenő: Az iskola államosítása. *Budapesti Hírlap*, XXXVIII. évf. 70. sz. 1918. március 23. 1.
- Sipos András: *A fővárosi törvényhatóság közigazgatási apparátusa.* Összeállítás a budapesti közigazgatási önkormányzat múltjából. Szerk. és a bevezetőt írta: Lőrincz Lajos. Budapest, FÖSZINFORM, 1990. 57-90.
- Sipos András: Egy megrögzött aggregény megnősül. Sipócz Jenő házassága magánéleti és közéleti konfliktusok tükrében. *Sic itur ad astra*, 60. 2009.181-194.
- Sipos András: „Világváros” Nyugat és Kelet határán? Várospolitikai törekvések Budapest nemzetközi vonzerejének erősítésére. In: *A „világváros” Budapest két századfordulón*, 309-330.
- Somogyi Béla: Az iskolák államosítása régi polgári követelés. *Népszava*, XLVII. évf. 27. sz. 2.
- Sz. J. [Szöllősi Jenő]: A közoktatás kérdése. *Népszava*, XLVIII. évf. 95. sz. 1920. április 11. 88. sz. 2.
- Tanácskozás a fővárosi iskolák államosításáról. *Nemzetnevelés*, II. évf. 11. sz. 1920. június 1. 115-116.
- Tanácsnokok áthelyezése. *Az Újság*, XVIII. évf. 91. sz. 1920. április 15. 6.
- Teleki Pál: *Válogatott politikai írások és beszédek.* Ablonczy Balázs szerk. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.
- Ujvári Péter szerk.: *Zsidó Lexikon.* Budapest, 1929.
- Varsányi Erika: Bárczy István 1906-1918. (főpolgármester-helyettes 1912-1918. főpolgármester 1918-1919.) In: *A főváros élén. Budapest főpolgármesterei és polgármesterei 1873-1950.* 163-177..
- Varsányi Erika: Bódy Tivadar 1918-1920. In: *A főváros élén. Budapest főpolgármesterei és polgármesterei 1873-1950.* 179-184.
- Varsányi Erika: Sipócz Jenő 1920-1934. (főpolgármester 1920-1923, 1934-1937.) In: *A főváros élén. Budapest főpolgármesterei és polgármesterei 1873-1950.* 187-199.
- Vázsonyi Vilmos: A zsidókérdés. (1919) In: *Magyar Liberalizmus.* 447-451.

Vázsonyi Vilmos: Elég volt a forradalmakból! (1921) In: *Magyar Liberalizmus*. 451-454.
Zeidler Miklós szerk.: *Trianon*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.

Szakmai körökben köztudott: a Tanácsköztársaság az ifjúság „forradalmasításának” érdekében és reményében az ország valamennyi iskoláját államosította, s a vallásoktatást, a klerikus pedagógusokat, valamint a nacionalizmussal azonosított hazafias nevelést néhány hétre kiszorította az iskolák túlnyomó többségéből. Akkor az általános államosításból kihagyták a budapesti községi iskolákat. Az általuk elvárt politikai-világnézeti célok szempontjából ugyanis jó kezekben látták azokat a megbízható fővárosi elvtársaik irányítása alatt.

Ennek sajátos ellenreakciójaként 1919-1921-ben a korai ellenforradalmi korszakban fenn hangoztatott „keresztény-nemzeti kurzus” – mely az egyházaknak és községeknek, magánosoknak stb. visszaadta azok iskoláit – a „vörös rongyokba öltözött”, „liberális” Budapest iskoláinak állami kezelésbe vételét, „államosítását” kezdeményezte.

Szerzőnk, Donáth Péter (történész, az MTA doktora, professor emeritus ELTE TÓK) kismonográfiájában három levéltár anyagai, korabeli periodikák és szakirodalom felhasználásával, dokumentatív-elbeszélő módszerrel tárja elénk e máig tanulságos történetet. Sajátos adalékokkal szolgál az óvoda- és iskolaállamosítások, valamint a Budapest és – a jórészt a vidékkel azonosított – „nemzeti keresztény” tábor szembenállása toposz kialakulásának történetéhez.